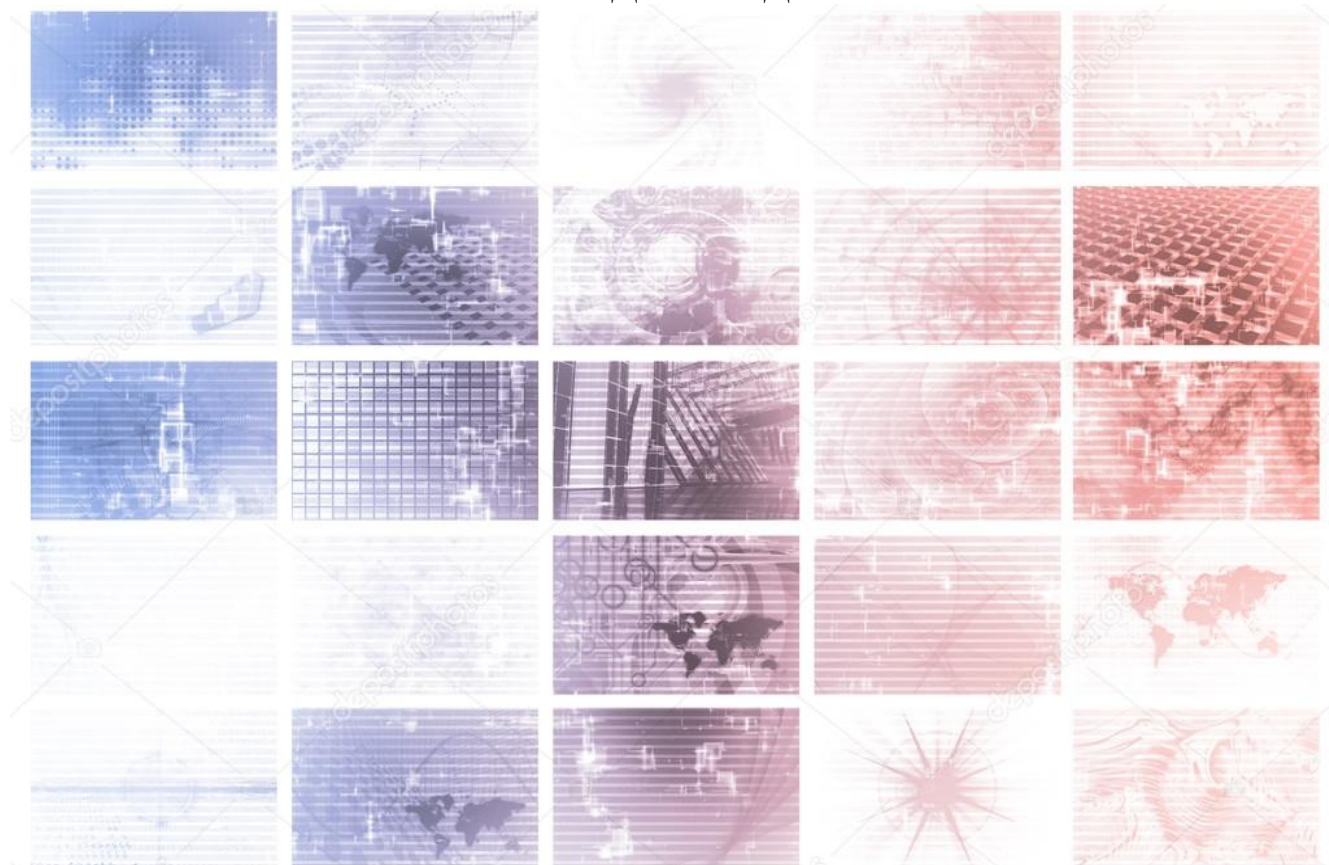

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТУ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
Лабораторія когнітивної психології
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Ю. ФЕДЬКОВИЧА
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра психології

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Всеукраїнський науково-практичний семінар
ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Київ – Чернівці, 27 листопада 2018 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТУ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
Лабораторія когнітивної психології
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Ю. ФЕДЬКОВИЧА
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра психології

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Всеукраїнський науково-практичний семінар

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Київ, 27 листопада 2018 року

Київ – 2018

УДК 316.612:316.77

П 781

*Рекомендовано до друку
на засіданні вченої ради
факультету педагогіки, психології
та соціальної роботи
протокол № 3 від 31 жовтня 2018 року*

Редакційна колегія:

Чепелева Н.В. – доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, заступник директора Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Андрєєва Я.Ф. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Чуйко Г.В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Рецензенти:

Іванчук Марія Георгіївна – доктор психологічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, завідувач відділу навчально-методичної роботи та моніторингу й забезпечення якості підготовки фахівців.

Борисюк Алла Степанівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та філософії Вищого державного навчального закладу «Буковинський державний медичний університет».

П 781 Проблеми розвитку особистості у комунікативному просторі: збірник тез доповідей всеукраїнського науково-практичного семінару «Проблеми розвитку особистості у комунікативному просторі», 27 листопада 2018 р. Київ [електронний документ] / ред. кол.: Н.В.Чепелева (гол.ред.) та ін.– Чернівці : Чернівецький нац.-й унів-т ім.Ю.Федьковича, 2018. – 117 с.

Збірник праць підготовлено за результатами всеукраїнського науково-практичного семінару «Проблеми розвитку особистості у комунікативному просторі», який відбувся на базі Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України спільно з Чернівецьким національним університетом імені Ю.Федьковича.

У збірнику тез доповідей висвітлено актуальні проблеми розвитку особистості у комунікативному просторі різних сфер життєдіяльності людини.

Видання адресоване викладачам психологічних дисциплін вищих навчальних закладів, студентам, аспірантам, фахівцям у галузі практичної психології, а також слухачам системи перепідготовки та вдосконалення психолого-педагогічних кадрів.

© Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2018

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018

ЗМІСТ

Чепелєва Н.В. ДИСКУРСИВНЕ САМОПРОЕКТУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ БАЖАНОЇ ОСОБИСТОЇ ІСТОРІЇ.....	6
Смульсон М.Л. СПІЛКУВАННЯ І САМОРОЗВИТОК ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ	10
Рудницкая С.Ю. СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПИТА ЛИЧНОСТІ В ПРОЦЕСЕ ДИСКУРСИВНОГО САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ.....	14
Папуча М.В. СТВОРЕННЯ СМИСЛОВОГО ПОЛЯ ОСОБИСТІСТЮ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ.....	18
Андрєєва Я.Ф. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ РЕАЛЬНОСТІ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	21
Андрєєва Я. Ф., Гайсонюк Н. А., Балан К. А. КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ОСІБ З УСВІДОМЛЕНОЮ РЕЛІГІЙНІСТЮ.....	23
Березко І.В. ПРЕЗЕНТАЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО ДОСВІДУ САМОЗМІНЮВАННЯ У ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТАХ ОСОБАМИ, ЩО МАЮТЬ ОНКОЛОГІЧНЕ ЗАХВОРЮВАННЯ.....	29
Гайсонюк Н. А., Балан К. А., Комар В. В., Славська О.М. ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА СПОСОБИ КОМПЕНСАЦІЇ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ.....	33
Галунзовский И. С. САМОПРОЕКТИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ: ОТ ТЕХНИЧЕСКОГО К ГУМАНИТАРНОМУ ПРОЕКТИРОВАНИЮ	38
Гаркавенко Н. В. САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ В СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ.....	42
Гудінова І.Л. ВЗІРЦЕВИЙ ТЕКСТ ЯК ОСНОВА ПРИ САМОПРОЕКТУВАННІ	46
Гуляс І. А., Штефуник Н. С. АГРЕСИВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ	50
Гуцол К.В. ПРОБЛЕМА НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	52
Доскач С. С. ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ ЕФЕКТІВ МАС-МЕДІА НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ ПІД ЧАС СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ	57
Зазимко О.В. МЕТОДИКА ПРОВОКОВАНОГО НАРАТИВУ "МОЯ ОСОБИСТІСТЬ"	62

Зарецька О.О. ПРО ДЕЯКІ ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЧЕРЕЗ СПЕЦІАЛЬНУ ОРГАНІЗАЦІЮ ОНЛАЙН КОМУНІКАЦІЇ	66
Колярова А.О. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ТІЛЕСНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ САМОПРОЕКТУВАННЯ	70
Лебединська І.В. ОСОБИСТІСНЕ САМОПРОЕКТУВАННЯ ЯК ІНТЕНЦІЙНЕ ІДНОШЕННЯ.....	74
Поліщук О. М. ПСИХОЛОГІЧНИЙ КАПІТАЛ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	79
Проскурняк О. П. ОСОБЛИВОСТІ СФОРМОВАНOSTI КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ (гендерний аспект).....	83
Проскурняк О. П., Кердей К.В. ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СФОРМОВАНOSTI КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОФЕСІЙ "ЛЮДИНА-ЛЮДИНА"	88
Сандуляк А. Є. КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ ДИТИНИ	92
Собкова С. І. РОЛЬ МОВИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	96
Степаненко О.П., Швачій Р.А., Тритенко І.М., Ляковська А.-Х. І., Зелінська В.В. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНOSTI ТА САМООЦІНКИ (ОБРАЗУ Я) ПІДЛІТКІВ.....	100
Чаплак Я. В. КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ	105
Чуйко Г. В., Гуляс І. А. ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ІНТЕРНЕТУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ СОЦІУМУ	110
Шиловська О.М. ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК САМПРОЕКТУВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	113

ДИСКУРСИВНЕ САМОПРОЕКТУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ БАЖАНОЇ ОСОБИСТОЇ ІСТОРІЇ

Чепелєва Н.В.

*доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України,
заступник директора Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Самопроєктування ми розглядаємо як здатність особистості діяти, виходячи із власного задуму, проєкту відносно свого майбутнього (життєвий проєкт) та власної особистості (особистісний проєкт), що є однією із провідних детермінант здійснення життєвих планів та намірів. Воно базується на інтерпретації та осмисленні попереднього особистого і соціокультурного досвіду шляхом занурення у соціокультурний дискурсивний простір та створенні власного смислового простору, що є вагомим чинником розвитку особистості. По суті – це створення нового контексту життя, що задає нові вектори особистісного розвитку, які базуються на відкритості новому досвіду.

Самопроєктування спрямоване на формування особистісного проєкту розвитку, що передбачає створення життєвої стратегії, програми, обрання життєвої перспективи, а також засвоєння способів забезпечення особистісного зростання та втілення їх як в особистісному проєкті, так і в проєкті власного життя. Ідеальний проєкт бажаного розвитку будується самою особистістю на основі власного життєвого та узагальненого соціокультурного досвіду. Він є базисним центром смислотворення, що дозволяє вибудувати життєві стратегії та сформулювати плани перспективи і програми особистісного розвитку та втілити їх у життєвих практиках.

Ми вважаємо також за можливе говорити про дискурсивне самопроєктування, оскільки людина самовизначається, самопроєктується в дискурсі. Дискурс у більшості досліджень тлумачиться як «текст, занурений у життя», тобто зв'язне висловлювання в сукупності з екстралінгвістичними (психологічними, прагматичними, соціальними) факторами. Це текст у його подієвому аспекті, мовлення як цілеспрямована соціальна дія. У рамках психологічної моделі дискурс розглядається як чинник мовного конституювання суб'єкта, репрезентант його особистого досвіду.

Особистісний проєкт може втілюватися в різноманітних дискурсивних формах. Провідною з них є наратив (тобто оповідальний текст). Крім того, такими формами можуть виступати міфи, легенди про себе, особистісні концепції, що створюють різноманітні «версії себе потенційного», програмуючи таким чином власний особистісний розвиток. Інакше кажучи, у процесі створення особистісного проєкту людина або «програє» себе, створюючи міфи та легенди про себе, або розповідає про себе, створюючи власну історію, або концептуалізує себе, створюючи особистісний гіпертекст, який базується на тезаурусному

осмисленні життя. Під останнім М.Н. Епштейн розуміє створення концептуальної моделі, яка покладається особистістю в основу свого світогляду та самоопису [7].

Одним із провідних засобів самопроекування є наративізація, тобто побудова життєвого та особистісного проекту у формі оповідального тексту (наративу).

Що ж робить наратив такою розповсюдженою та звичною формою втілення людської історії? Згідно Дж. Брунеру, втілення досвіду в форму історії, оповідання дозволяє осмислити його в інтерперсональній, міжособистісній сфері, оскільки форма наративу, що вироблена в ході розвитку культури, вже сама по собі передбачає історично опосередкований досвід міжособових стосунків [8]. Можна припустити, що здатність інтерпретувати реальність за допомогою наративних структур є невід'ємною сутністю особистості, а використання специфічних наративних способів осмислення світу виступає як основний засіб осмислення власного життя або певної життєвої ситуації і, більш того, як особлива форма існування людини, як властивий лише їй модус буття. Тут можна згадати й слова Л. Вітгенштейна про те, що смисли приймають форму, порядок і зв'язність тільки коли їх оповідають.

Риси наративу притаманні повсякденному життю та повсякденному досвіду, а також нашому баченню світу, нашим діям, вчинкам, історичним подіям, соціокультурній реальності у цілому. Наратив є основним компонентом соціальної взаємодії, що виконує функції створення та трансляції соціального знання, культурного досвіду, а також самопрозентації особистості. Крім того, він містить латентні правила повсякденного життя. Взагалі, форма наративу є найбільш прийнятною для опису дій та вчинків, оскільки, на думку Сарбіна, усі ми проживаємо наративи у власному житті і розуміємо своє життя на мові наративів. Історії проживаються перш, ніж вони оповідані [4].

Як зазначають Дж. Капрара і Д. Сервон, життєва історія – це соціокультурно зумовлений наратив, що є складовою Я-концепції (або, за Вільямом Джемсом, – «моє»). Модель життєвої історії – це модель ідентичності, оскільки особиста історія людини надає сенсу її досвіду й виконує виключно важливу роль для визначення «Я». Життєва історія поєднує різноманітні епізоди життя у певний узгоджений паттерн. Узгодженість життєвої історії робить життєві події значно осмисленішими [2]. Інакше кажучи, створюючи протягом усього життя наративні історії, людина тим самим зберігає відчуття «Я», свою особисту та соціокультурну ідентичність. Як зазначає Р. Хараре, уявлення про себе формується і виявляється через історії про себе, що їх створює людина. Тому розвиток стабільного відчуття ідентичності базується на здатності людини брати участь у діалозі та створювати узгоджені наративи. Діалог, як й будь-яка інша розмова, розвивається у соціокультурному контексті. Тому «Я» – це вміщений у історичне середовище соціально-культурний конструкт [9].

Таким чином, наратив виступає не лише важливим інструментом розуміння та інтерпретації особистого досвіду, навколишньої реальності, а й провідним засобом саморозуміння та особистісного зростання. Він є досить гнучкою моделлю, яка дозволяє нам осмислювати реальність, пристосовуючись до неї, оскільки він сам є частиною цієї реальності. Оповідальний текст діє як відкрита та здатна до змін дослідницька рамка, що дозволяє нам наблизитися до меж реальності, що вічно змінюється та вічно відтворюється [1]. Крім того, наратив надає узгодженості та впорядкованості людському досвіду, а також змінює цю впорядкованість, коли досвід або його осмислення змінюються.

Все це дозволяє переводити події життя (історію як процес) в узгоджений особистісний наратив (історію як текст), що відбиває результат осмислення, інтеграції та упорядкування особистого досвіду, і формувати особистісну ідентичність, яка поєднує у собі особисті, соціальну, культурну та національну ідентичність.

Наратив ми визначаємо як замкнену оповідну структуру, що надає життєвим подіям послідовності та завершеності, організує їх у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку. Наратив включає усі основні ознаки оповідального тексту (автора, героїв, події, сюжет тощо) і являє собою мов би рамку, фрейм, у яку «вміщуються» реальні події з тим, щоб їх зрозуміти, осмислити, включити в особистісний досвід шляхом оповідання, розповіді або історії. Інакше кажучи, наратив можна розглядати як структурну рамку, яка приписує категорію й порядок елементів, що вставляються у неї, а також вибір та вставку елементів у слоти (вічки фрейму). Наративна структура в цьому випадку повинна включати агента (тобто дійову особу або осіб), обставини (ситуацій, події), мотиви і цілі агенту, взаємодії, а також ті чи інші зміни, передусім, зміни долі [5].

Виходячи з викладеного вище, ми розглядаємо наративізацію як одну з провідних дискурсивних технологій самопроекування особистості. Оволодіння такими технологіями може стати важливим життєтворчим ресурсом у процесі становлення зрілої особистості в сучасному непередбачувано мінливому світі. Дискурсивні технології тлумачаться нами як технології виробництва, упакування, розшифрування та впровадження смислів. Вони забезпечують зберігання, репрезентацію і передачу (доставку, транспортування, поширення) ціннісно-сислового ресурсу, інкорпорованого в певну знаково-символічну форму.

Згідно розробленої нами нормативної моделі самопроекування особистості [6] наративізація підключається на таких етапах:

Побудова життєвого проекту на основі передбачуваних особистістю життєвих подій та породження сюжету бажаного життя. У побудові сюжету важливу роль відіграють базові соціокультурні сюжети, що можуть мати надзвичайно важливе значення для людини при розв'язанні «задач на Я потенційне», які вона ставить перед собою в процесі самопроекування.

Особистість мов би виводить себе за межі наявного смислового поля і, тим самим, породжує можливі

Моделювання різноманітних варіантів (сюжетів) життєвого проекту й оцінки їх життєздатності на основі аналізу власних особистісних ресурсів та соціокультурних умов.

Створення особистісного проекту. Його можна тлумачити як проект зміни особистісних характеристик на основі обраних людиною «версій себе» (особистісних моделей), необхідних для втілення особистісного проекту, подальше доопрацювання на цій основі бажаного «Я-тексту» особистості. Тут людина вже менше звертається до соціокультурних зразків, більше спрямована на свій внутрішній світ, власні ресурси, інтереси, цілі, орієнтири і, як наслідок, переходить до самостійної постановки смислових завдань самопроекування.

Таким чином, нарративізація є однією з технологій дискурсивного самопроекування особистості. Однак, щоб засвоїти дану технологію особистість повинна володіти нарративною компетентністю, однією з характеристик якої є вміння побудувати автонаратив, який відповідав би усім вимогам, що ставляться до оповідального тексту. Звичайно, умінням розповідати історії ми оволодіваємо ще з дитинства, слухаючи розповіді дорослих, читаючи казки та інші твори художньої літератури, однак цей процес відбувається стихійно, і, як свідчить практика та наші дослідження [3], не всі люди, будуючи оповідь про себе, дотримуються всіх канонів побудови наративу. Це стає особливо актуальним, коли вибудовується історія «себе потенційного», тобто коли створюється наратив майбутнього. Звернення до минулого полегшується тим, що людина спирається на подієву канву свого життя, певної мірою й на свої особистісні характеристики, які дозволити розв'язати ті чи інші життєві проблеми, виконати поставлені завдання. Іншими словами, вже є смислова основа для побудови автонаративу. При породженні наративу себе потенційного таку смислову основу треба створити, звичайно, спершись на власний досвід та соціокультурні зразки, однак треба віднайти й нові життєві та особистісні смисли, базуючись на яких можна створити власний проект та спробувати його реалізувати.

Список використаної літератури

1. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – №3. – С. 29 – 42.
2. Капрара Дж. Психология личности / Дж. Капрара, Д. Сервон. – СПб : Питер, 2003. – 640 с.
3. Проблемы психологической герменевтики / за ред. Н.В. Чепелевой – К. Міленіум, 2004. – 276 с.
4. Сарбин Т.Р. Нарратив как базовая метафора для психологии / Т.Р. Сарбин // Постнеклассическая психология. – 2004 – №1. – С. 6 – 28.
5. Чепелева Н.В. Нарратив как средство понимания и интерпретации личного опыта / Н.В. Чепелева // Проблемы психологической герменевтики / под ред. Н.В. Чепелевой. – К.: Изд-во НПУ им. М.П. Драгоманова, 2009. – С. 135 – 145.
6. Чепелева Н.В. Нормативна модель самопроекування особистості / Н.В. Чепелева, С.Ю. Рудницька // Наука і освіта. – 2017 - № 11. – С. 105 – 113.

7. Эпштейн М.М. Жизнь как тезаурус / Михаил Эпштейн // Московский психотерапевтический журнал. – 2007. – № 4. – С.47 – 46.
8. Bruner J. Car la culture donne forme a l'Écriture. – Genève: Edition Eshel, 1997. – 172 p.
9. Harre R. The singular self: An introduction to the psychology of personhood / R. Harre. – London: Sage, 1998. – 208 p.

СПІЛКУВАННЯ І САМОРОЗВИТОК ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Смұльсон М.Л.

*доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України,
завідувач лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Відповідно до постнекласичної методології, категорія розвитку має відношення не тільки до розвитку людини, але й до розвитку систем і, відповідно, їх системної самоорганізації. З'явилася поняття точки біфуркації, тобто неповернення. Пройшовши цю точку, будь-яка система, і людина теж, не має можливості повернутися до попереднього стану, що, до речі, дуже точно характеризує ситуацію серйозних життєвих виборів. Крім того, сучасна психологія значно більшу увагу приділяє внутрішнім аспектам розвитку і саморозвитку, аніж середовищним впливам, і відповідно, робить акцент на індивідуальній траєкторії розвитку, авторстві власного життя. Демографічні зміни, очевидне постаріння суспільства теж суттєво сприяють актуалізації досліджень розвитку упродовж усього життя (life-span development). Останнє поняття сьогодні широко вживається замість онтогенетичного розвитку.

Відомо, що дослідники проблеми розвитку в онтогенезі, які орієнтувалися на періодизацію психічного розвитку Д.Б.Ельконіна, приділяли недостатньо уваги дорослому і особливо похилому віку. Однією з причин цього були складнощі у визначенні провідних діяльностей у цих вікових категоріях. Провідну діяльність у похилому віці визначали, як правило, як спілкування. Причини такого висновку зрозумілі: професійна (трудова) діяльність завершена, про учінневу діяльність у цей віковий період тоді не йшлося, суспільна активність старих людей та її можливості почала обговорюватися тільки в останні часи.

Нагадаємо, що провідну діяльність тлумачать як таку діяльність, у процесі здійснення якої виникають основні новоутворення певного віку, які і визначають розвиток. Для розгляду цих аспектів для похилого віку маємо проаналізувати його психологічні особливості і потенційні новоутворення.

Сучасне тлумачення розвитку і саморозвитку не розглядає їх як тільки висхідний процес, вони сьогодні трактуються ширше, виникло нове тлумачення регресу як антиципуючого розвитку. Принциповим моментом у розгляді регресу

як антиципуючого розвитку є неперехід через точку біфуркації, можливість повернення з ампліфікацією до вищих рівнів (як при переборенні, скажімо, підліткового егоцентризму – до інтелектуальної децентрації) або перекриття функцій, що регресують, іншими чи їх конгломератом (як при виникненні вад пам'яті в старості).

Саме тому у вирішенні завдань розвитку у старості і виникає так багато проблем. Крім того, завдання розвитку в старості визначаються і вирішуються в основному самостійно, вони принципово індивідуалізовані, тісно пов'язані зі ставленням конкретної людини похилого віку до всіх рівнів майбутнього, з розумінням їх місця і значущості у власному житті, з поправкою на вік, стан здоров'я, сімейний стан, професійні здобутки тощо. Тому можна стверджувати, що механізмом розвитку в старості виступає «самостійне самопроекування» (хоча це словосполучення і виглядає як певна тавтологія). Це означає, що самопроекування в старості, як правило, не має аналогів. Незрозуміло, «делать жизнь с кого?», як це в основному зрозуміло, коли йдеться про самопроекування на інших вікових рівнях, коли розвиток відбувається в певних організованих соціумом умовах (наприклад, навчання, виховання, соціально корисна праця). Спроби «повернення» зі старості на більш молоді вікові рівні не тільки неможливі, але й шкідливі, й ризиковані (відомим є життєво небезпечний статус «молодий старий»). З іншого боку, піддатися старості, здатися «на її милість» і не ставити собі завдань розвитку виявляється теж надзвичайно шкідливим, таким, що загрожує стагнацією, «злоякісною» танатофобією, деменцією та ін. При цьому визначення завдань розвитку передбачає розуміння майбутнього як нового, спроектованого і створеного, а не «теперішнього, що триває».

Звідси впливає загальна специфіка розвитку в старості, який принципово виступає як саморозвиток і вимагає спеціальної праці над собою, – від інтелектуальної до фізичної, – яку ми пропонуємо назвати «діяльністю саморозвитку». При цьому одержані перетворення здебільшого не є ані прямим продуктом іншої діяльності (як в учіннєвій діяльності), ані її побічним продуктом (як в трудовій, пізнавальній, проектній тощо). Регрес певних функцій, їх переструктурування (не завжди ампліфіковане) теж виступає як розвиток. І в результаті стара людина, постійно працюючи над собою, пристосовується до себе самої – іншої, одержує іншу структуру пам'яті, уваги, нарешті, загального інтелекту, а, головне, перетворену більш адекватну ментальну модель світу. Отже, діяльність (праця) саморозвитку є окремою, специфічно організованою діяльністю, яку ми пропонуємо вважати провідною діяльністю в старості, на відміну від спілкування. Хоча останнє, безумовно, і відіграє важливу роль у боротьбі із самотністю, танатофобією та іншими негативними аспектами старості.

Іншою не менш важливою метою саморозвитку в старості є боротьба з дементивними проблемами. Сьогодні існує досить привабливий з психологічної точки зору погляд, відповідно до якого психіка в старості руйнується не тільки

від необерненого процесу в головному мозку. Це руйнування, навпаки, визнають хоча б частково наслідком дії грубих, ірраціональних психологічних захистів, і тому є надія певним чином впливати на процес [Семкова]. Визначають, що для літніх людей у стані деменції характерні такі незвичні для чистої органіки явища, як тривожність, втрата орієнтації в часі, своєрідна маячня типу впевненості у тому, що хтось спеціально шкодить їм або обкрадає, загрожує небезпекою тощо. Причиною цього є те, що загроза зникнення мобілізує найпотужніші психологічні захисти, які не дозволяють думкам про смерть дістатися свідомості навіть ціною руйнування психіки.

Крім того, як стверджують деякі автори, старість з її втратами (близьких, здоров'я, працездатності, соціального статусу та ін.) слід розглядати як травматичний стрес надзвичайної сили, і, відповідно, стан старості як посттравматичний стрес. Ми не маємо поки що даних про можливості посттравматичного зростання в старості, хоча такий аспект, як стресова антикрихкість (див. нижче), може виступати відповідним захисним механізмом. Сильний стрес нівелює значення окремої особистості, і тому психіатри називають його «великим урівнювачем» [Семкова].

Однак у той же час М.П.Семкова описує особливості ментальної моделі суб'єкта, які сприяють принциповому погіршанню психічного здоров'я в старості. З'ясувалося, що всі такі досліджувані дуже боялися старості і смерті, мали розвинене почуття обов'язку і сприймали життя як сувору повинність, були фіксовані на професійних досягненнях і/або сімейному благополуччі і в той же час малоініціативними. Крім того, їх емоційні, близькі стосунки обмежувались тільки сім'єю, а будь-які невдачі вони сприймали як катастрофи і потребували підтримки. Для таких особистостей слабким місцем є конфлікт у сфері свободи/залежності і автономії/підлеглості. Цікаво, що такі риси і у більш молодих людей часто призводять до виникнення неврозів та депресій.

Діяльність саморозвитку, пошук нових смислів у процесі самопроекування тощо можуть вирішити серйозні проблеми якісного співвідношення минулого-сучасного-майбутнього в структурі ментальної моделі літньої людини. Розвиток (саморозвиток) в старості, як і будь-який розвиток, сприяє появі певних психічних новоутворень. Наші теоретичні і експериментальні дослідження свідчать, що серед таких новоутворень можна виділити, перш за все, рефлексію власних проблем, які принесла старість, оновлену (мудру, інтегративну, переструктуровану) ментальну модель світу, здійснення відповідних усвідомлених виборів, саморегуляцію і протидію дементивним процесам, так зване «перекриття» їх загальним інтелектом, переборені танатофобічні переживання. Всі ці новоутворення, в свою чергу, чинять зворотню позитивну дію на розвиток літньої людини. Так, у дослідженнях переконливо показано, наскільки стримують розвиток у старості танатофобічні переживання, і якими яскравими барвами розквітає життя літньої людини, коли вона спрямовує психічну енергію, яка іде на

боротьбу зі страхом смерті, на продуктивну саморозвивальну діяльність [Коваленко-Кобилянська, 2016].

Не викликає сумнівів, що дуже важливим моментом, який детермінує необхідність саморозвитку старої людини, є транзитивність, тобто складність і стресогенність сучасного світу. Ці аспекти цікаво проаналізовані американським дослідником Талебом, підхід якого одержав назву «тріада Талеба» (Талеб, 2017).

Звичайно ми говоримо про два протилежні поняття – вразливість і невразливість (крихкість та стійкість). Зрозуміло, що скло, скажімо, більш вразливе (крихке), ніж камінь. Однак Талеб вводить ще поняття «антикрихкість», розуміючи під цим таку властивість, як оновлення, розвиток, набуття нових ефективних рис під впливом невизначеності, непередбачуваних і нерегулярних подій (за образною термінологією Талеба – Чорних лебедів), потрясінь, стресорів і змінності. Все те, що від випадкових подій або потрясінь скоріше поліпшується, ніж погіршується, є антикрихким. Відповідно, за Талебом, системи, які квітнуть від випадковості, мають сьогодні домінувати.

Виходить, що крихкість – це те, що не любить змін, і, відповідно, не любить також випадковості, невизначеності, безладдя, помилок, стресорів тощо. Не любить це й стійкість, вона не ламається, але ж і не розвивається у цій ситуації. Антикрихкість отримує вигоду, а крихкість і стійкість – навпаки – від таких явищ.

Отже, провідним аспектом підходу Талеба є орієнтація на розвиток у цьому транзитивному, тобто складному, невизначеному і важко прогнозованому світі. Зрозуміло, що старість як глобальне явище і кожна стара людина конкретно є найчастіше крихким явищем, інколи, у досить рідких випадках, стійким. Однак становлення антикрихкості у старої людини, тобто потенціалу розвитку у складних непередбачуваних ситуаціях, безумовно сприяло б виникненню указаних вище новоутворень.

Список використаної літератури

1. Коваленко-Кобилянська І. Г. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору Інтернет [Електронний ресурс] / І. Г. Коваленко-Кобилянська // Технології розвитку інтелекту / Т.2, №2 (13), 2016 – Режим доступу http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18

2. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 276 с.

3. Семкова М.П. Непрожитая старость [Электронный ресурс] / М.П. Семкова. – Режим доступа : www.samlib.ru/s/semkova_m_p/neprozhitaya_starostx.shtml – названіє з екрана.

4. Смульсон М.Л. Розвиток у старості: завдання, специфіка, ризику / М.Л. Смульсон // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2012. — Вип. 30(33). – С.186 – 196.

5. Талеб Н.Н. Антихрупкість. Как извлечь выгоду из хаоса / Нассим Николас Талеб – М. : КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2017. – 768 с.

6.Фридман Дж. Конструирование иных реальностей/ Дж.Фридман, Д.Комбс – М.: Класс, 2001. – 362 с.

7.Хойфт Г. Геронтопсихосоматика и возрастная психотерапия / Г. Хойфт, А. Крузе, Г.Радебольд – М.: АCADEMIA (Издательский Центр “Академия”), 2003. – 370 с.

СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОПЫТА ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ДИСКУРСИВНОГО САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ

Рудницкая С.Ю.

*доктор психологических наук, доцент,
заведующий лаборатории когнитивной психологии
Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины*

Мишенью постнеклассической науки выступают саморазвивающиеся системы, включающие человека. Исходя из принципов нелинейности, самоорганизации, глобального эволюционизма, коэволюции, системности и синхронистичности в современных психологических исследованиях реальность проблематизируется как процесс и как пространство взаимосвязей и взаимоотношений, в которые погружен и включен человек. Постнеклассической парадигме близка идея бытия, наделенного смыслом, реальность здесь выступает как «семантический континуум», «многомерный текст», «система дискурсов». Вследствие этого по-новому расставляются акценты в изучении проблемы развития личности: речь идет о ее дискурсивном самоконструировании и самопроектировании, а проблема опыта личности и способов его организации в контексте вышеобозначенных процессов приобретает все большую актуальность.

В русле психолого-герменевтического подхода, дискурсивное самопроектирование рассматривается как совокупность стратегий воспроизводства личностью собственных нарративных идентичностей, стратегий ее самоорганизации и самодетерминации, характеризующихся выраженной перспективной направленностью [8]. Дискурсивное самопроектирование базируется на присвоении субъектом заданных культурой и обществом норм и стратегий само- и жизнеорганизации и предполагает конструирование личностью «Я-текста», приобретающего определенные формосодержательные характеристики на каждом из уровней самопроектирования: «плагиатора», «читателя», «автора» (согласно модели Н.В. Чепелевой и С.Ю. Рудницкой) [9], соотносимых с биологическим, социальным и личностным измерениями развития личности по Д.А. Леонтьеву [2]. Различные конфигурации экспликаций «Я-текста» личности (текстовой объективации ее личностного опыта) обусловлены способами организации этого опыта на каждом из уровней самопроектирования и могут быть проартикулированы как динамическая последовательность: практики – фреймы – тезаурусы.

На уровне «плагиатора» повседневность для человека представляет собой вмещенные рутинные практики, территорию неотрефлексированных действий, являющихся, в свою очередь, доминирующими в мире обыденности, цементируя базисный уровень совместного существования людей, снимая оппозицию ее «субъективной/объективной» и «внешней/внутренней» (внутри то же, что и снаружи) детерминированности (П. Бурдье, Г. Гарфинкель, Э. Гидденс).

Принципиальной особенностью организации опыта здесь выступает деконтекстуализация самого практического действия как такового, «размывание» содержания понятия «контекст», невозможность его дефиниции как существующего вне самой практики: контекст практического акта определяется через сам практический акт, а смысл поведенческих проявлений содержится в самом поведении (Г. Гарфинкель). Иными словами, по ту сторону практики не может существовать ничего кроме другой практики. Практика понимается здесь как лишенная «открытых горизонтов пространства и времени, выходящих за пределы актуального Здесь и Сейчас» [11, 562].

С точки зрения И.Ф. Девятко, сама практика и является критерием собственной осмысленности, истинности и справедливости, вследствие чего невозможно очертить ее границы [1]. Пространство практик является всецело имманентным, в нем не существует места трансцендентности, человек внутри практик живет «в единстве настоящего и настоящего» (П. Бурдье).

Смыслы, которые присущи личности на уровне «плагиатора», являются заданными, то есть приобретенными из социума и культуры; опираясь на них, человек применяет такую стратегию смыслообразования, как стереотипизирование [9]. Здесь индивид использует диффузный тип рефлексии социокультурного и личного опыта (предрефлексию и первичную идентификацию), заимствует чужие смыслы, «чужую речь».

На уровне «читателя» при организации личностью собственного опыта остро встает проблема контекста. «Широта ориентировки прямо связана с контекстом, а контекст задает смысл. Я не могу извлечь смысл, не включая мою ситуацию в контекст и не выходя за рамки узкого здесь-и-теперь» [3, 75].

Различные виды опыта содержат определенные типовые «ситуации», которые Г. Бейтсон называет термином «фрейм», буквально означающим «рамка». Понятие фрейма чаще всего употребляется в двух значениях, которые, с определенной степенью условности, можно охарактеризовать как «психолого-социологический» и «кибернетико-лингвистический» взгляд на природу этого феномена.

В русле психолого-герменевтического подхода, составляющего методологическую основу нашего исследования, фрейм проблематизируется как смысловая рамка, применяемая человеком для понимания чего-либо, а также как система опыта, находящегося в границах этого понимания. С одной стороны, фрейм – это ограничитель опыта: человек воспринимает мир только через призму

фрейма, через определенную оптику тех или иных смыслов. Но, с другой стороны, наличие фрейма выступает необходимой предпосылкой начала диалога с миром в принципе, а, значит, ключевым условием самопонимания, самоорганизации, самодетерминации личности [9].

Как подчеркивает Н. Луман, смысл существует и функционирует, одновременно на двух сторонах своей формы или границы: на одной из них он дан актуально значимым, на другой – возможностью его реализации [7]. Эта идея находит свое развитие во взглядах А.С. Шарова, согласно которым возможность оформляет смысл извне, задает ему внешнюю форму, а актуально значимое оформляет смысл изнутри, на внутренней стороне границы. При актуализации смысл указывает на отнесение к миру, т. е. на другую сторону границы, включая в себя «меру действия» субъекта с объектом. С точки зрения автора, смысл выступает вероятностным конструктом регулятивной активности, отражающей не только актуально значимое, но и меру вероятности реализации этой значимости. «Что-то имеет смысл, если оно вероятно и доступно для человека, но не обязательно сейчас и здесь, а возможно в отдаленном будущем. Вот поэтому существует только перспективное зрение и понимание действительности и благодаря этому можно увидеть – предвидя, т. е. предвосхищая и планируя» [10, 446]. Таким образом, на уровне «читателя» смыслы, которые использует личность, можно охарактеризовать как присвоенные, а стратегию смыслообразования – как смыслопоглощающую [9].

На уровне «автора» основными способами организации опыта личности выступают тезаурусы. В психологический научный дискурс понятие «тезаурус» вошло сравнительно недавно и, к тому же, в достаточно непривычном для лингвистов (филологов, языковедов) значении. Оно маркирует здесь ментальные структуры, наделяющие смыслом повседневные действия, как отдельных людей, так и их сообществ, а также предопределяющие всевозможные отклонения от обыденности и воздействующие на весь комплекс социальных структур и социокультурных процессов [6].

Согласно концепции В.А. Лукова и Вл.А. Лукова, тезаурус определяется как «полный систематизированный свод освоенных социальным субъектом знаний, существенных для него как средство ориентации в окружающей среде, а сверх этого также знаний, которые непосредственно не связаны с ориентационной функцией, но расширяют понимание субъектом себя и мира, дают импульсы для радостной, интересной, многообразной жизни» [6, 18].

Его можно охарактеризовать как ориентационный и сверхориентационный комплекс, выступающий источником и результатом социокультурной субъектности. Центральным механизмом тезауруса является понимание. Тезаурус, по Вл.А. Лукову, представляет собой определенную конструкцию знаний субъекта социальных отношений, основными функциями которых являются ориентация в окружающем мире и саморазвитие, творчество как создание нового

(сверхориентация) [6]. В обоих случаях субъекту необходимы не все знания, существующие в мире, а именно те, на основании которых он получает возможность решения своих ориентационных и сверхориентационных задач. Так, в актуальной ситуации самопроектирования работает не весь тезаурус, а «тезаурусная генерализация» (В.А. Луков, Вл.А. Луков) – архитектоника концептов, тезаурусных конструкций, содержащая необходимые ресурсы для ориентации и сверхориентации в повседневной жизни личности. Таким образом, тезаурусы представляют собой упорядоченные «знаниевые системы», выстраиваемые субъектом на основании соотнесения определенного социокультурного опыта с собственными ценностями и смыслами, приобретенными и присвоенными в процессе своего жизненного пути [6].

Строительным материалом тезауруса, прежде всего, выступают концепты как идеальные объекты, моделирующие определенные ценностно-смысловые представления человека о самом себе и об окружающем его мире. В силу того, что концепты личности складываются из слоев, различных по времени происхождения, можно представить их «эволюцию» в виде фракталов, звеньями которых являются «стадии развития» концепта, в определенном смысле, подобные целому (даже в небольшой части фрактала содержится информация обо всем фрактале).

Концепты, составляющие содержание лейтмотива, представляют собой эмергентные образования, постоянно преобразующиеся в процессе конструирования опыта. Таким образом, тезаурус обладает «смысловыми свойствами», превосходящими свойства суммы компонентов концептуальной системы личности, что, в свою очередь, и дает возможность личности создавать собственные смысловые системы, являющиеся основой для создания жизненных и личностных проектов. «Главное не в самих отдельно взятых смыслах, а в том, что их связывает в единую сеть, в единую систему. Не существует отдельных, изолированных смыслов, есть единая смысловая система. Что-то имеет для человека смысл благодаря тому, что оно включено в эту систему» [4, 108].

Упорядочение и систематизация конкретных содержаний в тезаурусе происходит по принципу от Своего к Иному (Свое поддерживается, Чужое (Иное) ассимилируется, Чуждое отсекается), при этом для того, чтобы новая составляющая опыта «нашла свое место» в тезаурусе, ее содержание должно быть в достаточной степени освоено, присвоено, «обжито» личностью.

А.С. Шаров подчеркивает, что человек в процессах «обживания» интегрирует новые смысловые измерения, выполняет функцию рефлексивного проектирования поведения на основе имеющегося опыта, т. е. не только овладевает смыслами, но и связывает себя ими, тем самым задавая законы собственной жизни. «Обживание» содержаний тезауруса как выстраивание субъектной смыслонесущей реальности здесь понимается не столько как обустройство и организация личностью своего жизненного пространства и самой

себя, сколько проигрывание, прогнозирование, конструирование своего пути и проектирование себя.

Таким образом, на уровне «автора» человек переходит к созданию собственных смысловых систем, а основной стратегией смыслообразования становится смыслопорождение. Смысловые системы находят свое отражение в тезаурусной модели человека, которая и становится основой для создания собственных жизненных и личностных проектов.

Список використаної літератури

1. Девятко И. Ф. Методы социологического исследования / И. Ф. Девятко. – Екатеринбург : – Изд-во Урал. ун-та, 1998. – 208 с.
2. Леонтьев Д. А. Личностное измерение человеческого развития / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии – 2013. – № 3. – С. 67 – 80.
3. Леонтьев Д. А. Мироззрение и бытие-в-мире как основания регуляции / Д. А. Леонтьев // Экзистенциальная традиция : философия, психология, психотерапия. – 2008. – № 2 (13). – С. 72–77.
4. Леонтьев Д. А. Смыслообразование и его контексты : жизнь, структура, культура, опыт / Д. А. Леонтьев // Мир психологии. – 2014. – № 1. – С. 104–117.
5. Лотман Ю. М. Избранные статьи / Ю. М. Лотман. – Т. 1. – Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллинн : Изд-во Тартус. ун-та, 1992. – 497 с.
6. Луков Вал. А. Методология тезаурусного похода : стратегия понимания / Луков Вал. А., Луков Вол. А. // Знание. Понимание. Умение. – 2014. – № 1. – С. 18–35.
7. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
8. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>
9. Чепелева Н. В. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроекування / Н. В. Чепелева, С. Ю. Рудницька // Педагогіка і психологія. – 2018. – № 1. – С. 71–77.
10. Шаров С. А. Онтологія персонального міфа життя / С. А. Шаров // Фундаментальні дослідження. Філософські науки. – № 9. – Ч. 2. – 2012 – С. 445–449.
11. Шюц А. Избранное : Мир, светящийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1056 с. – (Серия «Книга света».)

СТВОРЕННЯ СМИСЛОВОГО ПОЛЯ ОСОБИСТІСТЮ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

Пануча М.В.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та практичної психології НДУ ім. Миколи Гоголя*

Поняття «смысловое поле» – останнє фундаментальне поняття, яке було введено в психологію Л.С.Виготським. Воно виникає з трансформації двох понять К.Левіна – «психологічне поле» і «рівень ірреальності» і визначається як семантичний план узагальнення та спілкування. На відміну від К. Левіна,

уявлення про смислове поле враховувало динаміку узагальнення і спілкування, і це поняття було введено для описання внутрішнього плану (власне, семічної структури свідомості), який опосередковує відношення людини до світу. Поняття, на жаль, не було помічено і розвинене, хоча, на наш погляд, є надзвичайно евристичним, зокрема в плані вивчення комунікативних просторів особистості.

Надзвичайно відома схема кодування – декодування в спілкуванні насправді виявляється «пустою», оскільки вона зовсім не розкриває психологічного змісту і внутрішніх механізмів не лише у процесі взаємодії, а й, набагато глибше, - процесів, що відбуваються в свідомості і зумовлюють цю взаємодію. Фактично, ми знаємо комунікацію як схему: «людина ↔ знакова система ↔ інша людина». Але це взагалі не психологічна схема: вона зовсім нічого не говорить про психологічні механізми: як і в якому вигляді зберігається досвід людини, як він актуалізується на початку спілкування, як і на що він перетворюється» стикаючись зі знаковою системою, і що, власне, відбувається потім (наприклад, як психологічно виникає знак) etc?

Всі ці питання залишаються відкритими у світовій психології, і саме тому використання інформаційних технологій не базується на такому тонкому й унікальному «інструменті» як свідомість людини. Виникає, на жаль, зворотній процес – свідомість вимушена спрощуватися і «випрямлятися» під схеми, наприклад, комп'ютера.

Що малося в цьому сенсі на увазі Л.С.Виготським? Ми, спираючись на останні, не опубліковані матеріали, спробуємо дати власну інтерпретацію.

Свідомість, для Л.С.Виготського, має смислову природу і структуру, смисл – всі зміни свідомості, які відбуваються під дією знакової системи (мови, жестів, малюнків etc). Смисл, що виник, має надзвичайно високий мотиваційно-енергетичний потенціал, отже зумовлює потребу бути вираженим і сприйнятим. Але якщо це – всі зміни в свідомості, вони не можуть бути вираженими (дуже великий за обсягом і різноманіттям матеріал – це, власне, і є смислове поле свідомості). Особистість «збирає» всі враження, що викликані смислом, але не лише узагальнює їх за допомогою мислення, а й переживає, оскільки в цих враженнях значним є емоційно-афективний та неусвідомлюваний компонент (саме в цьому сенсі розумів термін «переживання» Л.С.Виготський в останні місяці свого життя). Зазначимо, що цей перший процес зібрання в «компактний» смисловий пучок всіх явищ свідомості є явно присутніми, але зовсім не вивченими з точки зору механізмів. Зазначимо також, що цей процес не здійснює і ніколи не здійснить «найрозумніша» машина – вона зможе лише «пригадати» і «узагальнити», але ніяких емоцій, афектів і неусвідомлюваних процесів до цього узагальнення ніколи не додасть.

Отже, саме у вигляді такого ємного гетерогенного пучка сенс виражається особистістю. І попадає в соціальний простір – простір знакових систем і

синтетично інтегрованих сенсів, якими цей простір насичений. Саме на цій межі потрапляння в середовище відбувається «перше» декодування, а зовсім не при сприйманні іншою людиною. Пучок (мить) – «розгортається», перетворюється на осмислений процес. Далі цей «потік сенсу», змінений сенсами самої знакової системи, сприймається іншою людиною і ще раз – змінюється. Ця друга зміна зумовлена тим, що у іншої людини відбуваються ті самі явища, що й в першій. Ці дві зміни – принципово важливі: інший сприймає не те, що я виразив, і звідси зрозуміло, чому «мысль изреченная есть ложь...» (Ф.Тютчев). Описаний ескіз фрагменту спілкування людей вже, на наш погляд, багато чого пояснює, хоча й не досліджений науково. Саме дві (як мінімум) людини створюють смислове поле, що охоплює і пронизує їх свідомості. І саме вони створюють і насичують смислом знакові системи. Так виникає смислове поле, яке для нас замінює поле реальних предметів і явищ («психологічне поле» К. Левіна).

Тож проблема дуже ускладнюється. Скажімо, ми тут зовсім не звернули увагу на те, що свідомість людини при- і після- вираження смислу теж змінюється. Отже, сам процес вираження сенсу породжує у виразника нові сенси...

Рух сучасного соціуму в напрямі докорінного змінювання інформаційних технологій є, безумовно, прогресом. Проте, слід розуміти, що все створене – лише схематична модель тої неперевершеної складності, яка властива реальному живому спілкуванню. Соціум, як завжди, поспішає, але не пізнавши дійсних внутрішніх механізмів народження і передачі смислів свідомості, ми завжди матиме сурогат, нехай і дуже зручний та приємний. Адже, що означає красиве словосполучення «віртуальна реальність»? Ми просто змінюємо знакову систему, додаючи новий інструмент, який ... завжди лише інструмент – тобто не несе смислів. Ми вводимо ще один опосередковуючий фактор, і це (дуже зручне й цікаве) робить процес потрібно опосередкованим, а, отже, з необхідністю віддаляє людей один від одного. Обов'язковий наслідок цього – спрощення, але не ускладнення свідомості. Фактично, людина створює уявну ситуацію. І це перетворює життя на гру, адже уявна ситуація – обов'язковий компонент дитячої гри. Проте там, в 3 – 6 років, вона ускладнює свідомість і полегшує входження дитини в простір культури. Але, те, що гарно і корисно в 5 років, зовсім не обов'язково є таким в 18 і, тим більше, в 50... За даними ЮНЕСКО в останні 15 років різко зросла кількість людей, що важко переживають самотність. Можливо є сенс звернутися до науки.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ РЕАЛЬНОСТІ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Андрєєва Я. Ф.

*кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Теоретичні та прикладні дослідження особливостей комунікації, яка відбувається за допомогою нових інформаційних технологій, є однією із відповідей психологічної науки на практичні запити сучасного суспільства століття інформації. Психологів, науковців і практиків, цікавить не технологічний, а саме «людський» аспект проблеми особистості інформаційного суспільства: можливості переконання та впливу, норми та правила такого спілкування, зміна особистісних диспозицій учасників комунікації, – тобто суто «людська складова» нового світу масових комунікацій. Ст. Лем у відомому творі «Сума технологій» відзначав, що загальною проблемою майбутнього інформаційного століття стане не вирішення тих або інших технократичних завдань, а психологічна профілактика можливого аксіологічного колапсу, потенційне руйнування мотиваційного підґрунтя людської поведінки. Причиною даного колапсу може стати недооцінювання агресивності нового інформаційного середовища по відношенню до людини, оскільки «вторгнення технологій в проблеми, пов'язані з особистістю, заповнять подальший прогрес. І тоді зникне маса моральних імперативів, які сьогодні є непорушними» [2, с. 204].

Сучасне інформаційне суспільство характеризується не стільки можливостями накопичення й обробки інформації, скільки новими формами комунікації. Зміни в самому процесі комунікації стосуються, в першу чергу, трансформації самої структури комунікативного досвіду особистості. Характерною особливістю комунікації стає, на думку дослідників, постійна необхідність добудовування інформації та конструювання образу партнера з комунікації та правил взаємодії із ним. Отже, смислоутворюючою основою інформаційного соціуму є комунікація.

Реалії інформаційного суспільства висувують до сучасної людини такі вимоги: 1) будь-які технологічні зміни вимагають адекватної відповіді з боку людини та суспільства (тобто нова технологія завжди провокує новий соціокультурний зміст), 2) невіддільне від сучасного етапу соціального розвитку накопичення обсягів інформації висуває підвищені вимоги до їх смислової інтерпретації суб'єктом (тобто нова технологія завжди провокує новий психологічний зміст) [2, с.208]. Названі реалії задають вектори соціально-психологічних теоретичних і прикладних досліджень.

Проаналізуємо теоретичну основу сучасних підходів соціально-психологічних досліджень МК (масова комунікація, що розуміється як спілкування соціальних груп, опосередкованих технічними засобами спілкування).

Теоретичні дослідження МК пройшли шлях від необіхевіоризму через когнітивізм до соціального конструкціонізму. Теоретичною орієнтацією на сучасному етапі соціально-психологічних досліджень МК, як і в інших галузях соціального знання, є постмодернізм. Дослідники МК вважають, що владарювання постмодернізму наприкінці 20 ст. характеризується саме тим, що впровадження електронних ЗМК призвело до певних зрушень у наданні та сприйманні інформації в мас-медіа, а саме, до підсилення ролі візуального ряду, а також до мозаїчно-резонансного ефекту. Сутність даного ефекту в тому, що інформація в мас-медіа набуває мозаїчного вигляду, тобто кожне повідомлення виступає мов би само по собі у вигляді відносно завершеного фрагменту, не пов'язаного причино-наслідковими зв'язками із іншим повідомленням. У результаті цього виникає резонанс, тобто взаємне підсилення окремих елементів цієї мозаїки в результаті їх зіткнення в свідомості аудиторії. Саме завдяки цьому картина світу в повідомленнях ЗМК схожа на насичений колаж різнорідних і різнорівневих подій, які швидко змінюють одна одну, мов би всі часи та весь простір – «тут і зараз».

Дослідники ЗМІ, спираючись на основні постулати соціального конструкціонізму, аналізують проблему конструювання людьми своєї картини соціального світу як в процесі міжособистісної комунікації людей, так і в процесі МК. Провідним інструментом аналізу цього процесу вважають дискурс. Автор дискурсивної моделі Дж. Фіске визначає дискурс «як мову, або систему репрезентації, яка формується в ході соціальних процесів і створює та підтримує узгоджений набір смислів відносно якогось важливого предмету» [2]. Дж. Фіске визначає множинність смислів, полісемію повідомлень ЗМК, вражаючи названу якість важливою характеристикою, оскільки саме завдяки цьому ЗМК є популярними в широких прошарках населення, межі розуміння повідомлень у яких є різними. В моделі Дж. Фіске смислоутворюючий текст розташований на перетині дискурсивного світу аудиторії та дискурсу, який втілює повідомлення МК. Глядач, читач додає свій внесок у конструювання смислу тексту, використовуючи свій досвід. Ще одним підходом до аналізу МК є конструкціонська модель У. Гемсона. На думку дослідника, повідомлення МК є частиною процесу конструювання індивідуальних медіадискурсів індивідом, а суспільна думка – частина процесу формування, розвитку та кристалізації значення в публічному дискурсі, який належить авторам тексту та учасникам МК. Взаємодія цих рівнів формування значень та інтерпретація повідомлення МК призводить до соціального конструювання значень. Що стосується сили впливу ЗМК на аудиторію, то в конструкціоністському підході визнається, що ЗМК, конструюючи образи соціальної реальності, відтворюють могутній вплив, хоча визнається, що він не є універсальним, оскільки аудиторія є активною [2, с. 229].

Низка соціально-психологічних досліджень МК присвячена аналізу ефективності мас-медіа в сучасному інформаційному просторі. В зміст поняття «ефективність» МК вкладаються різні значення (соціальна ефективність,

соціально-психологічна ефективність, комерційна ефективність, та ін.). В якості показників ефективності ЗМК використовуються окремі ефекти мас-медіа: 1) утилітарний ефект (вирішення різних життєвих проблем); 2) престижний ефект (задоволення від інформації, яка підтримує цінності та цілі соціальних груп, до яких належить реципієнт); 3) ефект підсилення позиції (підтримка думки); 4) ефект задоволення пізнавального інтересу; 5) емоційний ефект (задоволення від емоційної розрядки); 6) естетичний ефект (радість від естетичного збагачення); 7) ефект комфорту (задоволення від комфорту). На думку дослідників МК, у період соціальної, економічної та політичної нестабільності суспільства особливої важливості набуває реалізація таких функцій, як соціального орієнтування, соціальної ідентифікації та соціальної розрядки [2, с. 231].

Список використаної літератури

1. Андреева Я.Ф., Чаплак Я.В. Особистість в сучасному кіберпросторі / Особистість та її історія: колективна монографія // Ніжин, 2018. – 538 с.
2. Социальная психология в современном мире / Т.Л. Алавидзе, Г.М. Андреева, Е.В. Антонов и др. // Учебное пособие для вузов, Москва, 2002. – 335 с.

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ОСІБ З УСВІДОМЛЕНОЮ РЕЛІГІЙНІСТЮ

Андреева Я. Ф.

*кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Гайсонюк Н. А.

*асистент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Балан К. А.

*магістрантка кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Зростання попиту на психологічний супровід у зв'язку з кризовими етапами становлення українського соціуму стало чинником, який спонукає все більшу кількість людей намагатися досягти більшого рівня особистісного розвитку, як для себе самих, так і для того, щоб краще порозумітися з навколишніми. Релігійні практики є однією зі сфер визначення особою власних світоглядних позицій, екзистенційних цінностей і узгодження з повсякденними взаємодіями. Проте, як і решта сфер особистісного становлення, релігійні практики можуть бути більш чи менш усвідомленими та інтегрованими у самосприйняття та самопрезентацію особистості. А отже, розуміння рівня усвідомленості релігійних практик стає в пригоді при аналізі особистісних взаємодій і комунікативних особливостей. Відтак

питання інтегрованості нових знань про себе-в-світі та комунікативних навичок в особистісну самопрезентацію набуває ще більшої актуальності.

Грунтовний аналіз наукової психологічної літератури з питань психологічної інтерпретації феномену релігійної віри, здійснений Ю. Алексеевою, засвідчив, що явище віри тією чи іншою мірою привертало увагу багатьох дослідників. Так, зокрема, сутність поняття «віра» визначалася так: як установка вірності власному закону, як довіра людини до власного морального рішення слідування обраним життєвим шляхом (К.-Г. Юнг); базова установка людини, що охоплює весь її досвід і дозволяє їй ставитись до реальності без ілюзій і при цьому жити за вірою (Е. Фромм); усвідомлення надсенсу, засноване на внутрішній силі, що робить людину більш життєздатною (В. Франкл); вітальна потреба, яка формується на основі почуття базової довіри до світу (Е. Еріксон); загальнопсихологічний феномен свідомості, специфічність котрого полягає у внутрішньому прийнятті певного образу (Б. Братусь); особливий психічний стан, який виникає у досить невизначеній ситуації, при умові дефіциту точної інформації про досяжність поставленої мети, але коли існує можливість для успішної дії чи успішного результату (Р. Грановська) [1; 2; 7]. Релігійність розглядається як психологічний феномен у контексті відношень «людина – Бог», а не як приналежність до певного віросповідання [11].

На нашу думку, варто вирізняти релігійні переконання як форму соціальної конформності (яка проявлятиметься у дотриманні традиційних практик, тобто поведінковій сфері) від базової установки людини (прояви якої можна відстежити не лише у поведінковій, але й когнітивній та афективній сферах). У межах дослідження ми вирішили означити ці дві форми прояву релігійних переконань як усвідомлену та неусвідомлену релігійність.

З метою кращого розуміння взаємозв'язку комунікативних особливостей і усвідомленої релігійності ми здійснили пілотажне емпіричне дослідження, використавши методику діагностики міжособистісних взаємин Т. Лірі та опитувальник для визначення структури індивідуальної релігійності Ю. Щербатих. Вибірку склали 50 респондентів, яких ми розділили на 2 групи. Оскільки ми виходили з припущення про те, що тільки усвідомлена релігійність може сприяти кращому рівню інтегрованості особистісних рис і комунікативних особливостей, ми попросили респондентів не лише визначити їхній суб'єктивний рівень релігійності (для цього першим пунктом у бланку тестування стояло завдання визначити свій індивідуальний рівень релігійності, де 1 відповідає абсолютному атеїзму, а 10 – щирій та глибокій вірі в Бога), але й перевірили їхні суб'єктивні оцінки за допомогою стандартизованого опитувальника Ю. Щербатих. До першої групи потрапили ті, хто позначив свій рівень релігійності від 1 до 6 балів, їх виявилось 17 осіб. До другої групи потрапили ті, хто позначив свій рівень релігійності від 7 до 10 балів, і цю групу склало відповідно 33 особи. Відповідно

до результатів за опитувальником Ю. Щербатих ці групи найбільше відрізняються за шкалами релігійної самосвідомості та інтерпретації сутності Бога.

Так, релігійні особистості більш схильні визнавати наявність Творця, як особистості: наявність істотної відмінності за цим показником засвідчив показник t-критерію $\sim 6,96$, при дуже високому рівні статистичної значущості ($p \geq 0,00001$). Якщо у релігійних респондентів середньогруповий показник – $6,74$, то у нерелігійних він складає – $3,06$. Релігійна людина будує свої відносини з Богом не як з якоюсь вищою ефемерною силою, а на особистісному рівні. М. Бубер описав цю тенденцію, як “Я-Ти” або взаємини у яких “інша людина перестає бути для мене річчю з-поміж інших таких же, і не складається з окремих одиниць... Це не значить, що більше нічого не існує крім цієї людини, але все решта живе в її світлі” [3]. Саме такий тип стосунків людина з усвідомленою релігійністю намагається вибудовувати з Богом, а, відтак, маючи досвід взаємодії на рівні “Я-Ти” особа набуває схильності так само взаємодіяти з навколишніми.

Варто відзначити, що осіб, які потрапили до групи нерелігійних респондентів, не варто вважати цілковито нерелігійними або атеїстами, адже, враховуючи їхню суб’єктивну оцінку та середньогруповий показник за шкалою *визнання існування Творця*, можна стверджувати, що для них Бог не Творець, не особистість, з якою можна спілкуватись нарівні, а просто даність, щось, що десь існує, проте в їхньому житті не має ніякого значення, а відтак, і релігійні моральні норми для них є більш ситуативними та інструментальними. А отже, можемо припустити, що їхній світогляд, цінності та міжособистісні взаємодії можуть визначатися більш вираженою тенденцією до взаємодії “Я-Воно”.

З метою дослідження комунікативних особливостей ми використали методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, яка дає змогу не лише порівняти особливості прояву певних типів міжособистісних взаємодій і їхнього рівня (адаптивного чи екстремального), але й побачити переважання орієнтації за факторами доброзичливості-агресивності та домінування підкорення.

Зіставлення емпіричних даних за комунікативними особливостями респондентів з першої та другої груп за допомогою t-критерію Стьюдента показало, що суттєві відмінності наявні за шкалами альтруїстичності, підозрілості та егоїстичності.

Так, за шкалою альтруїстичності середньогруповий показник у релігійних – $6,2$, а у нерелігійних – $4,09$ (показник t-критерію $3,18$, при $p = 0,003$). Релігійні люди більш схильні до цього типу відносин ніж нерелігійні. Можна стверджувати, що це пов’язано з певними релігійними приписами, яких люди дотримуються у власному житті.

Також суттєві відмінності спостерігаються за шкалою підозрілого типу відносин (показник t-критерію - $2,65$, при $p = 0,01$). Середньогруповий показник у релігійних – $4,95$, а у нерелігійних – $6,76$ (див.Таб 1.). Якщо у релігійних осіб цей тип взаємодій проявляється рідше, то нерелігійні – більш до нього схильні, що

може бути наслідком низької довіри до інших і до світу загалом. Так як релігійність передбачає віру в нематеріального Бога, довірливі стосунки з ним, то можна говорити, що це розповсюджуються і на інші відносини релігійних людей. Вони менш схильні підозрювати інших у негативному ставленні до них, так як самі ставляться до інших доброзичливо.

Варто відзначити і суттєві відмінності за егоїстичним типом міжособистісних відносин (показник t-критерію – 2,34, при $p = 0,02$). Середньогруповий показник у релігійних осіб – 4,79, а у нерелігійних – 6,41. Нерелігійні люди більш схильні до егоїстичного типу міжособистісних стосунків, що, в свою чергу, підтверджується тим, що для релігійних даний тип ставлень йде в розріз із головними постулатами релігійності як такої та “золотим правилом моралі”. В той же час нерелігійні особи керуються правилами сучасного світу, який проповідує в першу чергу задоволення власних потреб, часто навіть у шкоду іншим.

Таблиця 1

Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі

Реліг. 1 vs. Нереліг 2							
	Середньогруповий показник (вибірка релігійних)	Середньогруповий показник (вибірка нерелігійних)	Рівень t-критерію	Рівень свободи df	Рівень статистичної значущості p	Обсяг вибірки 1	Обсяг вибірки 2
авторитарність	5,333	5,618	-0,385	48	0,702	33	17
егоїстичність	4,788	6,412	-2,339	48	0,024	33	17
агресивність	4,818	5,941	-1,814	48	0,076	33	17
підозріливість	4,955	6,765	-2,650	48	0,011	33	17
підлеглість	5,561	5,412	0,195	48	0,846	33	17
залежність	5,621	5,382	0,334	48	0,740	33	17
дружелюбність	5,985	4,794	1,658	48	0,104	33	17
альтруїстичність	6,197	4,088	3,182	48	0,003	33	17

За рештою шкал: авторитарний, агресивний, підлеглий, залежний та дружелюбний типи міжособистісних відносин, – існують лише ситуативні відмінності. Це може говорити про те, що у вияві даних типів ставлень релігійність особистості не грає визначної ролі.

Кількісний аналіз показників виявив наявність суттєвих відмінностей за переважанням високого рівня прояву окремих типів міжособистісних взаємодій. Так, у вибірці нерелігійних респондентів найяскравіше проявляються егоїстичний тип (41,7 % показників високого та дуже високого рівня) та підозріливий (47,1 %).

Натомість у вибірці респондентів з більш усвідомленою релігійністю найбільша кількість показників високого рівня прояву припадають на шкали підлеглості (24 %), приязності (30 %) та альтруїзму (24 %). Очевидно, що результати кількісного аналізу також вказують на відмінність між орієнтованістю на конкурентність, притаманну взаємодіям респондентів з менш усвідомленою релігійністю, та орієнтованістю на співпрацю та приязність притаманну взаємодіям респондентів з більш усвідомленою релігійністю.

Оскільки при дослідженні міжособистісних взаємин найчастіше виокремлюють два фактори: домінування-підкорення та доброзичливість агресивність, – ми вирішили порівняти також і групові результати респондентів за факторами. Саме ці фактори визначають враження про людину в процесі міжособистісного сприйняття. М. Арґайл відносить їх до числа основних компонентів стилю міжособистісної поведінки [8]. Схема Т. Лірі ґрунтується на припущенні про те, що чим ближчі результати респондента до центру кола тим сильнішим є взаємозв'язок цих змінних. А відстань отриманих даних від центру кола вказує на адаптивність чи екстремальність міжособистісної поведінки. Так, за фактором доброзичливості-агресивності можемо зауважити цілком прогнозований результат: середній показник нерелігійних респондентів - 3,74 тоді як показник у групі релігійних респондентів — ~2,62. Як бачимо, обидва показники знаходяться у спектрі адаптивної поведінки, але якщо показник нерелігійних респондентів тяжіє до більш конкурентної поведінки, притаманної більш індивідуалістичній культурі, то релігійні респонденти тяжіють до більш кооперативної поведінки, оскільки, навіть будучи представниками порівняно індивідуалістичної культури, почувуються приналежними до помісної релігійної спільноти. Натомість показники за фактором домінування-підкорення дещо суперечать прогнозованим, адже середньогруповий показник у групі нерелігійних респондентів ($X = -0,95$) більше тяжіє до підкорення, ніж показник у групі релігійних ($X = 0,06$). Як бачимо краще усвідомлена релігійність спонукає людину (в межах адаптивної поведінки) брати на себе більшу відповідальність за своє життя, яка, своєю чергою, спонукає їх до більшої активності у взаємодіях. Також, можемо припустити, що тенденція до адаптивного домінування притаманна респондентам з усвідомленою релігійністю внаслідок чітко сформованих моральних норм поведінки, які сприймаються як своєрідне “керівництво до дії”.

Результати кореляційного аналізу між структурою релігійних переконань і типами взаємодії виявили такі відмінності: для вибірки нерелігійних респондентів більш характерними виявилися внутрішні кореляції між шкалами методик, що може свідчити про непов'язаність усвідомлених респондентами світоглядних цінностей з типами міжособистісних взаємодій, а відтак дозволяє зробити припущення про низький рівень інтегрованості релігійних переконань у сферу міжособистісних взаємодій.

Натомість інтеркореляційних зв'язків на рівні значущості $p \leq 0,01$ є лише два: це сильні зворотні зв'язки між шкалою *залежності* та шкалами *ставлення до магії* ($r_{xy} = -0,61$) за опитувальником Ю. Щербатих і *інтернальності стосовно здоров'я і хвороби* за опитувальником РСК (рівня суб'єктивного контролю) ($r_{xy} = -0,65$). А отже чим вищий рівень конформності особи та її невпевненості в собі тим гірше вона ставиться до магії, як до неконтрольованого феномену, який не сприяє зменшенню напруги та зростанню асертивності у взаємодіях. Більш прогнозованим видається зворотній зв'язок між відповідальністю за своє здоров'я та ставленням до магії.

Результати, отримані нами у вибірці релігійних респондентів, показали суттєво більшу кількість помірних як інтра- так і інтеркореляційних зв'язків, що свідчить про більшу інтегрованість їх світоглядних аспектів у міжособистісну сферу. Так, приміром, можемо зауважити, що авторитарність прямо корелює зі ставленням до магії ($r_{xy} = 0,38$, при $p \leq 0,01$) та зовнішніми символами релігійності ($r_{xy} = 0,54$, при $p \leq 0,01$) тож припускаємо, що зовнішні стимули релігійної приналежності та магичне бачення світу трактуються релігійними респондентами як тенденція до контролю навколишнього світу.

Відзначимо також наявність помірної прямої кореляції між шкалами *підлеглості* та тлумаченням релігійної віри як моральних норм ($r_{xy} = 0,45$, при $p \leq 0,01$), тобто тенденція проявляти покору та сумлінно виконувати свої обов'язки зумовлена прийняттям моральних норм, запропонованих релігійним напрямом, як мірила для вчинків особи.

Підсумовуючи емпіричні дані, ми можемо відзначити наявність комунікативних особливостей, характерну для осіб з більш усвідомленою релігійністю. Зокрема, це відмінності у рівнях прояву міжособистісних орієнтацій, рівні інтегрованості типів міжособистісних взаємодій у світоглядну сферу. Можна сказати, що чим краще людина розуміє власну релігійність, бере на себе відповідальність за її прояви та життя в цілому, тим ліпше вона функціонує в соціумі, і тим більш інтегрованими є її міжособистісні взаємодії з її світоглядними позиціями.

Список використаної літератури

1. Алексеева Ю. А. Тест дослідження форм віри. / Ю. А. Алексеева. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 43 с.
2. Братусь Б. С. Психологические аспекты нравственного развития личности. – М.: Знание, 1977. – 64 с.
3. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер; — М.: ООО “Фирма “Издательство АСТ”, 1999. — 592 с. — (Классическая философская мысль).
4. Будич Н.Ю. Религиозность как условие личностного самоопределения. // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2010. — №3. — С. 44-48.
5. Веселова Е. К. Психологическая деонтология: мировоззрение и моральность личности. – СПб.: Издательство С.-Петербур. Ун-та, 2002.

6. Кісіль Р. Духовна та психічна зрілість. [Електронний варіант]. / Роман Кісіль, брат. – 2 березня 2011 р. – Режим доступу: <http://www.kapelanstvo.in.ua/index.php/statti/71-duhovnatapsyhzrulist> .

7. Оллпорт Г. Личность в психологии. - М .: «Ювента», СПб. (С участием психологического центра «Ленат», СПб.), 1998.

8. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие / Д. Я. Райгородский – Самара.: Изд. Дом «Бахрах», 2002. – 672 с.

9. Тест для определения структуры индивидуальной религиозности Ю.В.Щербатых [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.no-stress.ru/testy/religiousness.htm>

10. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 398 с.

11. Шлейермахер Ф. Речи о религии. — М. — К.: REFG-book — ИСА, 1994. — 432 с

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО ДОСВІДУ САМОЗМІНЮВАННЯ У ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТАХ ОСОБАМИ, ЩО МАЮТЬ ОНКОЛОГІЧНЕ ЗАХВОРЮВАННЯ.

Березко І.В.

*науковий співробітник лабораторії когнітивної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Процес особистісних змін має різну динаміку протягом життя. Цілковито природно, що є періоди, коли усталена ціннісна сфера та ідентичності особистості перебувають у фазі латентного спокою, коли нічого кардинальним чином не змінюється. Навіть рефлексивні процеси у такі періоди уповільнюються, сформовані ідентичності функціонують цілком задовільним чином, особистість пише історію свого життя у звичному для неї форматі. М.А.Щукіна, посилаючись на концепцію Д.А. Леонтьєва, пропонує термін «культура розслаблення», де розвиток «пущено на самоплив», «віддано напризволяще», на противагу якій є «культура зусилля», яка передбачає «трансформацію, подолання, приборкання реальності» [4, 83]. Вона використовує ці терміни у контексті саморозвитку особистості, її установок, і останній як феномен розвитку, який представлений актами довільного, цілеспрямованого, керованого особистістю самозмінювання.

Варто зазначити, що такі процеси інтенсифікуються у певні періоди, які пов'язані зі змінами у житті особистості або з її психологічними кризами. Нами протягом останніх років було досліджено особливості самозмінювання та самопроекування осіб, які мають досвід онкологічного захворювання, вибіркою для дослідження були автори текстів, що є членами віртуальних спільнот, об'єднаних досвідом такого захворювання.

Онкологічне захворювання практично є детонатором «вибуху» ціннісної сфери особистості, тому що внаслідок такого захворювання суттєвим чином змінюється не лише формат життя людини, але й її ідентичності також. «Необхідність самоосмислення, уточнення або навіть перевизначення особистого

проекту особливо загострюється у період переломних подій, у яких людина стикається з ситуаціями, які умовно можна назвати «перерваною ідентичністю» [1, 11]. «Переривання» відбувається не лише через зміну контекстів життя хворого, а й тому, що під час такого складного захворювання, як правило, відбувається переосмислення життєвої історії, реінтерпретація попереднього життєвого досвіду. До цього спонукають й соціальні фрейми, які вкладають особу з онкологічним захворюванням в прокрустове ложе міфів про те, що «смертельна» хвороба є індикатором ціннісних збоїв життя, і особа повинна з'ясувати, у чому саме вона «схибила», що робить «неправильно». Такі негласні настанови не завжди сприймаються хворими як керівництво до дії, набагато частіше – як стигматизація, яка викликає почуття обурення, протест проти «таврування» подібними очікуваннями. Але навіть якщо історія, що передуює хворобі, була цілком задовільною з точки зору хворого, він все одно змушений переформувувати власне життя, і, як наслідок, шукати ресурси для адаптації в умовах такого нового формату. Це дуже тісно корелює з рефлексивними спробами знайти джерело позитивних станів, а для того, щоб вони виникали не лише спонтанним чином, особистість експериментує зі способами їх індукувати. Власні ідентичності особистість рефлексує опосередковано, вони означаються її психологічними станами, ціннісними «поплавцями» у вигляді певних мотиваційних «хочу», які намічають у майбутньому вектори концентрації зусиль.

Існування певних ціннісних маркерів та їх прояви у особистій історії втілюються у різноманітних формах, серед яких найбільш поширеними є наратив та тезаурус. «Основними дискурсивними моделями особистих проєктів є наратив як створення власної ідеальної історії та тезаурус як створення ідеальної особистісно неповторної картини світу» [3, 111]. Наративний підхід оперує досвідом «Я», сформульованим у формі само-оповіді (або само-опису), під час яких людина інтерпретує власне життя, його події. Розказуючи про власне життя, особистість виокремлює унікальний, неповторний сюжет, і використовує для визначення образу головного герою (себе) різноманітні грані та риси ідентичності: власне притаманні, удавані, бажані – у тому числі риси ідеального «Я». Тезаурус відрізняється від наративного дискурсу тим, що «при такому розумінні суб'єкт відповідає собі на запитання, відмінні від таких, що виникають на наративному способі осмислення світу. Вони спрямовані не стільки на з'ясування того, що відбулося (і що, можливо, буде відбуватися), і як саме це відбувалося, скільки на те, що це означало для розуміння, які суб'єктивні смисли та цінності актуалізувалися» [2, 10] У періоди психологічних криз, у тому числі пов'язаних з важким соматичним захворюванням, питома вага тезаурусних форм усвідомлення та трансляції життєвого досвіду зростає внаслідок ревізії смислового простору.

Уявлення особистості про власний ціннісний простір та її ідентичності не функціонують безвідносно до контекстів, у яких вона існує. Дуже важливе значення під час онкологічного захворювання має те, хто саме поряд з хворим, чи

є в його оточені «значущі інші», з якими він може з довірою розповісти про власні почуття, проблеми, побоювання, бажання, відкритися, не боячись, що його самовираження буде піддано критиці або засудженню. Якщо ще років 15 тому у основній своїй масі хворі були обмежені спілкуванням зі своїми близькими або невеликою групою тих, хто зустрівся на їм шляху під час лікування, то зараз, завдяки розширенню сфери віртуального спілкування, особистість має можливість шукати однодумців у безлічі спільнот, які існують у віртуальному просторі. Це збагачує її не лише інформаційною та психологічною підтримкою, а також надає їй можливість транслювати свій досвід та отримувати зворотній зв'язок щодо нього. Якою саме буде самопрезентація хворого та «жанр» його дискурсивного оформлення такого досвіду – залежить від великої кількості факторів. Віртуальний формат спонукає до певних форм дискурсів, серед яких є такі, що зустрічаються частіше за інші.

Особливістю текстів, у яких йдеться про самозмінювання, є акцент на тому, як саме особистість позиціонує себе у таких текстах. Є декілька варіантів такого позиціонування, перший з яких передбачає усвідомлене автором такого тексту ставлення до хвороби, я є рубіконом в її житті:

- Вона може сприймати хворобу як ворога, і тоді буде бачити себе у ролі «бійця», який зважає свої шанси на перемогу, інвентаризуючи свої ресурси, внаслідок чого буде ідентифікувати ті «я», які є незатребуваними (як баласт), шукаючи натяк на існування бодай у зародковому стані потрібних для «бою» особистісних принад, про які буде писати у своїх текстах;
- Хвороба може сприйматися як поломка організму (певного тілесного механізму), у якому відбувся збій функціонування. Виходячи з цієї концепції хвороби, особистість шукає способи «відремонтувати» себе, серед яких, окрім медичної допомоги, вона може шукати інші варіанти відлагодити такий збій, наприклад ЗОЖ, оздоровчі практики, зміну життєвого укладу та розпорядку. Про те, що вона зробила для «апгрейду» власного життя, буде згадувати у текстах про особисті зміни;
- Хвороба як «знак», який інформує про необхідність корекції життєвого сценарію – теж досить поширений спосіб інтерпретувати хворобу. У даному випадку особистість може ставитися до хвороби як до «вироку» щодо нежиттєздатних складових ціннісної сфери або як до «підказки», що саме варто змінити, можливо й не кардинальним чином. У цьому випадку, створюючи тексти про особисті зміни, акцент особистості на тому, що вона виконала ціннісну ревізію та зрозуміла, яким що саме і яким чином вона хоче змінити у собі;
- Хвороба як пересічна подія – також варіант ставлення до онкологічного захворювання. У даному випадку особистість не вважає за необхідне змінювати себе і свої життєві сценарії, вона буде писати тексти про те, що «життя йде своїм звичаєм», і що необхідності у самозмінюванні як такому немає потреби.

Одним з важливих факторів, який впливає на презентацію досвіду самозмінювання під час онкологічного захворювання, є та роль, яку хворий хоче транслювати власному оточенню. Наприклад, якщо він ставиться до хвороби як до ворога, то може позиціонувати себе як героя (інколи навіть супер-героя). Поширеними дискурсивними формами, в яких може втілюватися такий віртуальний проект «Я», є міфи, легенди про себе. Віртуальний простір відчутним чином спонукає до міфологізації життєвих історій, завдяки яким особистість, яка розповідає про свій досвід, може робити акцент на тих чи інших ідентичностях, частина яких може взагалі не бути їй притаманними. Мета такої міфологізації – отримати схвалення, захват, прихильність, бажання бути взірцем для інших.

З іншого боку, міфологізація може бути використана і як засіб «випустити пар». Спілкування у профільних спільнотах не завжди є втіленням принципу толерантності, й віртуальні спільноти онкохворих – не виключення. Зазвичай можливість «тролінгу», тобто негативно орієнтованої позиції – це не лише вияв неетичної поведінки, а інколи просто можливість репетиції себе у ампула протистояння загальній точці зору, яка у віртуальній спільноті є відчутно безпечнішою, ніж у реальному спілкуванні.

Одна з ролей, які надзвичайно рідко можна зустріти у презентаціях особистісного досвіду онкохворих – це ставлення до себе як до особи, що потребує жалощів. Тобто, чуючи від оточення, включаючи віртуальну спільноту, слова жалю та співчуття, більшість учасників такої спільноти демонструють протестні реакції, і виникає враження, що саме таке ставлення – це найменше, чого очікують та потребують онкохворі, що жалість сприймається як приниження. Розповідаючи про свої нелегкі будні, навіть ті онкохворі, хто знаходиться на 3-4 стадії хвороби, дуже рідко відкривають серйозність своїх проблем, згадують про деструктивні емоційні стани. Звітуючи про досвід самозмінювання, більшість констатує, що має відчутну динаміку самовладання та самоконтролю: якщо на початкових етапах захворювання переважали емоційні розлади, то з досвідом подолання хвороби виникає здатність спокійно, зважено, прагматично лікуватися, без значних перепадів амплітуди почуттів.

Однією з найскладніших психологічних проблем під час онкологічного захворювання є досвід рецидиву хвороби. На жаль, саме онкологічне захворювання відноситься до розряду таких, що вважаються невиліковними, але мають періоди ремісії, і цей факт примушує хворого жити на «пороховій бочці» потенційного рецидиву. Якщо хвороба повертається – це відчутно змінює упевненість хворого в тому, що протистояння хворобі йому до снаги, і частота/кількість рецидивів є обернено пропорційною до стабільності емоційно-психологічного стану. У текстах, які пишуть ті, хто має досвід тривалого лікування внаслідок багаторазових рецидивів хвороби, часто констатуються й деструктивні тенденції самозмінювання: втрата віри у власні сили, бажання мінімізувати життєві зусилля, мінорні емоційні настрої.

Презентуючи особистий досвід самозмінювання, особи з онкологічним захворюванням часто посилаються на те, що їх здатність робити ціннісні вибори під час хвороби стає більш автономною, незалежною від ставлення оточення. Це виглядає так, ніби відбувається зміна локусу контролю, який відчутним чином переміщується всередину. Ця тенденція відзначається у значній кількості хворих, незалежно навіть від інших тенденцій самозмінювання. Головним чином це стосується вибору напрямку самореалізації та збільшення сконцентрованості на певних з них. Говорячи про себе як потенційного виконавця таких життєвих проєктів, онкохворі роблять акцент на тому, що усвідомлюють необхідність відмови від певних своїх «я» через брак фізичних та психологічних ресурсів, але саме факт концентрованої самореалізації інколи дає дуже несподівані результати.

Висновок: тенденції самозмінювання у онкологічних хворих відчутним чином залежать від ставлення хворого до власного досвіду до хвороби, вибору стратегії взаємодії за захворюванням, рольових амплуа хворого, через які він транслює свій досвід.

Список використаної літератури

1. Самопроєктування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В.Чепелева, М.Л.Смульсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с.
2. Чепелева Н. В. Самопроєктирование и развитие личности // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2015. – Том II: Психологічна герменевтика. – Випуск 9. – С.4–17.
3. Чепелева Н. В., Рудницька С. Ю. Нормативна модель дискурсивного самопроєктування особистості. // Наука і освіта. – 2017. – №11. – 105-113.
4. Щукина М. А. Проблема саморазвития личности в парадигме культурно-исторической психологии [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2014. Т. 6. № 4.

ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА СПОСОБИ КОМПЕНСАЦІЇ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Гайсонюк Н. А.

асистент кафедри психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Балан К. А., Комар В. В., Славська О. М.

студенти кафедри психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Актуальність прикладних психологічних досліджень останнім часом зростає у зв'язку з потребою українського суспільства у наданні якісних послуг психологічного супроводу на різних етапах становлення особистості. А притаманна

сучасності тенденція до зростання кількості дезадаптивних чинників на мікросоціальному рівні посилює перебіг характерних для підліткового віку загострення реакцій, підвищеного рівня тривожності, нестійкого емоційного стану, змін у сприйнятті себе та навколишнього середовища. Саме від наявності належної підтримки з боку батьків і значущих дорослих залежить здатність підлітка опанувати новий соціальний статус та адекватно адаптуватися до вимог, що висуває соціум до дорослої людини. Підлітки, у більшості випадків, прагнуть до довірливого, нерегламентованого типу взаємовідносин з дорослими. Це створює сприятливі можливості для реалізації такої потреби спілкування як вирішення характерної для цього періоду проблеми пізнання самого себе, своїх можливостей і свого місця у житті. Переважання в реальності регламентованого типу взаємин перешкоджає розвитку потреби у спілкуванні з дорослими, що спонукає підлітків до пошуку відповідей на посталі питання в колі однолітків.

Згідно досліджень комунікативної складової підліткового віку, можна відзначити, що в традиційній психології існують три варіанти визначення провідної діяльності у підлітковому віці. Так, Д. Б. Ельконін виділяв інтимноособистісне спілкування, Д. І. Фельдштейн – суспільно-корисну діяльність, В. В. Давидов – суспільно-значущу діяльність. Але при вивченні підліткового періоду не можна не враховувати прагнення підлітків до спілкування з однолітками та труднощі, що виникають при спілкуванні з батьками. Дослідники відзначають амбівалентність комунікативних пріоритетів підлітка; наприклад, у відомій концепції Д. Б. Ельконіна підкреслюється думка про те, що для підліткового віку характерний пріоритет дитячої спільноти над дорослою.

У підлітковому віці взаємовідносини з дорослими починають будуватися під впливом переживання нових почуттів, які пов'язані з прагненнями до самостійності, дорослості та самоствердження.

Основним змістом спілкування підлітків з дорослими стають питання соціальних проблем, взаємовідносин між людьми, моральних оцінок подій і вчинків навколишніх, особистісних взаємин між юнаками та дівчатами та проблема вибору ціннісних орієнтацій і самоствердження себе як особистості. Серед партнерів зі спілкування вони виокремлюють вчителів, батьків, близьких родичів, однолітків, друзів. Якщо у підлітка немає сприятливого комунікативного середовища, де можна отримати відповіді на актуальні для нього питання, то притаманна підлітковому віку тривожність суттєво зростає.

У загальному своєму вигляді питання тривожності розглядали як ряд зарубіжних вчених: суть тривожності як психічного феномену (К. Броннер, Л. Гозман), особистісна та ситуативна тривожність (Ч. Спілбергер), тривожність як наслідок порушень прихильності (Д. Боулбі), екзистенційна тривожність (К. Ясперс), базальна тривожність (К. Хорні), вплив тривожності на успішність виконання діяльності (Б. Вейнер, К. Шнайдер), так і вітчизняних науковців:

дослідження навчальної тривожності (А. Прихожан), обумовленість тривожності наявністю внутрішнього конфлікту (Б. І. Кочубей, Е. В. Новикова) [1; 2; 6].

Попри різнобічну дослідженість підліткового періоду в психологічній літературі, як стосовно особистісних характеристик, так і ролі соціуму для його становлення, питання про способи корекції тривожності, як ситуативної, так і особистісної, а також механізми її компенсації, будучи у фокусі зацікавленості консультантів і шкільних психологів, залишається поза увагою наукових досліджень.

Відтак, предметом нашого дослідження стала проблема здатності соціально неадаптованих підлітків компенсувати тривожність за допомогою комунікативних навичок.

Переважаючо дезадаптивні моделі поведінки притаманні підліткам та дітям з кризових сімей зі змішаними ролями, відсутніми або дистанційованими елементами сімейної системи, розмитими рольовими моделями, різноманітними формами залежностей і співзалежностей.

До вибірки нашого пілотажного дослідження увійшло 11 підлітків з кризових сімей і наявними проблемами у соціальній адаптованості (зокрема, з родин заробітчан та родин з високим рівнем соціального неблагополуччя), віком 10-14 років.

Відтак, враховуючи особливості нашої вибірки, з метою вивчення особливостей тривожності, механізмів компенсації та комунікативних особливостей респондентів, нами були використані такі методики: кольоровий тест М. Люшера та проективна методика “Малюнок Древа”.

За результатами кольорового тесту М. Люшера, можемо побачити амбівалентність показників тривожності: по 36 % респондентів показали максимальний або мінімальний рівень тривожності.

Згідно з даними малюнкової методики, дуже високий рівень тривожності притаманний 54 % (6-ти особам), високий рівень – 27 % (3-м особам) , а мінімальний лише 9 % (1 особі).

Зіставлення результатів тривожності за методиками, здійснений за допомогою t-критерію Стьюдента також показало наявність суттєвих відмінностей між показниками тривожності ($t = -2,36$, при $p = 0,0397$), що підтвердило відмінності у кількісному аналізі проявів тривожності.

Така відмінність може бути пов'язана з тим, що проективні малюнки дають змогу дослідити особистісні характеристики тривожності. Якщо за методикою М. Люшера ми можемо дослідити лише загальний ситуативний рівень тривожності, то проективні методики дають змогу диференціювати основні сфери прояву тривожності (ставлення до себе, спілкування з батьками та однолітками тощо).

Варто відзначити, що збіг максимального рівня прояву тривожності показали лише 36 % респондентів, натомість ми побачили, що високий рівень

особистісної тривожності за наявності механізмів позитивної компенсації обумовлює зниження ситуативної тривожності, що підтверджують результати кореляційного аналізу ($r = -0,86$, при $p \leq 0,05$). Також ми можемо відзначити стійкий зв'язок між рівнем тривожності та окремими видами компенсації: прямий кореляційний зв'язок між рівнем тривожності та рівнем негативної компенсації ($r = 0,79$, при $p \leq 0,05$) та зворотній зв'язок між тривожністю та позитивною компенсацією ($r = -0,81$, при $p \leq 0,05$). Такі результати є цілком прогнозованими, адже чим краще підліток може компенсувати неприємні для нього ситуації та несприятливі обставини, тим меншим буде рівень тривожності, адже у нього наявне, принаймні, уявлення про те, як можна подолати ту чи іншу ситуацію.

Якісний аналіз даних за особливостями компенсації показав чіткий розподіл респондентів за ознакою позитивної та негативної компенсації. За тестом кольорових виборів М. Люшера, негативна компенсація проявлялася у переважанні чорного та сірого кольорів на перших позиціях кольорового ряду в 46 % респондентів, що свідчить про притаманність їм таких переживань, як загальна напруженість, почуття безнадійності та власної неадекватності, прагнення відмежуватися від стресогенних чинників [3]. За цими даними можемо дійти висновку, що негативна компенсація проявляється в усвідомленні людиною власної неспроможності здолати несприятливу ситуацію та відмові докладати зусилля для її подолання.

Натомість позитивна компенсація визначена як переважання основних кольорів на перших позиціях. У нашому випадку, в 54 % респондентів на перших позиціях кольорового ряду опинилися жовтий, червоний і зелений кольори, що свідчить про притаманність їм таких переживань, як активне прагнення до подолання перешкод, небажання брати участь у конфліктах, прагнення успіху, визнання, згоди та гармонії [3]. Це свідчить про усвідомлення підлітками їхньої ситуації як несприятливої, а відтак, або готовність докладати зусилля, щоб її уникнути, або пошук самоствердження в інших сферах чи створення позитивного "образу я" на противагу несприятливим соціальним обставинам.

За результатами кореляційного аналізу за коефіцієнтом Ч. Пірсона, можна сказати, що існує помірний прямий зв'язок між позитивною компенсацією тривожності та непроблемним спілкуванням за проективною методикою "Малюнок дерева" ($r = 0,62$, при $p \leq 0,05$). Це є очікуваним результатом, тому що, чим вищим є рівень позитивної компенсації, тим більшою буде можливість підлітка зробити спілкування непроблемним. Так як для підліткового віку тривожність є звичайним явищем, а враховуючи те, що нашими респондентами є дезадаптовані підлітки, то рівень їхньої тривожності в рази вищий. Відповідно до цього, навіть помірний прояв позитивної компенсації тривожності вже є гарним показником стосовно міжособистісного спілкування. Це допомагає їм адаптуватися навіть у їхніх непростих життєвих ситуаціях.

Кількісний аналіз комунікативних особливостей показав притаманність високого рівня проблем у спілкуванні 54 % респондентів, натомість відсутність проблем у спілкуванні характерна лише для 18 %. Зіставлення показників за t-критерієм Стьюдента з метою виявлення стійких чи ситуативних відмінностей між досліджуваними шкалами показало наявність суттєвої відмінності за шкалами *непроблемного спілкування* (методика “Малюнок Дерева”) та *тривожності* (методика М. Люшера) ($t = -2,39$, при $p = 0,04$). Отримані дані свідчать про те, що, оскільки для підлітків міжособистісні взаємодії є актуальною сферою особистісного становлення, то наявність у них комунікативних проблем зумовлює зростання рівня тривожності. Дане припущення підтверджується відсутністю стійких відмінностей між шкалами *проблемного спілкування* (методика “Малюнок дерева”) та *тривожності* (методика М. Люшера) ($t = -0,67$, при $p = 0,52$).

Оскільки проективна методика “Малюнок дерева” дає змогу засвідчити ширший спектр проявів тривожності, не лише пов’язаних з комунікативною сферою, але також із несприятливим баченням себе самих, розуміння несприятливих соціально-психологічних чинників, t-критерій показав наявність суттєвих відмінностей між шкалами проблемного ($t = -3,57$, при $p = 0,005$) та непроблемного ($t = -6,74$, при $p = 0,000051$) спілкування зі шкалою тривожності при відсутності подібних закономірностей у зіставленні з методикою М. Люшера.

Якісний аналіз проективних малюнків засвідчив притаманність нашим респондентам прагнень до пошуку підтримки та захисту в поєднанні з характерним для підлітків бажанням визначити власне місце у соціумі (це, і переважання закритих форм крони, підкреслений стовбур, і пейзажні малюнки та гілки, що розходяться навсібіч). В той же час, можемо зазначити, що зображені гілки здебільшого негнучкі, часто обрубані або поламані, що свідчить про усвідомлення респондентом наявних комунікативних проблем. Серед ознак тривожності, що переважали у малюнках дерева, можемо назвати такі: акцентовані стовбури, наявність дупел і непропорційні стосовно зображень стовбури [3; 5].

З метою верифікації показників, отриманих за шкалами позитивної та негативної компенсації малюнкової методики та кольорового ряду, ми використали зіставлення даних за t-критерієм Стьюдента для зв’язаних вибірок. Аналіз показав відсутність суттєвих відмінностей за досліджуваними ознаками. Так, за показниками позитивної компенсації $t = 1,16$ при $p = 0,27$, тоді як за показниками негативної компенсації $t = -1,88$ при $p = 0,09$.

Зіставлення показників тривожності та механізмів її компенсації з комунікативними особливостями дає змогу говорити про те, що відсутність значних проблем у спілкуванні може врівноважити високий рівень тривожності, обумовивши помірний рівень компенсації. Натомість, переважання комунікативних проблем може зумовити поєднання негативної компенсації з

високим рівнем тривожності. Зазначимо також, що помірний рівень комунікативних проблем може “компенсувати” високий рівень тривожності.

В результаті проведеного нами дослідження ми можемо зробити такі висновки:

- особливості наших респондентів зумовлюють неадаптивне поєднання негативної компенсації з високою тривожністю (81,8 % респондентів притаманний високий рівень тривожності за проективними методиками, тоді як 63,6 % притаманний також високий рівень негативної компенсації;
- проблемне спілкування може зумовити поєднання високого загального рівня тривожності та призводить до негативної компенсації тривожності;
- в той же час якщо у соціально неадаптованих підлітків рівень загальної тривожності доволі високий, то ситуативні її прояви різняться в залежності від особливостей компенсації та наявності або відсутності проблем у спілкуванні.

Список використаної літератури

1. Гранківська Н. С. Тривожність у дитячому віці [Електронний ресурс] / Н. С. Гранківська – Режим доступу до ресурсу: http://reha.ck.ua/tryvoga_ua.html.
2. Казаннікова О. В. Особливості проявів тривожності в молодших школярів [Електронний ресурс] / О. В. Казаннікова. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://pj.kherson.ua/file/psychology_01/ukr/33.pdf
3. Лебедева Л. Д. Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии / Л. Д. Лебедева, Ю. В. Никонорова, Н. А. Тараканова. – СПб: Речь, 2006. – 336 с.
4. Помиткіна Л. В. Соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів / Л. В. Помиткіна, М. П. Полухіна // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 10, Вип. 27. – С. 482-492. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsu_h_2015_10_27_47.
5. Романова Е. С. Графические методы в психологической диагностике / Е. С. Романова, О.Ф. Потемкина. 1992. – 256 с.
6. Шевченко Н. Ф. Тривожність як чинник дитячого неврозу: теоретичне обґрунтування. [Електронний ресурс] / Н. Ф. Шевченко // Кам'янець-Подільський: Аксіома. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/30-60.pdf>

САМОПРОЕКТИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ: ОТ ТЕХНИЧЕСКОГО К ГУМАНИТАРНОМУ ПРОЕКТИРОВАНИЮ

Галунзовский И.С.

аспирант Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

В широком смысле под проектированием понимают процесс создания образов, что понадобятся для создания еще не существующих объектов в различных сферах жизнедеятельности человека. Ряд авторов (В.С. Степин, В.Г.Горохов, М.А. Розов и другие) проектирование (от лат. projectus – брошенный вперед) проблематизируют как деятельность с конкретной целью, которой

является формулирование и моделирование представлений о будущем производственном и/или непроизводственном процессе, что направлен на удовлетворение общественных и личных потребностей; о будущем ожидаемом результате; о благополучных и неблагоприятных последствиях, с которыми придется столкнуться в результате создания и внедрения в работу полученного продукта. Как подчеркивает И.С. Казаков, термином «проектирование» обозначается процесс «создания прообраза предполагаемого или возможного объекта, состояния; специфическая деятельность, результатом которой является научно-теоретически и практически обоснованное определение вариантов прогнозируемого и планового развития новых процессов и явлений» [2].

Проектирование исторически сформировалось внутри сферы изготовления и строительства. В особый вид инженерной деятельности оно оформилось в начале XX века. Обособление проектирования и его экспансия на смежные сферы, внедрение данного понятия в более широкий круг человеческой деятельности, необходимость решения социотехнических задач, послужило развитию существующих и созданию новых форм проектной культуры. В связи с этим В.М. Розин выделяет два вида проектирования: традиционное и нетрадиционное [4].

Очевидно, что прямое перенесение вышеперечисленных принципов традиционного проектирования в новые области проектной деятельности не является корректным, что в свою очередь и приводит к постановке актуальной проблемы – определение содержания проектирования различных видов деятельности человека, в частности, проектирования человеком своего жизненного пути и себя самого. Таким образом, на повестку дня выходят проблема самопроектирования личности, для которого, с точки зрения В.М. Розина, характерными являются процедуры замышления, конструктивизации, реализации, проектной онтологизации [4].

На сегодняшний день, само понятие «проектирование», употребляющееся не только в инженерно-технической сфере, не является четко определенным и в ряде научных публикаций его содержание практически совпадает со значением таких терминов, как «планирование», «моделирование», «конструирование», «прогнозирование». При этом в англоязычных источниках до сих пор термин «design» чаще употребляется для обозначения технического проектирования, а «project», как правило, используется применительно к социуму и человеку.

Внутри гуманитарного (социотехнического) проектирования еще не разработан методический инструментарий, качественно отличающийся от созданного в инженерной сфере, что и обусловило его подчиненное положение по отношению к техническому проектированию.

С.В. Дидковский, анализируя процесс развития концептуальных схем социально-психологического проектирования, выделяет три основных исследовательских подхода: системотехнический, системо-деятельностный и системо-мыследеятельностный. Согласно взглядам автора, первый подход сводит

содержание проектирования к оптимизации действий; второй – проблематизирует проектирование как реконструкцию норм культуры, выполняющих функции прототипов, или протопроектов; третий поход заключается в развитии форм схем проектного мышления [1].

К.В. Сосновская определяет проектное мышление как специфический вид отношения к окружающей действительности и способ взаимодействия с ней, служащим для изменения определенной части реальности, на которое человек имеет воздействие, следуя выполнению некоего заранее сконструированного плана идеи, что на тот момент представляется идеалом [5].

За последние десятилетия возникли и вошли в научное употребление такие термины как будущетворение (А.И. Суббето), самофутурирование (Н.С. Глуханюк), автопроектирование (Г.Л. Тульчинский), самопроектирование (В.И. Клейман, С.Ю. Рудницкая, Е.Е. Сапогова, А.Н. Счастливцев, М.А. Щукина, Н.В. Чепелева, и др.). Все это свидетельствует о возрастающем научном интересе к рассмотрению вопросов об актуализации, конструированию, прогнозированию, проектированию личности, в частности, о возможности человека проектировать себя, что позволяет поставить приставку «само», позволяет человеку быть творцом себя самого и своей жизни.

Как известно приставка «само» говорит о принадлежности результата деятельности субъекту деятельности, благодаря чему субъекта подобной деятельности мы называем автором.

Сегодня одной из основных задач самопроектирования личности является способность адаптироваться к неустанно изменяющимся условиям жизни. Но при более глубоком рассмотрении и анализе данной фразы можно заключить, что помимо непрекращающегося процесса приспособления к уже имеющимся жизненным условиям личность одновременно с этим и сама выстраивает и вводит новые условия, критерии и факторы в жизнь окружающих и свою собственную. Человек является одновременно и автором и персонажем произведения под названием «жизнь».

В своих работах Н.В. Чепелева и С.Ю. Рудницкая характеризуют самопроектирование как фактор, влияющий на достижение личностью своих замыслов, целей и жизненных планов, которые авторы называют проектом жизни и личностным проектом. С их точки зрения, самопроектирование основывается на процессе осознания, интерпретации и осмысления личностью своего жизненного опыта и опыта предоставленного социокультурной средой, погружение в нее и дальнейшее выстраивание на ее основе собственного смыслового пространства. В какой-то степени личностный проект является компромиссом между выбранным, желанным путем личностного развития и заданными социокультурным окружением жизненными условиями [7].

Н.В. Чепелевой выделено три вида личностных проектов: социально-ориентированный проект, личностно-ориентированный проект и альтернативный

проект (связан с творческой частью личности и жизни, именно в нем формируются пути саморазвития, способы самореализации, подготавливается площадка для достижения «Я-желаемого») [6].

Самопроектирование, прежде всего, понимается нами как преодоление человеком самого себя, фактической данности, прорыв во что-либо новое, в пространство возможного. Условием для приобретения личностью совершенно нового опыта, по мнению М.К. Мамардашвили, является открытость и готовность выходить за границы привычного для человека опыта, т. е. выход из своей зоны комфорта [3].

Н.В. Чепелева рассматривает самопроектирование как способность личности действовать, отталкиваясь от проекта своего будущего и собственной личности, т. е. жизненного и личностного проектов. Создание собственного смыслового пространства средствами воспроизведения и анализа предыдущего опыта, личностного и социокультурного, является важным фактором развития личности. На открытости новому опыту основывается создание нового контекста жизни. Конструирование на его основе жизненного проекта и следование по пути его достижения и есть показателем зрелой личности, авторства своей жизни и творца себя самого [6].

Подобных взглядов на процесс самопроектирования придерживается М.Л. Смультсон, выделяющая важные аспекты этого процесса: связь проекта с идеальным будущим, осмысление, когнитивную и метакогнитивную деятельность, связанную с составлением проекта и обеспечивающую его воплощение [6].

Дискурсивное самопроектирование предполагает конструирование индивидом своей нарративной идентичности, «Я-текста» личности, который, с точки зрения Н.В. Чепелевой и С.Ю. Рудницкой, приобретает различные формосодержательные характеристики на каждом из предложенных авторами к рассмотрению уровней процесса самопроектирования личности: «плагиатора», «читателя» и «автора». На уровне «плагиатора» основным способом текстообразования является высказывание, на уровне «читателя» – способом текстовой объективации опыта личности выступает нарратив, на уровне «автора» личность создает собственные автонарративы, применяя максимально широкую палитру способов текстообразования, которые интегрируются в целостное произведение [8].

Под проектированием мы понимаем процесс продуцирования ресурсов, необходимых для создания еще не существующего в различных областях жизнеосуществлений личности. В современном обществе прослеживается очевидная тенденция смещения акцентов с традиционного проектирования, получившего свое развитие в инженерной сфере, к гуманитарному. В контексте гуманитарного проектирования под самопроектированием личности понимают ее умения ставить задачи и действовать, исходя из замысла своей будущей жизни и себя самой. Широкие перспективы для исследования этих процессов открывает

психолого-герменевтический подход, внутри которого самопроектирование рассматривается как проектирование дискурсивное, предполагающее конструирование индивидом своей нарративной идентичности, «Я-текста» личности, который, приобретает различные формосодержательные характеристики как способы текстовой объективации его личного опыта на каждом из уровней процесса самопроектирования личности.

Список використаної літератури

1. Дідковський С. В. Розвиток теоретичних концепцій соціально-психологічного проектування / С. В. Дідковський // Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання / За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К. : Міленіум, 2007. – Т. 8. – Вип. 4. – С. 58–64.
2. Казаков И. С. Самопроектирование – анализ понятия / И. С. Казаков // Вестник СГУТиКД. – 2011. – № 2 (16). – С. 130–133.
3. Мамардашвили М. К. Психологическая топология пути / М. К. Мамардашвили. – СПб : РХГИ, 1997. – 378 с.
4. Розин В. М. Проектирование и программирование: Методологическое исследование. Замысел. Разработка. Реализация. Исторический и социальный контекст / В. М. Розин. – М. : Ленанд, 2016. – 158 с.
5. Сосновская К. В. Проектное мышление в бытии человека: автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Философская антропология, философия культуры» / К. В. Сосновская. – Омск, 2013. – 24 с.
6. Самопроектування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Рудницька [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – [232 с.] – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>
7. Чепелева Н. В. Нормативна модель самопроектування особистості / Н. В. Чепелева, С. Ю. Рудницька // Наука і освіта – 2017. – № 11. – С. 105–113.
8. Чепелева Н. В. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроектування / Н. В. Чепелева, С. Ю. Рудницька // Педагогіка і психологія. – 2018. – № 1. – С. 71–77.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ В СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Гаркавенко Н. В.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

Науковий розгляд проблеми самореалізації особистості жінки стає актуальним особливо тепер: на зламі тисячоліть, перехідному етапі в розвитку нашого суспільства, коли участь жінки як професіонала буде визначати подальший розвиток і успіх суспільства. Тому важливо не тільки проаналізувати соціальні та психологічні перепони на шляху самореалізації жінок у нашому суспільстві, але й запропонувати способи забезпечення якісно-нової соціально-

психологічної атмосфери, яка буде сприяти особистісному зростанню жінок, активній участі в професійній діяльності та розкриттю особистісного потенціалу.

Самореалізація (за К.Г. Юнгом) полягає у свідомій реалізації людиною унікальної психічної реальності, у повному розвитку та вираженні всіх елементів особистості. Згідно з К.Г. Юнгом, кінцевою життєвою метою людини є повна реалізація свого «Я». Розвиток особистості в цьому напрямку є унікальним і продовжується протягом всього життя [5, с. 205].

А. Маслоу стверджував, що спонукання до реалізації людиною своїх потенціалів є природним і необхідним. Потреба самоактуалізації є найвищою потребою людини, яка проявляється у її прагненні до повного використання своїх талантів, здібностей та потенціалу особистості, як бажання людини стати тим, ким вона може стати в сучасному суспільстві [5, с. 494].

А Маслоу виводить рад причин, які заважають людям розкрити свої потенційні можливості:

1. Люди часто не бачать свого потенціалу, своїх можливостей, навіть схильні лякатися своїх здібностей, тим самим зменшуючи шанс для самоактуалізації. Це явище він назвав «комплексом Іони» або страхом успіху. Аналізуючи менталітет слов'янський, проглядається механізм «дистанціювання» чи навіть «страх» щастя, що закладається на несвідомому рівні. Це проявляється в тому, що жінки дистанціюються від успіху та щастя; успіх у професійній, сімейній, особистісних сферах одночасно їх лякає. Оскільки голос підсвідомості говорить: «Ти не можеш бути однаково успішною як на роботі, так і в материнстві. Успіх в одному, невдача – в іншому» [2, с. 68].

2. Соціальне та культурне оточення також часто пригнічує тенденцію до актуалізації. Наприклад, гендерний стереотип реалізації жінки, що передбачає

3. Негативний вплив здійснює потреба людини в безпеці.

Процес особистісного росту вимагає постійної готовності ризикувати, помилятися та ін.

Аналіз наявних наукових досліджень дає змогу повніше визначити зовнішні та внутрішні фактори, що заважають жінці в сучасних умовах повноцінно реалізувати свій потенціал у професійній сфері (діяльності).

Зовнішні фактори. Головною причиною, що заважає самореалізації у професійній та творчій діяльності жінок та є зовнішньою опозицією, яка обмежує розвиток самодостатньої жіночої особистості, є традиції та установки, які глибоко укорінилися в нашому суспільстві. На глибинному ментальному рівні суспільної свідомості залишаються дуже впливовими традиційні погляди щодо ролей жінок і чоловіків у суспільстві, а саме: можливості повної реалізації жінки тільки в сім'ї, спрямованість на низьку професійну та соціальну її активність, пасивність і залежність від чоловіка

Просуваючись у напрямку самореалізації, жінка прагне актуалізувати внутрішній потенціал, але стикається із зовнішнім опором та непорозумінням, що породжує конфліктний смисл. Зовнішній опір пов'язаний з гендерним розділенням у професійній і сімейній сферах, яке впливає на формування гендерних стереотипів, що задають

траєкторії життєвого шляху та способу життя чоловіків і жінок у суспільстві [1, с. 95].

Цим не враховуються індивідуальний шлях самореалізації конкретної особистості жінки, особливо, якщо це стосується нетрадиційних сфер самореалізації (політика, бізнес і т. ін.).

Проблема, що зумовлена існуючими уявленнями про жінку, полягає в тому, що заставляє нас вірити у стереотипні погляди, коли стереотипних рис насправді не існує.

Як примусити гендерно-стереотипні пророцтва, що самі виконуються, працювати в напрямку рівноправ'я жінок і чоловіків, сприяти підкріпленню в суспільстві установок професійної та соціальної активності жінок. Для цього ми запропонували такі шляхи:

1. Просвітництво. Допомогти людям звернути увагу на свої традиційно існуючі стереотипні уявлення щодо чоловіків і жінок та підходити до кожної особистості індивідуально, враховуючи її власні здібності, потенціал і особистісні риси.

2. На державному рівні забезпечення присутності в соціальному середовищі групи авторитетних жінок, які отримали соціальне визнання. Вони створять «ефект консенсусу», який буде визначати поведінку, характерну для жінок при владі (активність, діловитість, ініціативність, наполегливість у досягненні мети). Все це буде стимулювати жінок прагнути до вищого статусу і відповідно поводитись, а спостерігачі (люди) визнають і приймають факт, що жінки компетентні на рівні з чоловіками. Відповідно «ефект знайомості», спрацьовуючи, буде підтримувати активну участь жінки в професійній та соціальній сферах

3. Переосмислення соціальних ролей у напрямку рівноправної участі в усіх сферах суспільної діяльності та в сім'ї як жінок, так і чоловіків. Втілення цієї пропозиції можливо при відображенні у рекламах, засобах масової інформації образів активних жінок, які прагнуть себе реалізувати як особистість, і образів чоловіків, які самореалізуються в нетрадиційних сферах: участь у хатніх справах, допомога у вихованні дітей, декретні відпустки, тощо.

4. Переорієнтація всієї економіки в бік вирішення соціальних потреб, серед яких однією з важливих є врахування специфічних інтересів, потреб і можливостей реалізації потенціалу жінок у нашому суспільстві, яке передбачає: створення ефективної системи професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації жіночих робочих кадрів; створення сприятливих умов для гармонійного поєднання жінкою двох важливих для неї сфер реалізації: сім'ї та професії; створення правових служб захисту жінок від сексуальних домагань; вирівнювання заробітної платні для жінок і чоловіків у відповідності з реальною цінністю їх праці; створення спеціальних програм підготовки жінок до керівної роботи і т. ін.

Внутрішні фактори. Існує також ряд внутрішніх (психологічних) факторів, які заважають жінці повноцінно реалізовуватись у професійній сфері, зокрема:

1. жіночність, що є внутрішньою детермінантою розвитку жінки, конфліктує з нетрадиційною роллю жінки (у професійній сфері) на шляху її самоздійснення. Вихід з цієї ситуації полягає в умінні узгодити жінкою власну жіночність із прагненням особистісного розвитку;

2. рольовий конфлікт, який виникає у більшості жінок при одночасному поєднанні професійної та материнської функції, як наслідок, викликає комплекс суб'єктивно негативних переживань жінки – почуття провини.

Механізм рольового конфлікту. В дитинстві у дівчинки через ідентифікацію з матір'ю формується «образ материнства» (ідеальна модель жінки), який закладається у підсвідомості. Жінка постійно порівнює, оцінює та судить себе відносно цієї ідеальної моделі. Якщо вона виявляє, що поводить себе у невідповідності з ідеальною моделлю, яка склалася раніше, навіть якщо вона свідомо вибрала інший шлях (кар'єру), то в неї автоматично *виникає* реакція провини.

Почуття провини впливає на працюючих жінок у 4-х значущих для неї різних сферах життя.

На роботі: конфлікт між ролями матері та професіонала підсвідомий деструктивний фактор (наприклад, почуття провини) діє деструктивно на кар'єру жінки. Жінки можуть відчувати, що вони не повинні отримувати задоволення ні від чого, крім виконання «жіночих ролей», стереотипне уявлення про те, що робота погано поєднується з материнством, та кар'єру можуть робити лише не заміжні жінки.

У відносинах з дітьми: жінка, яка займається професійною діяльністю, може відчувати провини по відношенню до своїх дітей, яким вона приділяє мало часу й уваги, що суперечить ідеальній моделі материнства. Внаслідок цього утворюються певні патерни поведінки, які носять виправдовуючий характер (гіперопіка). Цим усім вона хоче знизити ступінь почуття провини, яке виникає внаслідок рольового конфлікту.

У подружніх стосунках. У ставленні до себе: ставлення жінки до самої себе, своїх потреб – ще одна сфера негативного прояву почуття провини – синдром самопожертви. Жінка сама себе карає за те, що вона суперечить образу «ідеальної матері», це є компенсуючою поведінкою, яка дає можливість знизити почуття провини.

Низький рольовий конфлікт визначається: успішністю реалізації жінки у сімейній сфері; позитивним ставленням чоловіка до професійної діяльності жінки та його допомогою в домашніх справах; жінка повинна перестати ігнорувати власне «Я».

Отже, теоретичний аналіз наукової проблеми показав існування низки зовнішніх і внутрішніх факторів, що стають перепонами на шляху самореалізації жінки в нашому суспільстві.

Шлях жінки до самореалізації лежить через опір стереотипній свідомості й уміння узгодити власну жіночність із прагненням особистісного розвитку, в чому і полягає проблематичність жіночої самореалізації.

Список використаної літератури

1. Митина О.В. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) / О.В. Митина, В.Ф. Петренко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С.53.
2. Гаврилица О.А. Чувство вины у работающей женщины / О.А. Гаврилица. – Вопросы психологии. – 2003. – № 4. – С.65-70.
3. Шкурко Я. Женщина у штурвала? Стереотипы и реальность / Я. Шкурко // Персонал. – 2010. – № 6. С.57.

4. Шарамко О.Я. Источник личностного вдохновения / О.Я. Шарамко. – М.: АСТ-ПРЕСС СКД. – 2016. – 246 с.
5. Хьел Л. Теории личности. – Спб., 1998. – 368 с.

ВЗІРЦЕВИЙ ТЕКСТ ЯК ОСНОВА ПРИ САМОПРОЕКТУВАННІ ІНТЕРНЕТ КОРИСТУВАЧАМИ

Гудінова І.Л.

*науковий співробітник лабораторії когнітивної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

На сьогоднішній день величезний вплив на розвиток особистості, її самореалізацію, самоконструювання, самопроектування справляє симбіотично вплетене в її життя віртуальне середовище. Сучасна людина занурена в Інтернет-дискурс, який стає невід'ємною частиною загального дискурсу культури. Комунікації в Інтернет-середовищі мають певну специфіку, тенденцію до максимальної ущільненості інформації, збільшення кількості взірцевих текстів, зростання рівня емоційної насиченості та експресивності повідомлень у соціальних мережах.

Останнім часом науковці приділяють значну увагу осмисленню впливу віртуального дискурсу на розвиток особистості користувача Інтернету. Актуальності набуває проблема ролі і місця взірцевих Інтернет-текстів у процесі самопроектування особистості.

Лаконічні за формою взірцеві Інтернет-тексти (афоризми, цитати, крилаті вислови), що на сьогоднішній день поширені в соціальних мережах, швидко запам'ятовуються та можуть ставати мемами для широкого вжитку.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що меми як ціннісно-сміслові утворення можуть виконувати роль стартової платформи для процесу самопроектування особистості і призвести «до змін у всіх підструктурах: людина/всесвіт, людина/людина, людина/текст, людина/сукупність текстів [2]. Мотивуючі ціннісно-сміслові спонукають особистість до змін у власному характері, і як наслідок змін у особистому житті. Самі меми не є глобальними проектами, але вони є безліччю складових, які працюють над змінами в глобальному масштабі.

Зазначимо, що взірцевим текстом стає будь який текст у разі його емоційної та смислової співзвучності з реципієнтом. У процесі самопроектування «у міру розвитку особистість бере на себе відповідальність за власне життя, стаючи, по суті творцем самої себе. Авторство, яке ґрунтується на процесах інтерпретації і реінтерпретації свого життєвого досвіду, передбачає створення проекту «Я» і постійне його відображення, перевизначення, добудовування в дискурсі» [1]. Авторство і є показником зрілої особистості, яка осмислила себе, свій життєвий

досвід, що створила свій особистий проект, проект «Я» і здатна розвиватися в напрямі реалізації цього проекту. Особистий проект — це осмислена версія людського буття і, будучи такою, яка обрала певні слова і створила певні образи, дії і речі, побут, вона стає самоусвідомлюючим дискурсом, в якому людина є доступною власному усвідомленню, виступає як об'єкт самозбагнення, розкриття власних сенсів [1].

Реалізація створеного внутрішнього проекту спрямована на впорядкування і визначення самого себе для самого себе, а не тільки для існування в соціальному світі. Інакше кажучи, процеси самопроекткування дозволяють постійно «добудовувати» власну онтологію в тому напрямі, в якому вона здається особистості на даний момент життя істинною, правильною, гідною.

Згідно концепції Н.В. Чепелевої, самопроекткування характеризує здатність людини діяти на підставі особистого задуму, який, у свою чергу, базується як на інтерпретації власного емпіричного досвіду, так і на засвоєнні ззовні «готових» соціокультурних зразків. На її думку, до взірцевих текстів можуть належати родинні наративи та оповіді знайомих, твори художньої літератури, кінофільми, тексти ЗМІ, Інтернет-блоги (мережеві журнали чи щоденники подій), сторінки соціальних мереж, тощо. [1].

Пошук і віднайдення для себе мемів, що описують стан певної проблемної ситуації, мету, способи дії допомагають сконцентруватися на їхньому смислі, вплести їх у контекст власного життя і майбутніх подій.

Меми, за своєю суттю, є чітко означеною «точкою зору» автора з певного приводу чи факту, що часто стоїть осторонь від цілісного образу світосприйняття, а інколи вливається в динамічний потік «константних» життєвих ухвалень. Завдяки точці зору відбувається перспективне бачення об'єктів, які інакше не могли б бути сприйняті.

Спільність цінностей поєднує людей у соціальних мережах, які залишають коментарі до певних мемів, надихаючись певною мотиваційною темою, вони надають підтримку один одному. Смисл мему — це лаконічна думка, споріднена з цитатною думкою, це, як правило, «текст в тексті», «слова-ключі», «смисли-ключі», які можуть закладати цеглини в фундамент майбутніх проектів особистості, провокуючи відповіді на запитання «Ким/яким мені бути в майбутньому для...?». Мем як взірцевий текст становить «мінімальний наратив», для якого характерним є редукованість наративних компонентів і принципів, як літературна мікроформа, що має подієво-просторову часову організацію. У ньому відбувається розкриття певної події, що може відобразитись у таких формах: початок-середина-кінцівка; зав'язка-розв'язка; постановка проблеми-рішення; очікування-задоволення, питання-відповідь до події. Мем містить не лише тематичну спрямованість, а і поетичну. У них закладені певні концептуальні позиції, наприклад: «Псує людину не бідність чи багатство, а заздрість і жадібність», «Невдача – це просто можливість почати спочатку, але вже більш

мудро», «І немає величі там, де немає простоти, доброти і правди», «Іноді своєчасно зроблені кроки змінюють ходу всього життя». Взірцеві тексти – це хронотопи попередніх епох. У них визначено шість типів дихотомій (за Д. Рашкоффом), а саме: істина-брехня, персонаж-подія, традиція-інновація, (тло-фігура чи персонаж є основними смисловими домінантами), зображення-текст, задум-дія. У кожній історії є свій сюжет, своя динаміка і свій смисл. Новий інформаційний соціум здатен переінакшити та змінити зміст і смисл таких фундаментальних категорій як самопізнання, самоусвідомлення, самопроектування та самореалізація. За таких умов взірцевий текст стає структурною опорою, призводить до розширення інтерпретаційних рамок особистості. Отже, мем як взірцевий текст задає певну просторово-часову структуру і певну систему цінностей.

І. Ужаревич наголошує, що «літературні мікроформи слід відрізнити від простих форм, бо літературні мікроформи є хоч і максимально короткими, але семантично, естетично, структурованими та функціонально є повними складними текстами, які утворюють розповідальну матрицю» [3]. Також мем відображає ретро- та перспективну динаміку породження інтерпретацій, прогнозованих соціокультурними комунікаційними процесами.

Отже, лаконічна смислова форма «Інтернет-мем» є відображенням світогляду, системи певних цінностей людини. Попередні життєві історії, до яких повертається людина в наслідок інтерпретації мему, можуть «виправлятися» у майбутньому. «Непрожиті до кінця» життєві історії стають для особистості поштовхом для пошуку змін у власному житті та в самій собі. Людина яка знає «навіщо», подолає будь які «як».

Присвоєні особистістю мотиваційні взірцеві тексти з Інтернету, які окреслюють коло «вибірково-значимого» в житті людини (сюжети, персонажі, архетипи, причини), можуть визначати стратегії само осмислення особистості. Це «персонально-значиме» спонукає до рефлексії власного досвіду та його трансформації.

Мотиваційні міні історії розглядаються як такі, що можуть відбутися в житті людини тому, що у взірцевому тексті закладені мотиви, тема, способи дії, які спрямовуються особистістю на те, що «все може піти інакше», а проектування нових життєвих реалій означає процес досягнення «кращого життя».

В Інтернеті відбувається віднайдення готового смислу, який є співзвучним незавершеній історії з минулого чи пов'язаний з пошуком ресурсів для «старту в майбутнє». Особистість продумує шляхи виправлення ситуації для продуктивного завершення історії, або проектує перспективу власного розвитку. Проте для повернення до минулих подій з метою їхньої реінтерпретації щодо актуального запиту сьогодення потрібно мати достатньо мужності. Зазвичай людина в Інтернеті шукає необхідні ресурси під актуалізовані цілі. Тут відбувається пошук особистісних ресурсів для реінтерпретації ситуації та її завершення.

У межах тривірневої моделі особистості, що спрямована на процес самопроекування («плагіатор», «читач», «автор»), запропонованої Н.В. Чепелевою та С.Ю. Рудницькою [4], ми вбачаємо певні особливості побудови особистісних проектів користувачами соціальних мереж за допомогою лаконічних вірцевих Інтернет-текстів (мемів).

Так, на рівні «плагіатора» особистість копіює меми, не породжуючи власних смислів. Тут Інтернет-користувач стикається із вірцевими текстами, що є близькими йому особисто за змістом та копіює їх собі на сторінку в соціальних мережах з метою запам'ятати і використати при подібній нагоді. При наявності великої кількості запозичених мотиваторів людина не здатна утримати їх у пам'яті і використати в майбутньому. Цією кількістю мотиваторів на сторінці людина лише показує, які саме життєві смисли її турбують. Для психологів палітра «перепощених» мотиваторів може слугувати матеріалом для розуміння, яких ресурсів не вистачає людині для повноцінного життя. На цьому рівні ще не з'являється зацікавленість у зміні певної ситуації. Іноді в поле зору Інтернет-користувача потрапляють «смисли колапси», (наприклад, «магія духовності, і біблія заможного життя») так вони певною мірою демонструють дифузність власної смислової системи.

На рівні «читача» для особистості характерним є інтерпретація соціокультурного матеріалу та її співвіднесення з власним досвідом. Інтернет-користувач виділяє з безлічі мотиваційних текстів декілька чи один для більш глибокої інтерпретації, осмислення, порівняння з власним досвідом. Людина намагається підібрати свої влучні слова, створити власні наративи. На цьому рівні може відбуватись вивільнення від зразкових схем і використання своїх інтерпретаційних варіантів. Мемі тут розгортаються в наративи.

На рівні «автора» особистість створює власну смислову систему, встановлює власні відношення (зв'язки) між окремими смисловими вузлами її карти світу, стає автором себе і власного життя. На цьому рівні Інтернет користувач, визначивши для себе певне завдання на пошук смислових зв'язків, розуміє, що не можна рухатись у різних «смислових напрямках» одночасно. Внаслідок інтеграції смислового простору особистості, через смисловий діалог із Собою та Іншим, конструюється власний смисловий концепт (зокрема у формі мему) як лейтмотив власного життя, що може слугувати надалі вірцевим текстом для Інших, провокувати їх на відкриття своїх власних смислів.

Висновки. Мемі як лаконічні Інтернет-тексти, що розповсюджені в соціальних мережах, містять у собі «базові пакети» концептів (цілей, мотивів, способів дій тощо), які визначають способи прийняття життєвих рішень особистістю, вибудовування нею ієрархії смислових пріоритетів.

У разі, коли смисли «мотиваційних міні історій» сприймаються особистістю як близькі (власні, справжні), мемі можуть слугувати поштовхом для самопроекування особистості.

Отже, меми як взірцеві Інтернет-тексти можуть слугувати стартовою основою для самопроекування користувачів Інтернету.

Список використаної літератури

1. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.]; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>
2. Свойкин К.Б. Смысловая диалогическая конвергенция текста в научной коммуникации. / К.Б. Свойкин. – Саранск, 1998. – С.148.
3. Ужаревич Й. Протонариат и повествование- пословица и шутка [Электронный ресурс] / Й. Ужаревич. – Режим доступа: <http://www.hrvatskiplus.org/artikle.php?id=1885&naslov=protonarativ-i-poslovica-i-vic>
4. Чепелева Н.В., Рудницька С.Ю. Нормативна модель дискурсивного самопроекування особистості [Електронний ресурс] / Н.В.Чепелева, С.Ю. Рудницька // Наука і освіта. – 2017. – №11. – с. 105– 113. – Режим доступу <http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/uk/articles/2017-11-doc/2017-11-st14>

АГРЕСИВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ

Гуляс І. А.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Штефуник Н. С.

магістрант кафедри психології

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Основні колізії підліткового віку доцільно розглядати крізь призму домінанти розвитку, якою є розвиток підлітка як особистості. Як зазначає І.Д. Бех [1, с. 102], особливістю особистісного розвитку на цьому віковому рубежі є те, що на перше за значущістю місце виходять кооперативні стосунки з ровесниками та соціально значуща діяльність. Продовжуючи думку попереднього вченого, В.Р. Павелків [2] зазначає, що дослідження агресивних проявів у підлітковому віці передбачає врахування того, що цей вік є перехідним від дитинства до дорослості, характеризується анатомо-фізіологічною перебудовою організму, пов'язаною зі статевим дозріванням, виникненням почуття дорослості, а також зміною соціальної ситуації розвитку: провідної ролі набуває інтимно-особистісне спілкування з однолітками.

У низці досліджень (Я.Л. Коломінський, Т.В. Драгунова, В.Н. Лозовцева, І.Є. Фокіна) розкрито значення стосунків з іншими людьми, які відіграють важливу роль у формуванні особистості підлітка. Спілкування з іншими людьми постає головним чинником розвитку особистості в підлітковому віці – зважаючи, крім іншого, на пріоритет інтимно-особистісного спілкування як провідної діяльності (Л.І. Божович,

Т.С. Гурлева, В.Р. Кисловська, Д.Б. Ельконін та ін.).

На переконання І.Д. Беха [1, с. 107], підлітковий вік є найчутливішим (сензитивним) до особливостей соціальної ситуації, яка визначає той чи інший напрям становлення хлопця чи дівчини. Напруження у соціальній ситуації призводить до різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці підлітків. Особливу тривогу викликають не лише дедалі більша відчуженість, підвищена тривожність, духовне спустошення, а й цинізм підлітків, їхня жорстокість, агресивність. При цьому агресивність виступає переважно як ситуація заміщення за неприйняття підлітків у світ соціально значущих відносин дорослих, як ситуація їхнього спільного переживання незрозумілості. Підліток потребує не просто уваги, а й розуміння, довіри дорослих. Він прагне відігравати певну соціальну роль не лише серед ровесників, а й серед старших. А у спільноті дорослих утвердилася позиція, що гальмує розвиток соціальної активності підлітка: він – дитина і мусить слухатися.

Внаслідок такого становища між дорослими та підлітками зростає психологічний бар'єр, прагнучи подолати який підлітки часто вдаються до агресивних форм поведінки. Такі форми поведінки провокують також різні засоби масової інформації, референтні вуличні групи (де забіякуватість, агресивність розглядаються як свідчення мужності, самостійності) та диференціація сім'ї, яка іноді не лише не формує у дітей почуття психологічного захисту, а й сприяє розвитку брутальності, демонстративної непокори.

Розбіжності між прагненнями, пов'язаними з усвідомленням своїх можливостей, і становищем підлітка, залежного від волі дорослого, призводить до поглиблення кризи самооцінки, інтенсифікуючи його квазіпотреби, квазіінтереси. З дорослішанням підлітка змінюється характер і особливості бачення себе, сприйняття навколишніх, змінюються мотиви та ступінь їх адекватності суспільним потребам, що чітко простежується, зокрема, в різних виявах агресивності підлітків (фізичної, вербальної та негативізму) на різних стадіях цього віку.

Так, виявилось, що в дітей 10-11-річного віку переважає фізична агресивність, причому вербальна агресивність і негативізм перебувають, по суті, на одному ступені розвитку. Натомість у підлітків 12-13 років найбільш вираженим стає негативізм (у 64 %), спостерігається зростання фізичної, а також вербальної агресивності. Щодо 14-15-річних підлітків, то в них на перший план виходить вербальна агресивність (у 72 %), на 20 % перевищуючи цю форму прояву агресії в 12-13-річних і майже на 30 % – у дітей 10-11 років. Фізична агресивність зростає неістотно, як і рівень негативізму. Загалом, упродовж підліткового періоду спостерігається чітко виражена динаміка усіх форм агресивності [1].

Агресивні дії підлітків виступають: 1) як засіб досягнення значущої мети; 2) як спосіб психологічної розрядки, заміщення блокованої потреби та переключення

діяльності; 3) як спосіб задоволення потреби в самореалізації та самоствердженні (О.В. Ольшанська, А.А. Реан, І.А. Фурманов, ін.).

Враховуючи чинники, що беруть участь у становленні агресивної поведінки підлітків, можна попередити чи обмежити вияв форм агресії.

У спілкуванні з агресивними дітьми потрібно виявляти чималі стриманість, терпіння, пам'ятаючи, що маленькі забіяки, тероризуючи інших, самі страждають від власної упертості, гнівливості, дратівливості. Почуття провини, порушення душевної рівноваги, незадоволеність не проходять в агресивних дітей, навіть якщо їм вдається на когось «вилити» свої негативні емоції. Таким дітям необхідно дати зрозуміти, що дорослий (учитель, батьки, психолог) є їхнім союзником у вирішенні внутрішніх проблем. Агресивні діти повинні переконатися, що їх люблять, а їхні вчинки псують враження про них, до того ж не приносять їм полегшення. Необхідно тактовно та послідовно навчати дитину самоконтролю, внутрішньої зібраності та стриманості. Перевести активність агресивної дитини в конструктивне русло допоможе вивчення її інтересів і схильностей. Поступове ускладнення завдань, що вимагають рішучості, сміливості, енергійності реагування, дасть змогу відвернути дитину від дріб'язкового «з'ясування стосунків» і переключити на організацію спільної діяльності, успіх якої залежить від її уміння співпрацювати з іншими [3].

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності : [Наук. видання] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Павелків В. Р. Психологічні засоби корекції міжособистісних стосунків у підлітків з агресивною поведінкою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. Р. Павелків. – Київ, 2006. – 20 с.
3. Рекомендації батькам щодо профілактики агресивної поведінки підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oleksandria-lit.edukit.kr.ua/>.

ПРОБЛЕМА НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Гуцол К.В.

аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

У руслі постнекласичної методології особистість постає як суб'єкт самодетермінації, саморозвитку, самопроектування, включений у різні соціокультурні дискурси, як людина, «що укорінена у світі культури, з яким вона взаємодіє і за допомогою якого вона себе творить» [2, 9]. У межах психолого-герменевтичного підходу, що становить методологічну основу нашого дослідження, самопроектування особистості передбачає формування її здатності до самоосмислення та осмислення навколишнього світу через засвоєння ключових

соціокультурних дискурсів, розуміння й інтерпретацію життєвого досвіду, а також вміння реінтерпретувати, переосмислювати, трансформувати цей досвід залежно від зовнішніх впливів, а також задумів, завдань, планів та перспектив особистості [3].

З нашої точки зору, здатність до самопроектування становить системне багаторівневе утворення, що впродовж життя набуває різних змістовних конфігурацій, проте, її ядерна складова визначається відносно сталим інтегральним корпусом психологічних характеристик особистості, серед яких провідними є:

- прагнення до саморозвитку,
- самодетермінація;
- продуктивна рефлексія;
- толерантність до невизначеності;
- прогресивний характер смисложиттєвих орієнтацій;
- перспективна орієнтованість індивідуального досвіду особистості.

Чинники розвитку здатності особистості до самопроектування можна поєднати в три групи: мотиваційні, комунікативні та метакогнітивні, виокремлення яких носить умовний характер та становить суто дослідницький прийом у контексті досягнення мети нашого дослідження.

Так, до мотиваційного блоку ми вважаємо за доцільне віднести такі спрямованості особистості, як:

- прагнення до самоактуалізації;
- прагнення до самореалізації;
- спрямованість до успіху;
- бажання задовольнити вимоги соціуму.

Самопроектування, як і будь-яка людська діяльність, є полімотивованим утворенням, тобто детермінується низкою різноспрямованих прагнень особистості. В загальній структурі мотивації до самопроектування можуть домінувати один або декілька основних мотивів, які й визначають особливості спрямованості мотиваційного вектору в цілому.

Другий блок складають метакогнітивні чинники, завдяки яким здійснюється регуляція процесуальних та результативних аспектів когнітивної активності людини; оволодіваючи ними, особистість значною мірою й стає «сама Собою». Згідно концепції М.Л. Смульсон, серед метакогнітивних процесів (метакогніцій, метакогнітивних інтеграторів) провідними є:

- інтелектуальна ініціація (здатність до самостійної постановки задач);
- стратегічність;
- рефлексія;
- децентрація (здатність подивитися на проблему з точки зору Іншого) [4].

У контексті самопроектування, метакогнітивні процеси відіграють важливу роль у процесах саморегуляції і самодетермінації особистості [5].

Третій блок чинників складають комунікативні компетентності особистості. У межах зазначеного підходу компетентність нами проблематизується як інтегральне динамічне особистісне утворення, що формується та розвивається в процесі вибудовування особистісного досвіду, та забезпечує продуктивність життєздійснень особистості шляхом успішного розв'язання актуальних життєвих задач, що постають перед нею.

Саме до комунікативних компетентностей, з нашої точки зору, доцільно віднести наративну, що становить предмет нашого дослідження. Серед комунікативних чинників розвитку здатності особистості до самопроектування доречно виділити:

- загальну мовленнєву компетентність;
- діалогічну компетентність;
- інтерактивну компетентність;
- наративну компетентність.

Концептуальні основи дослідження наративної компетентності становлять положення наративної психології (Р. Барт, Й. Брокмейер, К. Герген, М. Готдінер, Ф. Джеймісон, Т.М. Титаренко, Х. Уайт, Дж. Уард, Р. Харре, Н.В. Чепелєва, Дж. Шоттер).

«Наратив – це фундаментальний спосіб організації людського досвіду й інструмент побудови моделей дійсності (Херман); спосіб пристосування людини до тимчасового характеру їх існування (Рікер); наратив створює та передає культуру і традиції, цінності та переконання, що визначають культурні ідентичності (Фуко); наратив – інструмент самотворення особистості, сховище практичного знання, форма, у якій зберігаються спогади; художня форма, що розширює наш ментальний світ, і, нарешті, це дзеркало, у якому ми бачимо, що це значить – бути людиною» [8, 345].

На думку Р. Барта, наратив становить універсальну форму мовного існування людини: «оповідь долає національні, історичні та культурні бар'єри, вона присутня в світі, як саме життя» [1, 123].

Поняття наративної компетентності залишається малоопрацьованим у психології і на сьогоднішній день скоріше є полемічним, ніж аналітичним (Ст. Добсон, Т.Г. Здоровець, Л. Йоуні, Л. Каппс, А.В. Конишева, А.Ц. Кюнтай, Є.С. Михайлова, А. Петеркін, Г. Райнманн, Г.К. Улатовська, В.П. Федорова, Д.Д. Хатто, Р. Чарон, Н.В. Чепелєва).

У контексті самопроектування, під наративною компетентністю особистості ми розуміємо сформованість у неї здатності виокремлювати та інтерпретувати наративні висловлення Іншого, тобто, виявляти наративи в соціокультурних текстах (за текстом бачити наратив) та вибудовувати на цій основі власні наративні конструкти.

При цьому здатність людини продукувати власні наративи припускає володіння всіма елементами наративної структури (тобто сформованість у неї

нарративу як фрейму), а також володіння «набором» базових соціокультурних нарративів, уміння на їх основі розгортати нарративні структури у зв'язну розповідь. Здатність виявляти та інтерпретувати нарративні висловлення адресанта передбачає вміння особистості побачити за розповіддю Іншого його індивідуальний нарратив, «Я-Текст».

На сьогоднішній день змістові та структурні особливості нарративної компетентності є малодослідженими в психології, що становить перешкоду для розробки ефективних методів діагностики та розвитку її сформованості в особистості. У структурі нарративної компетентності ми пропонуємо виділити передсмысловий, смысловий та метасмысловий рівні, що співвідносяться із значеннєвим та смысловим рівнями розуміння тексту за Н.В. Чепелевою [6].

1. Основною характеристикою передсмыслового (значеннєвого) рівня є відновлення змісту, закладеного в текст його автором. Основними механізмами цього процесу є когнітивні операції: структурування і переструктурування текстової інформації, її стиснення і семантичне зважування [7].

До критеріальних ознак сформованості нарративної компетентності особистості на цьому рівні можна віднести вміння виділяти окремі текстові елементи, складові частини тексту нарративу, виокремлювати певні ситуації, що експлікуються в текстових висловленнях, уміння стисло переказувати зміст тексту нарративу, складати розгорнутий його план, ставити запитання за змістом тексту.

2. На смысловому рівні відбувається процес трансформації змісту тексту в іншу знаково-смыслову систему, тобто переосмислення тексту реципієнтом. У випадку смыслового розуміння, яке досягається в результаті діалогічної взаємодії з текстом, основним критерієм є синтез, породження нового смыслу, що базується на «смысловій основі» вихідного повідомлення. Основним механізмом цього процесу є інтерпретація, яку Н.В. Чепелева розглядає як «накидання смыслу на текст», що призводить до відкриття в повідомленні смыслу, відсутнього у вихідному тексті [6].

Серед критеріальних ознак сформованості нарративної компетентності особистості на цьому рівні доцільно віднести вміння визначати в тексті нарративу його тему (предмет, сутність), формулювати основну думку (ідею), виділяти проблему, до розв'язання якої прагне автор, висувати власні припущення щодо подальшого розвитку змісту тексту нарративу, ставити питання до автора (питання-здивування, питання-роздуми, питання-заперечення тощо).

3. На наш погляд, третім рівнем розуміння тексту і, відповідно, третім рівнем сформованості нарративної компетентності особистості є метасмысловий рівень, на якому здійснюється рефлексія підстав інтерпретаційних процесів, що відбуваються на попередньому, смысловому рівні.

Основним механізмом тут, на наш погляд, виступає процес тлумачення,

який Н.В. Чепелева визначає як розгорнуту рефлексію не тільки сприйманого повідомлення, але й власних інтерпретаційних процесів та роз'яснення їх Іншому [7]. Феномен «присутності Іншого» є характерною рисою діалогу на цьому рівні, у процесі якого відбувається саморозкриття для Іншого – смислова презентація особистості. Отже, третій рівень розуміння тексту передбачає сформованість у особистості смислової рефлексії, що становить основу її саморегуляції.

До критеріальних ознак сформованості наративної компетентності особистості на цьому рівні вважаємо за доцільне віднести вміння індивіда припускати, що саме спонукало автора до створення певного наративу, та вміння йому відповідати, виходячи з цього припущення, рефлексувати підстави власних інтерпретаційних процесів, прогнозувати ефект (наслідки) від знайомства з певним наративом, аналізувати труднощі, що виникають при розуміння тексту наративу.

Перспективи дослідження наративної компетентності ми пов'язуємо з розробкою психологічного інструментарію діагностики та розвитку її сформованості в особистості в контексті її здатності до самопроекування.

Список використаної літератури

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика : Избранные работы / Р. Барт. – М. : Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с.
2. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.
3. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с.
4. Смульсон М. Л. Інтелект і ментальні моделі світу / М. Л. Смульсон // Наукові записки. Сер. «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Сучасні дослідження когнітивної психології» – Острог : Вид-во Національного університету «Острог», 2009. – Вип. 12. – С. 38–49.
5. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М. Л. Смульсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.
6. Чепелева Н. В. Розуміння – Інтерпретація – Тлумачення / Н. В. Чепелева // Технології розвитку інтелекту. – 2017. Т.2. – Вип. 6 (17). – http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/301
7. Чепелева Н. В. Текст і читач : посібник / Н. В. Чепелева. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 124 с.
8. Routledge encyclopedia of narrative theory / ed. by D. Herman, M. Jahn, M.–L. Ryan. – L.; NY : Routledge, 2008. – 752 p.

ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ ЕФЕКТИВ МАС-МЕДІА НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ ПІД ЧАС СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Доскач С. С.

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

В умовах насиченого інформаційного простору особливо актуальною стає проблема впливу повідомлення на свідомість людей. З цією метою комунікатор використовує такі засоби, які могли б якомога сильніше вплинути на свідомість великої кількості людей. Провідним залишається питання про ефективність впливу інформації на усі сторони людської психіки, а також те, з яким результатом буде відображатися зміст повідомлення у свідомості людей, на яких воно спрямоване. Це особливий процес, який здійснюється з метою впливу на різноманітні соціальні групи, верстви населення й окремі індивіди з метою масовості їх свідомості та поведінки.

Зокрема, Р. Парк і У. Ліпман трактували масову комунікацію як особливий спосіб спілкування мас, який виник на основі індустріалізації й урбанізації «колективного групування», інтереси членів якого знаходяться за межами широкої різноманітності локальних груп і культур, до яких вони належать [6, с.55].

Найбільш актуальним залишається питання про вплив інформації на формування хибних уявлень про соціальні події, особливості поведінкових проявів людей і про навколишній світ загалом, які все більше і більше занурюють соціум у світ непередбачуваної деструктивності. Це відбувається шляхом приписування певним суб'єктам або явищам властивостей, якими вони насправді не володіють, з метою подальшої трансляції цих якостей за допомогою каналів комунікації. Такими є засоби масової інформації, які не лише виконують інформативну функцію (хоча вона має бути основною), але й пропагують ідеї, погляди, бачення і беруть, таким чином, участь у соціальному управлінні [2, с. 33].

Ефективність масової комунікації (і як другорядної причини, і як джерела безпосереднього впливу) визначається з різних аспектів самих засобів масової інформації або ж комунікативної ситуації, що вивчалися багатьма вченими. Зокрема, Б. Берельсон, К. Говленд, Дж. Клаппер, П. Лазарсфельд, Г. Лассвелл К. Левін, С. Стауффер, Г. Тард, Френсіс Фентон одноставні у поглядах на питання про діяльність засобів масової комунікації, їх ефективність і вплив на свідомість людей.

У 70-х рр. ХХ сторіччя з'явилися психологічні теорії, які мали значення для розуміння медіавпливу. Зокрем, теорія соціального наочіння А. Бандури (пізніше – соціально-когнітивна теорія) змінила аспект досліджень з власне медіавпливу на

поведінкові реакції, зміни в когнітивних моделях, а також вплив на навчання та знання.

З точки зору постмодернізму (визначається як сучасний тип мислення, заснований на адекватному ставленні до теперішньої реальності як теоретичної орієнтації [7]), який втілюється на теперішній час у різних сферах соціального знання, сучасна маніпулятивна психологія досягла такого рівня, що дозволяє приховано впливати, отримувати різного виду реакції, вигідні маніпулятору.

Така думка є визначальною і характеризує сучасний стан передавання та сприймання інформації: підсилення ролі візуального ряду та мозаїчно-резонансний ефект, коли інформація в мас-медіа набуває упорядкованого характеру, а кожне повідомлення виступає як виокремлене, у вигляді завершеного фрагменту, яке не пов'язане причинно-наслідковими зв'язками з іншими повідомленнями [4]. У результаті виникає резонанс, тобто взаємне підсилення окремих елементів цієї мозаїки через їх зіткнення в свідомості аудиторії. Завдяки цьому картина світу в інформаційних повідомленнях являє собою дуже насичений швидкоплинний колаж різних подій.

На теперішній час у соціальній психології не існує загальноприйнятої теорії масової комунікації.

Теоретичні дослідження виступають у формі різноманітних моделей, підходів і концепцій. Так, наприклад, в залежності від того, як сприймається аудиторія, в комунікативному процесі можна говорити про дві дослідницькі парадигми: медіацентровану (або медіаорієнтовану) й особистісноцентровану (або особистісноорієнтовану) [3, с.12].

У межах першого підходу аудиторія сприймається дослідниками як об'єкт впливу засобів масової інформації, які диктують індивіду ідеали масової, опосередковано, – знеособленої культури. Тобто переконуюче повідомлення, яке повідомляє комунікатор, являє собою стимул, на який реагує аудиторія зміною соціальної установки на певному рівні: когнітивному, афективному та конативному. Якщо взяти до уваги механізм реакції аудиторії, а також соціально-психологічні особливості реципієнтів, то можна цілеспрямовано утворювати стимули-повідомлення, що викликають прогнозовану реакцію-зміни. Не дивлячись на деяку крайність у розгляді ефектів впливу ЗМІ на людей, багато висновків «медіацентрованої» дослідницької парадигми набули широкого поширення та стали класичними в соціальній психології. Згідно цього твердження, реципієнти, які не поділяють погляди, викладені в повідомленні, сприймають його як таке, що відрізняється від власних переконань (контрастний ефект). У тому випадку, коли реципієнт знаходить у вихідному повідомленні ідеї, близькі власним поглядам,

вони сприймаються як більш близькі в порівнянні з власними (асиміляційний ефект).

«Особистісноцентрований» підхід розглядає аудиторію як активного учасника масово-комунікативного процесу. Найбільш яскравим прикладом цієї парадигми є концепція «використання та задоволення», яка скеровує маркетингові закони попиту та пропозиції у сферу масової комунікації. Реципієнт, отримуючи повідомлення, порівнює їх зі своїми потребами й обирає те, що його задовільняє. Таким чином, аудиторія «диктує» правила, утворює попит на інформаційному ринку.

Обидва підходи висвітлили багато цікавих фактів, важливих як з точки зору збільшення теоретичних знань, так і розв'язання практичних завдань. Дослідження останніх років виявляють складніші закономірності у взаємовідносинах між учасниками процесу масової комунікації. Спроби викликати серйозні зміни в стереотипах споживачів мас-медійної продукції стикаються з активним психологічним опором, який є результатом селективного сприймання аудиторією повідомлень ЗМІ.

Разом з вище зазначеними підходами використовують поняття «ефективність» ЗМК, що розкриває розуміння його змісту. Загальна ефективність масової комунікації, на думку Ю. Шерковіна, залежить від того, наскільки задовольняються інтереси аудиторії реалізацією вказаних ефектів, наскільки правильно ця інформація розподіляється з тим, щоб викликати ці ефекти відповідно до очікувань аудиторії. Водночас учений наголошує, що соціальні, гносеологічні та соціально-психологічні відмінності великих мас людей призводять до того, що у масовій комунікації результати соціальних дій не завжди збігаються з поставленими цілями [8, с.178-179]. Такі дії, окрім реального результату (наявних функцій), можуть викликати й несподівані негативні чи позитивні ефекти (приховані функції).

Головним критерієм соціальної ефективності мас-медіа є виконання ними своїх соціальних функцій: інформування, просвіта, тощо. Критерієм їх ефективності є виконання мас-медіа соціально-психологічних функцій: вплив на свідомість, цінності, думки, настрої людей тощо. Відомо, що для розкриття будь-яких показників ефективності ми використовуємо різноманітні підходи, але деякі з них є однаковими для всіх типів ефективності.

Ефект – результат дії окремого комунікативного повідомлення, медіа-каналу, національної системи ЗМІ, що представляють собою сукупність каналів. Підвищення рівня невротизації населення внаслідок впливу патогенних текстів, зростання у суспільстві соціальної, міжетнічної напруженості, прояв агресії, жорстокості, невірноваженість тощо – це також ефекти масової комунікації,

характер яких дає підстави розділити їх на позитивні та негативні, функціональні та дизфункціональні.

Ефективність, на відміну від ефекту, є відносною характеристикою. Вона визначає збіг ефекту із поставленою метою [1]. Отже, наявність ефекту не завжди є показником ефективності медіавпливу.

В якості показника ефективності використовують окремі ефекти мас-медіа: утилітарний ефект; престижний ефект; ефект підсилення позиції; ефект задоволення пізнавального інтересу; емоційний ефект; естетичний ефект; ефект комфорту [3].

Утилітарний ефект полягає у підсиленій ролі мас-медійних установок у житті людей, які підпорядковані такому впливу. Це означає, що поведінка таких людей буде відображати нав'язані комунікатором особливості.

Престижний ефект відображає прийняття людиною інформації, яка збігається з цінностями, якими вона володіє та цілями. Отже, вона є близькою для неї і такою, яка співпадає з точкою зору самого реципієнта.

Коли під впливом інформації людина розуміє, що вона думає так само, виникає ефект підсилення позиції. Згода на те, щоб довіряти цій інформації, виникає сама собою, бо вона збігається з поглядами та думками реципієнта.

Прагнення дізнатися більше новин про події, ситуації, життя інших людей властиве кожній людині. Питання тільки у тому, з якою метою вони хочуть задовольнити цей інформаційний «голод». Тому ефект задоволення пізнавального інтересу як результат дії інформаційного впливу буде активно використовуватися комунікатором.

Емоційний ефект полягає у створенні певного настрою в результаті сприймання інформації. А вплив повідомлення на невизначену кількість людей викликає масові настрої, які можуть мати будь-яке емоційне забарвлення.

Важливу роль у підтримці цінності культурних надбань суспільства відіграють засоби масової інформації. Якщо цей процес відбувається навпаки, коли ЗМІ пропагують гедонізм, закріплюють споживацьке ставлення до життя, то суспільство втрачає право на гуманність. У цьому й полягає етичний ефект мас-медіа.

Ефект комфорту характеризується тим, що своїми повідомленнями масові інформативні джерела повинні сприяти виникненню в суспільному середовищі таких умов, які б створювали ситуації підтримки, довіри, допомоги людей один одному. Частіше відбувається навпаки, коли пропагується жорстокість, агресія, зневажливе ставлення у відносинах між людьми.

Вивчення ефектів діяльності масової комунікації полягає у дослідженні змін у свідомості та поведінці людей, що відбуваються під впливом повідомлення на значну кількість людей.

Медіа-ефекти можуть мати індивідуальну та колективну реакції. Перша полягає в незапланованих комунікатором наслідках, які спостерігаються після впливу інформації з джерел масової комунікації. Цей процес відбувається за рахунок імітації та наслідків. Предметом їх можуть бути різноманітні сфери індивідуальної та соціальної реальності – формування нових життєвих стилів, прояви девіантної поведінки, виникнення страху тощо. Колективна реакція являє собою ряд індивідуальних проявів, пережитих водночас багатьма людьми. Останні призводять до спільних дій некерованого типу. Ефекти страху, неспокою, гніву, люті, у майбутньому можуть призводити до паніки та суспільних хвилювань.

Отже, медіа-ефекти, або наслідки впливу засобів масової комунікації, – доволі складне та багатопланове явище. Проведений теоретичний аналіз вказує на те, що будь-яке повідомлення, які транслюють засоби масової комунікації, здійснюють вплив на свідомість і поведінку аудиторії. Дослідження медіа впливів – найпопулярніші в сучасній науці. З їх допомогою здійснюють контент-аналіз мас-медіа з різних сторін. Характерною рисою комунікативного впливу на масову свідомість є перенесення основного акценту, у процесі сприймання інформації, з сутності трансльованого медійного повідомлення, на психоемоційні реакції аудиторії, які визначаються як прояви короточасних ефектів впливу мас-медіа.

Список використаної літератури

1. Бурутін М. В. Ефективність мас-медіа в контексті теорії стереотипів / М. В. Бурутін // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Филология. Социальная коммуникация». – 2008. – №60. – С. 262–268.
2. Любимый Я.В. Современное массовое сознание; динамика и тенденции развития / Я.В.Любимый – К.: Наукова думка, 1993. – С. 33.
3. Мельник Г.С. Mass-media: психологические процессы и эффекты / Г.С. Мельник. – СПб.: Изд-во С-Питербург. ун-та, 1996. – 160 с.
4. Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М.М. Назаров – М.: УРСС, 1999. – 240 с.
5. Новиков К.Ю. Психология массовой коммуникации / К.Ю. Новиков – М.: Эгвес, 2007. – 128с
6. Ольшанский Д.В. Политический РК / Д.В. Ольшанский – СПб.: Питер, 2003. – С. 55.
7. Постмодернізм як соціокультурне явище / А.А. Савченко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 33. – С. 196-202.
8. Социальная психология. Краткий очерк /Под общей ред. Г.П. Предвечного, Ю.А.Шерковина. – М.: Политиздат, 1975. – С. 178-179.
9. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций / Р. Харрис. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК: 2003. – 448 с.
10. Wilson S. Mass media / Mass culture : an introduction / S. Wilson. – NY.: McGraw-Hill. Inc., 1992. – 460 p.

МЕТОДИКА ПРОВОКОВАНОГО НАРАТИВУ "МОЯ ОСОБИСТІСТЬ"

Зазимко О.В.

*кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Наративний образ знання є найдавнішим у людській історії та полягає в організації життєвого досвіду за допомогою проекту, що передбачає інтенційність людського знання. Наративне мислення складається з розповіді історій собі та іншим. Розповідаючи історії, людина конструює значення, через які її досвід набуває сенсу. Складання наративних історій організовує пам'ять, наміри, ідентичність, перспективність життєвих історій тощо.

Поняття тексту, наративу, дискурсу є центральними у постмодерністичному напрямі, що базується на уявленнях про мову як основний засіб моделювання реальності, зокрема – реальності особистого досвіду людини. У постмодерній парадигмі психології увага акцентується на проблемі мовленнєвого характеру свідомості, а також діяльності людини як дискурсивної практики. Здатність людини описати себе і реальність у вигляді зв'язного оповідання, побудованого за законами жанрової організації художнього тексту, є постмодерністською трактовкою мовленнєвої свідомості (Р. Барт, Ж. Деррида, М. Фуко).

Наративний підхід виходить з положення про поліфонічність життєвої історії людини, невичерпність способів отримання нових знань, збагачення життєвого досвіду. Процес психологічної підтримки у межах наративної парадигми, з огляду на багатоголосся історій, неможливо детально технологізувати. Будь-яке знання, зокрема і знання про себе самого, є знанням з певного погляду. Розкриття особливостей саморозуміння, самопроектування, саморозвитку можливе за умови врахування соціального, культурного, історичного контекстів, в яких породжується знання.

Тож, основною практикою, методом, технологією самопроектування та саморозвитку особистості у межах наративного напрямку є організація власної наративної розповіді. Не будь-яка розповідь про себе сприяє породженню нових смислів та завдань саморозвитку, але кожна з них сприяє організації особистого досвіду. Отже, наратив, сам по собі є потужним засобом становлення особистості, а народжена наративна розповідь у процесі спеціальної організації її спрямованості може сприяти розвитку здатності особистості до самопроектування.

Увазі пропонується методика провокованого наративу під умовною назвою «Моя особистість». Запропонована методика, як і будь-яка інша наративна технологія, має не лише діагностичну функцію, а й розвивальну. Для забезпечення розвивальної функції методики дотримання процедури її реалізації є обов'язковим.

Складання історії про свою особистість визначається етапами реалізації

методики, зміст історії наповнюється вирішенням завдань, поставлених методикою.

Однією із важливих рис наративної історії є спрямованість її на слухача, відповідно якого обираються події та означається їх контекст і наслідки для саморозвитку особистості. З огляду на це, розвивальна ефективність методики підвищується, коли оповідач, складаючи історію про свою особистість, адресує її собі та виконує завдання на самоті, якщо сеанс спілкування з психологом, що працює у наративній парадигмі, є неможливим. Важливо також наявність у оповідача бажання і прагнення до самопізнання та саморозвитку.

Методика складається із двох етапів. Перший – спрямовано на здійснення самоаналізу розвитку власної особистості, що забезпечує підняття рівня саморозуміння. Складання автонаративу потребує поетапного виконання завдань. Виконання завдань не обмежується у часі і відбувається за наступною інструкцією:

«Планування розвитку особистості завжди відбувається з позиції сьогодення, але з урахуванням минулого досвіду і передбачення себе бажаного у майбутньому. До цього часу Ваша особистість уже розвивалась, та Ви не завжди усвідомлювали і спрямовували цей процес. Певні шляхи саморозвитку вже освоєні Вами і, щоб знайти додаткові ресурси, необхідно усвідомити освоєні практики саморозвитку. Для цього послідовно виконайте наступні шість завдань:

1. Погляньте на своє життя як на історію, яку Ви розповідаєте собі. «Прокрутіть» свою історію у голові як кінофільм. Прогляньте цей кінофільм як глядач, що спостерігає за головним героєм (яким є Ви). Намагайтесь не оцінювати головного героя кінофільму.

2. Охарактеризуйте особистість головного героя Вашого кінофільму з позиції стороннього глядача. Наведіть письмовий короткий її опис.

3. Означені Вами характеристики особистості утворились завдячуючи певним обставинам. Виділіть лише ті життєві ситуації за яких Ви приклали зусиль, щоб щось у собі змінити. Письмово перерахуйте такі «переломні» життєві події.

4. Коротко опишіть кожну виділену «переломну» подію за приблизним планом: у чому полягала ситуація; хто (що) заважало сприятливому її перебігу; хто (що) сприяло; чим вирішилась ситуація (фінал, кінцевий результат події).

5. За «побаченим кінофільмом» та проробленою роботою виділіть етапи власного життя з урахуванням майбутнього за основними його подіями, які вплинули чи вплинуть у подальшому на становлення Вашої особистості. Важливі не стільки ситуації, які відбулися, а саме події (навіть короткотривалі, можливо такі, що не були помічені оточенням, можливо кризові, а можливо і ні), які стали «переломними» у формуванні Вас як особистості. Описуючи такі події вказуйте на те, що змінилось у Вашій особистості і завдяки чому ці зміни відбулися.

б. Окремо проаналізуйте, по-перше, які із описаних у попередньому завданні подій розвитку Вашої особистості зумовлені зовнішніми обставинами (близьким оточенням, соціальними чи життєвими умовами тощо), а які спрямовані на вирішення поставлених особисто Вами завдань саморозвитку; по-друге, яких ситуаціях, на Ваш погляд, Ви, враховуючи свої можливості, рухались (плануєте рухатись) до поставленої передбачуваної реальної мети, а в яких ви прагнули (прагнете) такого можливого, яке може здаватися навіть фантастичним.»

Після виконання першого етапу методики варто обговорити її результати. Але, і при індивідуальному її виконанні вона також має певний розвивальний вплив. Досвід реалізації методики на контингенту студентів показав, що після виконання наведених завдань багато досліджуваних намагалися поділитися власними «відкриттями», хоч цього і не вимагається інструкцією. Основний акцент у таких обговореннях стосувався реінтерпретації минулого та переосмислення сучасного стану. Експериментальна перевірка ефективності методики не здійснювалась. Але, неодноразове її застосування у навчальному процесі студентів, після якого студенти за власним бажанням виходили на зворотній зв'язок, а інколи й повторно згадували процес її проходження й через деякий час, говорять про розвивальну потужність запропонованої методики.

Наступний етап методики є більш діагностичним у плані визначення розвитку здатності особистості до самопроекування. Він передбачає наведення опису проекту власної бажаної особистості. Проектування реалізується у формі складання письмової наративної розповіді з акцентом на розкриття наступних питань: *(1) Якою особистістю я бажую бути в майбутньому; (2) Що слугує зразком для такого проекту моєї власної особистості; (3) Які перепони я маю здолати на шляху до бажаної особистості; (4) Хто чи що допоможе мені у здійсненні мого задуму своєї особистості; (5) Які наявні на сьогодні особистісні властивості та характеристики я буду плекати і в подальшому; (6) Які особистісні характеристики я намагаюсь розкривати та розвивати вже зараз; (7) Що стане мені у нагоді на шляху розвитку бажаних властивостей; (8) Що лежить за межами сьогоднішніх моїх можливостей у моєму саморозвитку; (9) За яких умов «неможливе» може стати реальністю у майбутньому.*

Провокований автонаратив майбутнього Я (другий етап методики) дає досліднику багатий діагностичний матеріал за умови наративного якісного аналізу. Тут пропонуються категорії за якими можна здійснити контент-аналіз з подальшою статистичною обробкою його результатів.

У провокованому наративі у цілому виділені наступні категорії: «Образ Я»; джерело орієнтовного зразку для проекту; перепони, які передбачаються на шляху до бажаної особистості; передбачувані ресурси, які сприятимуть втіленню проекту особистості.

Категорію «Образ Я» у 5-тому, 6-тому, 8-мому пунктах плану представлено за різними часовими інтервалами. За першим пунктом плану передбачено

висвітлення узагальненого бажаного образу власної особистості. У 5-тому питанні розкривається наявний базис проекту, за 6-тим пунктом розкривається самопроективна робота сьогодення (найближчі перспективні цілі), за 8-мим передбачаються можливі перспективні цілі проекту особистості. Категорія «образ Я» вивчається за певними ознаками. Серед них можна виділити:

- «соціальний образ Я», що включає психофізіологічні показники; навчально-професійну рольову позицію; етнічно-регіональну приналежність; світоглядну, конфесійну чи політичну ідентичність; групову приналежність та групову перспективу;

- «комунікативний образ Я» (вказівки на дружбу чи коло друзів; підкреслення ролі спілкування чи оцінка взаємодії з людьми; комунікативна перспектива);

- «матеріальний образ Я» (опис своєї власності; оцінка власної забезпеченості, ставлення до матеріальних ресурсів; ставлення до зовнішнього середовища; матеріальна перспектива);

- «фізичний образ Я» (суб'єктивний та фактичний опис власних фізичних даних; шкідливі звички та пристрасті; фізична перспектива);

- «діяльнісно-професійний образ Я» (заняття, хобі, діяльність, інтереси, захоплення, досвід; самооцінка здатності до діяльності, самооцінка знань, умінь, навичок, компетенцій, досягнень, у тому рахунку і професійних; професійна і діяльнісна перспектива та досягнення певних результатів);

- «персонально-рефлексивний образ Я» (особистісні якості, особливості характеру, опис індивідуального стилю поведінки, діяльності; персональні характеристики; емоційне ставлення до себе; екзистенційне Я, глобальні твердження, які недостатньо проявляють відмінності однієї людини від іншої; оцінка прагнень та персональна перспектива).

Категорія «*Джерело зразку для проекту особистості*» визначається за ознаками різних закладених в нього образів. Це образи:

- особистості з близького оточення (мати, батько, вчитель, наставник, тренер);
- знаменитої особистості (відомі актори, спортсмени тощо);
- літературного чи кіношного героя;
- збірний образ, який сформований із врахуванням власного життєвого досвіду та індивідуальних ресурсів.

«*Перепони та ресурси*» розкриваються за характером їх впливу:

- зовнішній вплив (близькі люди, оточення, умови, соціальна, політична, економічна ситуація тощо),
- внутрішні перепони та ресурси (рисни особистості, характеру, діяльнісні характеристики тощо).

Розвивальна функція другого етапу методики може забезпечуватись процесом обговорення його здобутків.

Застосування обох етапів методики провокованого наративу «Моя особистість» забезпечує діагностичну та розвивальну функції у сприянні розгортання процесу самопроекування особистості .

Методика апробована на особах юнацького віку, але, на наш погляд, може використовуватись і в процесі психологічної підтримки осіб більш старшої вікової категорії.

ПРО ДЕЯКІ ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЧЕРЕЗ СПЕЦІАЛЬНУ ОРГАНІЗАЦІЮ ОНЛАЙН КОМУНІКАЦІЇ

Зарецька О.О.

кандидат філологічних наук,

провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Метою даної роботи є обговорення можливостей впливу на розвиток і, зокрема, на самопроекування особистості через спеціально розроблені технології організації онлайн комунікації. Розроблені автором методики глибинного online-інтерв'ювання особистості (змішаного усно-письмового, “розірваного”, поступового, гнучкого, почасти прихованого, триваючого інтерв'ю) і методика «провокації текстом» моделюють в експериментальних умовах вплив спеціально організованого діалогу на процес самопроекування дорослої особистості, зокрема, на її індивідуальний дискурс самопроекування. Дослідження базувалося на розумінні самопроекування в рамках нормативної моделі Чепелевої-Рудницької ([4] – [8]), яка узагальнює функціональну структуру і психологічний каркас самопроекування як процесу і діючої технології саморозвитку особистості. Нормативну модель було використано в якості підґрунтя для аналізу результатів емпіричних досліджень, проведених нами як апробація вироблених методик.

Основна ідея методики, яку ми назвали «провокація текстом», полягає у створенні умов під час проведення опитування для послідовної рефлексії власного досвіду і власного уявлення відносно себе у відповідь на текст, який містить узагальнене осмислення результатів опитування за тими самими питаннями анкети. Людина діє відповідно до свого уявлення про себе, своєї моделі себе. Якщо текст, що сприймається, розхитує цю модель, а дії, що пропонуються під час дослідження, виводять особу з тієї ролі, яку вона сама для себе окреслила, і дають можливість і простір для нового погляду на себе, з'являється база для реальних самозмін.

Ідея провокації текстом має глибокі психолого-герменевтичні корені: тут іде безперервне звернення до власного досвіду особи, актуалізується потреба в інтерпретації та реінтерпретації свого досвіду під впливом нових смислів,

збуджених провокуючим текстом. Уся традиція виховання літературою побудована на цій технології. Так само і нарративна психотерапія ґрунтується на ідеї про вплив тексту нарративу на свідомість особистості [3].

Одна з головних особливостей методики – принципова діалогічність. Одним із механізмів смислопередачі, вирощування смислу в особистості є цілеспрямоване використання «затравки» (за термінологією Г.П. Мельникова), яка розпочинає процес породження смислу. Як затравку пропонується використовувати спеціально підібраний текст (при проведенні пілотажного дослідження це був науковий текст, що містив аналіз відповідей масиву респондентів на питання анкети, запропоновані і даному опитуваному), який з високою ймовірністю викличе в опитуваного резонансну хвилю текстопородження – ми її назвали «діалогічною хвилею». Вимоги до тексту, що провокує діалогічну хвилю: яскраво виражена внутрішня діалогічна структура [8], яка передбачає наявність відкритих і прихованих апеляцій до інших авторів, полеміку з їхніми поглядами, аргументовані посилання на авторитети, відомі факти, в тому числі з висловлюванням сумніву у деяких з них. Як резюмує Н.В. Чепелева, діалогічний текст орієнтований на певний рівень знань; зіставлення різних точок зору і смислових позицій стимулює виникнення нового знання, ставлення й оцінки в читача, залучає його до спільного з автором пошуку шляхів розв'язання певних теоретичних або практичних проблем. Трансляція особистісних смислів автора через такий текст з високою ймовірністю призведе до прийняття їх реципієнтом і, відповідно, до розвитку його особистості. Н.В. Чепелева визначає основні параметри, які характеризують діалогічність тексту: (1) персоніфікованість, яка забезпечує його рефлексивно-інформаційний план; (2) адресованість (за М.М. Бахтіним), яка втілює прагнення автора тексту враховувати інтереси, потреби, наявний рівень знань та інші характеристики респондента; (3) наявність у тексті «шпарин» (лакун) і «текстових пауз», які, на наш погляд, виступають у ролі згаданої вище «затравки» для породження внутрішнього діалогу у читача; (4) відкрита смислова структура, смислова різноманітність. Ми можемо додати у цей перелік ще й (5) наявність смислів, безумовно небайдужих для даної особи, – наприклад, смислів, задіяних у верхніх щабелях ієрархії цінностей даної особи: смислів екзистенційного характеру, смислів, з яких складається і на яких ґрунтується ідентичність особистості, тощо; (6) нарративний план тексту; (7) емоційність – яскравий емоційний текст гарантує відповідну реакцію читача (як це яскраво продемонстрував експеримент К.Гуцола [1]). Зміст порушених у тексті проблем сприяє активізації не тільки комунікативної і пізнавальної, але й рефлексивної діяльності – читач повертає свій погляд на себе, порівнює прочитане і осмислене із своїм баченням свого місця у житті.

Тенденція до згасання діалогічної хвилі виникає, коли зникає внутрішня потреба хоча б у однієї з сторін діалогу. Важливо, що залишається після неї в

учасників діалогу – які смисли ввійшли в смислове поле і змінили налаштування особистості, в даному випадку, щодо самопроектування.

Бар'єри до виникнення діалогічної хвилі ми вбачаємо у (а) слабкій нарративній компетентності особи [1]; (б) нерозвинутих рефлексивних здатностях особи; (в) відсутності певної дози критичності в ставленні людини до інформації, яку вона сприймає, – прийнятті інформації на віру, без підключення власного досвіду, знань, тощо.

«Провокацію текстом» можна розглядати як моделювання впливу текстового оточення на процеси самопроектування дорослої особистості, зокрема як моделювання певних структурних блоків нормативної моделі, зокрема таких, як моделювання впливу текстового оточення на формування дорослою особистістю прототексту, пошук нею ресурсів для самопроектування та інших ланок процесу самопроектування [5], [7].

Аналіз дії цього технологічного прийому під час апробації методики свідчить про актуалізований ним процес розвитку індивідуального дискурсу самопроектування. У основі механізму дії розробленої методики лежить цілеспрямоване поглиблення осмислення особистістю власного досвіду самопроектування.

Методика є логічним продовженням і розвитком запропонованої раніше [2] методики глибинного online-інтерв'ювання особистості: учасникам було запропоновано близько 20 питань стосовно різних аспектів самопроектування у людини, відповідаючи на які вони фактично реалізували нарративну практику того спрямування, яке цікавило дослідника. Було використано запропоновану нами раніше методику змішаного (усно-письмового), “розірваного”, поступового, гнучкого, почасти прихованого, триваючого інтерв'ю, в результаті якого отримали керований діалогічний розірваний нарратив, який і став об'єктом подальшого аналізу (докладно про методику і результати див. [2]). Метою емпіричного дослідження було спостереження за рефлексією дорослою людиною всього комплексу своїх уявлень про самопроектування, а також аналіз психологічних особливостей і динаміки цього явища.

Емпіричне дослідження виявило несформованість самого поняття «самопроект» у опитуваних (незалежно від терміну для позначення цієї категорії) до початку опитування. На основі цього було зроблено висновок про слабку рефлексованість власних і чужих самопроектів у переважній більшості дорослих всіх вікових категорій. Навіть коли рефлексія є, вона характеризується вторинністю, неглибокістю, певним примітивізмом: розумними, тонкими, високоінтелектуальними і безумовно самопроектуючими опитуваними наводяться приклади тільки повсякденних життєвих проєктів, в той час як особистісні, власне самопроектуючі аспекти процесу життєвого і особистісного самопроектування майже не вбачаються і не рефлексуються (принаймні, на початку анкетування).

Ці особливості досліджуваного об'єкту дають підставу характеризувати

самопроекування у дорослих як переважно неусвідомлене, нерефлексоване і не артикульоване. Виникає гіпотеза, що і самопроекти, причому як розповсюджені життєві, так і більш рідкісні суб'єктивно-особистісні, навіть екзистенційної спрямованості, можуть реалізуватися людиною не усвідомлено і не артикульовано і відчуються нею на рівні хіба що довготривалих настановлень певного типу.

Проведена апробація обох методик дає підставу аргументувати універсальність і перспективність цієї технології для підключення текстів культури у ресурсну базу особистості на всіх рівнях її розвитку – від плагіатора до автора. Під час пілотажного дослідження було зафіксовано підйом рівня від «читача» до «автора» практично в усіх учасників. Проте цей феномен потребує моніторингу для впевненості в закріпленні нових смислів у смисловому просторі суб'єктів і реальному впливі на процеси самопроекування особистості. Безумовно це вимагатиме розробки методичних засобів для пролонгованого спостереження під час моніторингу і проведення експериментальних «зрізів» у певні моменти часу.

Список використаної літератури

1. Гуцол К.В. Чинники розвитку здатності особистості до самопроекування / К.В. Гуцол [Електронний ресурс] // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми : Тези VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (15 жовтня – 15 листопада 2018 року, м. Київ) / Відп. ред. М.Л.Смульсон; Інститут психології імені Г.С. Костюка, Лабораторія сучасних інформаційних технологій навчання. – Київ, 2018. – Інтернет-ресурс: http://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2018/Hutsol_Kyrylo_2018.pdf
2. Зарецька О.О. Дискурсивні практики самопроекування дорослих / О.О. Зарецька // Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н.В. Чепелева, М.Л. Смульсон, О.В. Зазимко, С.Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> ISBN 978-966-644-422-9. (розділ 2.6).
3. Зарецька О.О. Про особливості застосування нарративного підходу у практиці кризового консультивання / О.О. Зарецька [Електронний ресурс] // Особистість в умовах кризових викликів сучасності : Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – 629 с. – С. 262-268. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/704987/1/Mater_metodol_sem.pdf
4. [Рудницькая С.Ю. Лейтмотив как эпицентр ценностно-смысловой интеграции жизненной истории личности](#) / С.Ю. Рудницькая [Електронний ресурс] // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми : Тези VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (15 жовтня – 15 листопада 2018 року, м. Київ) / Відп. ред. М.Л.Смульсон; Інститут психології імені Г.С. Костюка, Лабораторія сучасних інформаційних технологій. – Київ, 2018. – Інтернет-ресурс: http://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2018/Rudnytska_Svitlana_2018.pdf
5. Рудницькая С.Ю. Прототекст как основа «Я» текста в нарративных практиках самопроектирования личности / С.Ю. Рудницькая // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Том II : Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С. 20-37.
6. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія / Н. В. Чепелева,

М. Л. Смільсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с.

7. Чепелева Н.В. Теоретико-методологічні основи розробки нормативної моделі самопроектирування особистості / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2017. – Том II : Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С. 4-19.

8. Чепелева Н.В. Текст і читач : посібник. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 124 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ТІЛЕСНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ САМОПРОЕКТУВАННЯ

Колярова А.О.

аспірантка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

У межах постнекласичної психології в центрі уваги сучасних досліджень знаходиться особистість, що здатна до самоорганізації, самодетермінації, саморозвитку, самопроектування. Здатність до самопроектування є складним багаторівневим утворенням, що впродовж життя може мати різні змістовні конфігурації, проте, її ядерна складова визначається інтегральним корпусом психологічних характеристик особистості, серед яких, доцільно виокремити:

- самоставлення особистості;
- суб'єктивний контроль;
- смисложиттєві орієнтації;
- перспективну орієнтованість індивідуального досвіду особистості.

Процес самопроектування базується на розумінні попереднього особистого та соціокультурного досвіду шляхом занурення в соціокультурний дискурсивний простір та, на цій основі, створення власного смислового простору [5].

Серед різних видів особистого досвіду в цьому процесі величезну роль відіграє тілесний як первинний досвід особистості, що задає систему координат для розуміння та вибудовування особистістю самої себе та власної життєвої траєкторії в світі, та становить основу для інших, більш складних, форм досвіду особистості.

В оптиці психолого-герменевтичного підходу тілесний досвід особистості ми пропонуємо розглядати як комунікативно-семіотичний процес формування, організації, акумуляції та трансляції індивідом тілесних знань та практик. До складових тілесного досвіду особистості можна віднести:

- переживання тілесних відчуттів;
- формування та розвиток «тілесних уявлень»;
- оволодіння власним тілом та тілесними навичками.

Тілесний досвід особистості включає особливості тілесного реагування індивіда і формування способів його тілесної саморегуляції на різних етапах

життєвого шляху, а також здатність оперувати тілесними переживаннями (розрізняти, називати та описувати свої власні тілесні переживання та переживання інших людей).

Переживаючи «тілесну складову» життєвих подій, інтерпретуючи та реінтерпретуючи тілесний досвід, особистість привласнює й асимілює його, перетворюючи на особистісний. Важливу роль у цьому складному багатоаспектному процесі відіграє рефлексія як провідний механізм самопізнання та саморозвитку особистості.

У руслі вищезазначеного підходу, рефлексія визначається як здатність особистості забезпечувати управління процесами формування системи власного досвіду, зокрема як її здатність:

- оперувати тілесними переживаннями;
- інтегрувати різноманітні «тілесні реагування»;
- формувати способи власної тілесної саморегуляції.

Сутність цього поняття проблематизується через два принципових аспекти: дистанцію між власною свідомістю та її інтенціональним об'єктом і спрямованістю процесу на самого себе як на об'єкт рефлексії.

У контексті проблеми самопроектування рефлексія тілесного досвіду поєднує чотири взаємозалежні виміри тілесної усвідомленості та тілесних переживань:

- тілесні відчуття, що усвідомлює особистість;
- якість її уваги до власного тілесного досвіду;
- спрямованість тілесної усвідомленості та тілесних переживань;
- інтеграційні процеси в системі «тіло – свідомість».

У залежності від типу спрямованості процесів усвідомлення на власний тілесний досвід, виокремлюються такі види рефлексії, як арефлексія, квазірефлексія, інтроспекція та системна рефлексія [2; 3], які, у свою чергу, зумовлюють розвиток конструктивного або неконструктивного рефлексивного стилю особистості.

Розвиток рефлексії тілесного досвіду, зокрема формування конструктивного рефлексивного стилю особистості як засобу самопроектування особистості, може бути описаний за допомогою трирівневої моделі, що складається з передрефлексивного, ідентифікаційного, інтерпретаційного, смислового (метасмислового) рівнів, що співвідносяться з основними вимірами дискурсивного самопроектування особистості «плагіатором», «читачем» та «автором» (за Н.В. Чепелєвою та С.Ю. Рудницькою) [6].

1. На рівні «плагіатора» особистість використовує дифузійний тип рефлексії (передрефлексія та первинна ідентифікації) тілесного досвіду і його текстової об'єктивації, запозичує чужі смисли, «чуже мовлення», вибірково втілюючи їх у власні висловлення про власне тіло, що відбивають окремі ситуації свого життя, пов'язані з тілесним досвідом; «по-своєму» вибирає й komponує ситуативні

елементи, об'єктивуючи їх у текстових висловленнях.

Така вибірковість процесів текстотворення індивіда на рівні «плагіатора» не свідчить про самодетермінацію позначених процесів і здатності індивіда їх рефлексувати. Тут йдеться про запозичення готових смислів, у результаті чого, відбувається їхнє опрощення, стереотипизація [6].

2. На рівні «читача» тип рефлексії тілесного досвіду особистості можна схарактеризувати як інтерпретаційний, що передбачає сформованість у неї здатностей:

- конструювати причинно-наслідкові зв'язки між «тілесними подіями» власного життя;
- конструювати просторово-часові відношення на «території» тілесного досвіду особистості;
- визначати способи детермінації (зовнішній або внутрішній) подій тілесного досвіду.

На цьому рівні індивід здатний наративізувати власний тілесний досвід. У руслі психолого-герменевтичного підходу Н.В. Чепелева розглядає наративізацію як технологію, що сприяє трансформуванню зовнішніх подій в особистісний досвід людини. З її точки зору, наративні структури становлять інтерпретаційні рамки, які людина накидає на реальність у процесі осмислення [4].

На думку Дж. Брунера, наратив – це пояснювальний принцип, що відповідає на запитання, як організується людський досвід, і становить шлях до розуміння смислу соціально зумовленого життя людини [1]. Через наратив особистість досягає саморозуміння, самотлумачення, безперервної самоінтерпретації, що уможливорює виділення в потоці життя конкретних моментів, що містять для неї певні смисли. Отже, за допомогою наративізації людина привласнює «тілесні події» власного життя та асимілює їх в особистісний досвід [4].

3. На рівні «автора» особистість здатна здійснювати смислову рефлексію власного тілесного досвіду, що передбачає володіння здатностями:

- самоприйняття без знецінювання аспектів множинної тілесної ідентичності як у синхронічному, так і в діахронічному модусі, на різних етапах життєвого шляху особистості;
- встановлення смислових відношень (зв'язків) між елементами множинного тілесного досвіду особистості;
- вибудовування власної смислової системи (системи особистісних смислів), що забезпечує смислову регуляцію тілесних реалізацій особистості та її життєздійснень в цілому.

Система особистісних смислів відбиває смисложиттєві відносини людини, які вже не є набором окремих відносин до Себе, Інших, Світу, а становлять цілісне сприйняття та проживання людиною свого шляху як значимості. Рефлексивна діяльність на цьому рівні охоплює широкий спектр тілесних подій минулого, сьогодення й майбутнього. Рефлексія тілесного досвіду характеризується

зростаючою толерантністю до протиріч та невизначеності, концептуалізацією, децентрацією, внутрішньою детермінованістю. Особистість на рівні «автора» самостійно ставить задачі, розв'язує їх та бере на себе відповідальність за наслідки отриманих результатів. Отже, на рівні «автора» відбувається смислова інтеграція життєвого, зокрема тілесного досвіду особистості, створюється цілісний динамічний твір власного життя.

Рівні рефлексії тілесного досвіду, у свою чергу, співвідносяться з рефлексивними стилями особистості (див. табл. 1.)

Таблиця 1

Теоретична модель рефлексії тілесного досвіду особистості в контексті розвитку її здатності до самопроектування

<i>Рівні дискурсивного самопроектування особистості (за Н.В. Чепелевою, С.Ю. Рудницькою)</i>	<i>Рівні рефлексії тілесного досвіду особистості</i>	<i>Рефлексивні стилі особистості</i>	<i>Дискурсивні технології розвитку рефлексії тілесного досвіду особистості (за Н.В. Чепелевою, С.Ю. Рудницькою)</i>
«Плагіатор»	Рівень передрефлексії та первинної ідентифікації	Неконструктивний	Інформаційний діалог (когнітивні операції розуміння тілесного досвіду)
«Читач»	Інтерпретаційний рівень	Неконструктивний Конструктивний	
«Автор»	Смисловий (метасмисловий) рівень	Конструктивний	Смисловий діалог (метакогнітивні стратегії конструювання тілесного досвіду)

Так, на нижньому рівні передрефлексії та первинної ідентифікації тілесного досвіду особистість демонструє переважно неконструктивний рефлексивний стиль, що блокує її розвиток здатності до самопроектування та має два підвиди: квазірефлексія і несформована позитивна рефлексія.

Вищий рівень рефлексії тілесного досвіду характеризується нами як смисловий (метасмисловий) і співвідноситься з конструктивним рефлексивним стилем особистості, що має актуалізуючий, спонукальний вплив на розвиток її здатності до самопроектування.

Середній рівень рефлексії тілесного досвіду особистості визначено нами як інтерпретаційний, на якому вона може демонструвати як конструктивний, так і неконструктивний рефлексивний стиль.

Узагальнюючи вищезазначене, сформулюємо припущення щодо взаємовідношень між рефлексією тілесного досвіду особистості та її здатністю до самопроектування:

- рефлексія тілесного досвіду особистості становить передумову продуктивності її самопроектування;
- рефлексія тілесного досвіду особистості є важливим засобом

самопроекування особистості;

– у процесі самопроекування в особистості поступово формується потреба в рефлексії тілесного досвіду;

– низький рівень рефлексії тілесного досвіду стає перешкодою для реалізації проектів особистості щодо власного майбутнього (життєвих проектів) та проектів власної особистості (особистісних проектів).

Список використаної літератури

1. Брунер Дж. Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1. – С. 9–30.
2. Леонтьев Д. А. Рефлексия «хорошая» и «дурная» : от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – № 4. – С. 110–135.
3. Леонтьев Д. А. Феномен рефлексии в контексте проблемы саморегуляции [Электронный ресурс] / Д. А. Леонтьев, А. Ж. Аверина // Психологические исследования. – 2011. – № 2 (16). – Режим доступа : <http://psystudy.ru/index.php/num/2011n2-16/463-leontiev-averina16.html>.
4. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелевої. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.
5. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>
6. Чепелева Н. В. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроекування / Н. В. Чепелева, С. Ю. Рудницька // Педагогіка і психологія. – 2018. – № 1. – С. 71–77.

ОСОБИСТІСНЕ САМОПРОЕКТУВАННЯ ЯК ІНТЕНЦІЙНЕ ВІДНОШЕННЯ

Лебединська І.В.

кандидат філософських наук,

провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Термін *projet* походить від латинського *pro-jicere*, що означає «кидати вперед», «тримати попереду». Етимологія французького слова *projet* відображає головну тональність феномена самопроекування – стремління людини надати майбутньому особистісної модальності існування. Майбутньому, яке не існує як емпіричний факт, проте існує у ментальному просторі людини, в її уяві, в світі її стремлінь та бажань. Як предмет нашої уяви, переживання та інтерпретації майбутнє може бути ідентифікованим тільки завдяки значенню, яке можна визначити як зрозумілий спосіб взаємодії з предметністю, як відношення, що формується як наслідок і результат певного досвіду взаємодії. Значення і предмет, за Е.Гусерлем, ніколи не можуть бути тотожними, проте значення – це форма завдяки якій модулюється предмет. Воно утворює первинний дорефлексивний

контекст, а отже є простором можливих дій людини. Спрямованість значення, його інтенція і є смыслом. Акт надання смыслу, за Е.Гусерлем, – це інтенційне відношення[1].

З поняттям інтенція, інтенціональність працює багато вчених. Воно є не тільки одним із базових понять феноменологічної філософії, але й важливою ознакою неklasичного мислення, що артикулює принципову взаємозумовленість свідомості людини і культури. Вважається, що до наукового обігу його ввів Ф.Брентано, вчитель Е.Гусерля. Проте найбільш ґрунтовну розробку феномен інтенціональності отримав у філософії Е.Гусерля. Інтенціональність, за Е.Гусерлем, «це характерна властивість переживань бути свідомістю про щось... предметність дана свідомості з самого початку, так що розгляд чистої предметності і чистої свідомості – це по суті одне й те саме. Інтенціональність – це безперервний динамічний вихід за власні межі, переступання власної межі»[1,с.117.] Отже, свідомість у феноменологічній інтерпретації не є самодостатньою сутністю зі своїм власним змістом, проте існує завдяки спрямованості на дещо відмінне від неї самої.

У другій Амстердамській доповіді під назвою «Феноменологічна психологія» Е.Гусерль, аналізуючи картезіанські мотиви новоєвропейської філософії мислення, пише: «Кожен смысл, чи то невизначено спільний або такий що визначає себе відповідно з реальними одиницями, інтенціонально утримується у внутрішній сфері нашого власного мислячого, оцінюючого життя і формується в нашому суб'єктному генезісі свідомості... всі люди і ми самі виявляємося інтенціональними утвореннями»[1,с.13]. Це означає, що наші переживання завжди інтенційні. Для реалізації повноцінного переживання необхідні співзвучність, яку можна інтерпретувати як спільну тональність, взаємну налаштованість, інтенційну резонансність (І.Л.), яка підтримує духовний тонус особистості. М.Мерло-Понті, у роботі «Феноменологія сприйняття» в якості такого розриву співзвучності наводить приклад сприйняття годинника.

Все, що зроблено руками людини наділено інтенцією. Будь-які дорожні знаки і штрихкоди, маркери, календарі, годинники і безліч інших важливих і не дуже важливих речей, які оточують людину, несуть у собі інтенції людей, які їх створили, і якщо раптом ми захочемо використати той або інший знак, річ всупереч загальноприйнятому її призначенню, ми зробимо це наперекір її «інтенції». «Спільним поняттям для практичного і логічного розуміння концепту інтенції насправді є поняття інтенціонального відношення. Твердження, що стріла має інтенцію, не означає, що вона бажає чи сподівається влучити в ціль і що вона використовує якісь засоби задля досягнення своєї мети...Стріла не має інтенції в тому сенсі, в якому її має дієвець, або суб'єкт дії, вона має інтенцію як елемент дії: вона входить в інтенціональну структуру засобів і цілей»[2,с.20].

Постановка цілей, здійснення виборів, прийняття рішень – це інтенційні відношення людини зі світом, з майбутнім, з самою собою як з об'єктом аналізу,

інтерпретації та самопроекування. М. Мерло-Понті, з ім'ям якого пов'язаний новий етап розвитку теорії інтенціональності, вводить поняття тілесної інтенціональності, яка, за його версією, є основою практичної дії людини в світі і є справжньою суб'єктивністю, хоча й анонімною. Саме на рівні анонімної тілесної інтенціональності виникає така важлива модальність особистісного самопроекування як «Я не можу», яка обмежує дії людини як у сучасному, так і в майбутньому, наче виштовхує її до меж тілесних звичок, гальмуючи здатність до самопроекування сталими структурами власної інтенціональності.

Класична картезіансько-кантівська традиція тлумачить головну функцію свідомості по встановленню предметних зв'язків як таку, що має домовний характер. Дискурсивна інтерпретація феномена інтенціональності розглядає укоріненість свідомості в мовних структурах як умову можливості інтенціональності. Одним із методологічно важливих положень конструктивізму є настанова тлумачити фундаментальні структури реальності як проєкції фундаментальних структур мови. Саме наша мова визначає те, що і як ми розуміємо під фундаментальними структурами нашого буття, а значення у цій версії теж конструюються дискурсивно.

Процедура надання значення передбачає віднесення предмета нашої уваги, зокрема майбутнього, до системи цінностей, які поділяє особистість. Культурні цінності, смисли та значення «згортаються» у формах індивідуальних значень, смислів, переживань. Узагальнені способи персоналізації породжують культурні типи, моделі та ідеали особистості, тобто культурно-специфічну або «модальну особистість» (А. Кардінер), зі своєю особливою інтенціональною структурою, яка визначає тип особистісного самопроекування.

Цінності, які сповідує людина не тільки її можливості, вони є важливими ресурсами психологічної стабільності людини. Розмірковуючи над власним майбутнім, вибудовуючи плани, проекти людина наділяє ресурси, якими володіє або якими вона вважає що володіє, тими смислами та символічними значеннями, які для неї є найбільш значущими і відповідають, з одного боку, її потребам та інтересам, а з іншого, мріям, фантазіям та бажанням. На думку Ж. Лакана, людина це істота яка говорить і проживає власне життя на символічному рівні функціонування мови, соціальних процесів та інститутів. Маркером, який замінює відсутність реального об'єкту є знак. У цьому, на думку вченого, полягає його головний функціональний смисл у культурі і звідси проблема уявного в культурі. «Уявою уявляти відсутній предмет. Виходить об'єкти не тільки інтендовані, вони й ще уявлені. В якомусь сенсі можна сказати, що ми діємо у видимому світі, проте бачимо те, що уявляємо» [7, с.427]. В архітектониці уявного світу представлений увесь спектр множинного досвіду людини, який ми попередньо визначили як «трансгресивну фрагментовану квазіцілісність, що складається з епізодів, маленьких історій, «часточок» нашої життєвої історії» [4, с.45]. Множинність особистісного досвіду створює сюжетні інтриги, історії по краях, non – ficto, які

одночасно спрацьовують на різних рівнях і створюють проективне поле смислів – креативне, транстемпоральне, нелінійне та метафоричне, яке функціонує і розвивається за своїми власними законами.

Сучасна проективна психологія розглядає людську психіку як унікальний процес, в якому людина знаходиться під подвійним впливом – зовнішнього середовища і власного внутрішнього світу, його потреб, самооцінок та самосприйняття, яке включає як наші сподівання та мрії, так і страхи, почуття провини, цілі, ставлення до власних здібностей, до минулого та майбутнього. Самопричинність у цій парадигмі розглядається як важлива умова здатності людини до самопроекування [8,с.178]. Порядок речей, які існують у внутрішньому світі людини, його унікальний універсум, утворюється так названими «сподручними речами», тобто феноменами значимими і зрозумілими (М.Гайдеггер). Вони мають для людини сенс й представляють собою проекцію її можливостей, які завжди біографічно детерміновані, тобто визначається історією її власного існування. Ж.- П.Сартр розглядав біографічну ситуацію людини як одну з найважливіших інструментальних можливостей її екзистенціального самопроекування, оскільки досвід проживання власного життя, досвід прийняття рішень і досвід екзистенціальних виборів, приймає безпосередню участь в осмисленні та інтерпретації можливостей, якими володіє людина.

Рух людини до самої себе, форми становлення цього руху в європейській культурній практиці прийнято відстежувати з часів греко-римської античності. Античні культурні практики це фактично історична біографія європейської людини. Звернення до витоків європейської культури є не тільки дослідницьким ритуальним жестом, але й аналітичною стратегією, яка дозволяє, з'ясовуючи становлення культурних значень, символів та сенсів, виявляти їх в якості психологічних істин традиційного людського існування. Аналіз індивідуальності, особистісної виразності в античних практиках відбувався та втілювався у літературних текстах, жизнеописах, сповідях і діалогах, які можна розглядати як потенційну сукупність особистісних життєвих проектів, рішень та виборів, що їх здійснює людина протягом життя.

Раннім досвідом особистісної літератури вважається жанр біографії (С.Аверінцев), який фактично співпав з емпіричним виокремленням феномена «індивідуального» в античних практиках самопроекування. Індивідуальність людини, її витoki тенденційно проступали у вигляді негативних, одіозних образів. Моделями саме такої ідентифікації Ю.Кристева, слідом за Д. Дідро, вважає, приміром, Діогена із Синопа (413—327 рр. до н. е.) — ексцентричну людину-пса, ексцентричну і невмотивовану, майстра парадоксальної аргументації, високого циніка, який прагнув до містичності людської чистоти, проводячи людину крізь фізіологічне оголення задля смаку морального проповідування. В історії світової культури Діоген відомий тим, що провів майже все своє життя в бочці. В усіх підручниках життя Діогена в бочці подається як приклад чудернацького

філософування, філософа-божевільного. Проте, Ю.Кристева інтерпретує його життєвий шлях як культурну модель ідентифікації – «Він показує *іншого* розуму; чужий умовностям, він себе дискредитує аби поставити нас перед нашою відмінністю, в якій ми не зізнаємося» [3,с.175] .

В історичній ретроспективі можна побачити як поступово відпрацьовувалися багатовимірні культурні ідентифікації, на чийх засадах вибудовувався дискурс самопроекування. Так, приміром, Ю. Кристева вводить поняття людини як «метафори відстані, що її ми мали б дотримуватися стосовно нас самих, аби оптимізувати динаміку ідеологічно-соціального перетворення та позбавитись наших обмежень або чудернацьких сторін наших розумових чи політичних деспотизмів» [3,с.175]. Приклад людини як «метафори відстані» письменниця знаходить у роботі Д. Дідро «Небіж Рамо». Небіж знає про самого себе як про чужого, іншого, і набуває в собі від цього чужого вражену особисту гідність. Апелюючи до цих символічних фігур європейських культурних практик, Ю.Кристева, на нашу думку, звертає увагу на становлення важливої «проективної компетентності, відстороненого впізнавання: себе – в іншому – й іншого в собі». На думку Тюпи «адресат біографічного дискурсу має володіти проективною компетентністю. Йому належить вміти проектувати чужий екзистенційний досвід присутності в світі – на свій досвід життя, а отже проектувати свою життєву позицію, спираючись на індивідуальний досвід чужої життєвої позиції» [9,с.20]. Як процес виробництва, становлення та сприйняття значень дискурсивні практики, які утворюють дискурсивний порядок і є результатом культурно-історичного розвитку, регулюються існуючими формами інтеракції та інтерсуб'єктивно визначеними нормами» [5,с.57]. Сучасні філософські практики інтерпретують Я як поле, в межах якого різні дискурсивні практики генерують відповідні смисли. Якщо розуміти дискурс «як сукупність фіксованих значень у межах специфічної області» [6,с.50], стає очевидним, що європейський дискурс самопроекування, витoki якого ми знаходимо вже в античних дискурсивних практиках, задає окремі смислові координати, в межах яких в подальшому буде розвиватися здатність людини до самопроекування.

Список використаної літератури

- 1.Гуссерль Э. Амстердамские доклады (П ч.) Феноменологическая психология / Э.Гуссерль // Логос. – 1994. - № 5. – С. 7 – 24.
- 2.Декомб Винсент. Современная французская философия: [Сборник] / Винсент Декомб; [пер.с франц.Л.Никифоровой]. – М.: Изд-во “Весь мир”, 2000. – 344 с.
- 3.Кристева Ю. Самі собі чужі / Ю. Кристева; [Пер. з фр. З. Борисюк]. — К. : Основи, 2004. — 262с.
- 4.Лебединська І.В. Особистісний досвід як множинна реальність /Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб.ст. / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редакційна рада: М.М.Слюсаревський (голова), В.Г.Кремень, С.Д.Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2012. – Вип.31 (34). – С.38 – 46.
- 5.Лебединська І.В.Особистісне самопроекування і проблема раціональності / Актуальні

проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Київ – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка,2017. – Том II: Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С.52 – 64.

6.Луиза Дж.Филлипс и Марианне В.Йоргенсен. Дискурс-анализ.Теория и метод / Перс.англ. – Х.:Изд-во Гуманитарний Центр,2004. – 236с.

7. Мамардашвили М. Лекции о Прусте (психологическая топология пути) / М.Мамардашвили. – М.: Ad Marginem,1995. – 547с.

8.Проективная психология / Пер. с англ. — М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. — 528 с. (Серия «Мир психологии»).

9. Тюпа В.И. Нарратология как аналитика повествовательного дискурса («Архиерей» А.П.Чехова) / В.И.Тюпа. – Тверь, 2001.

10.Чепелева Н.В. Теоретико-методологические основы разработки нормативной модели самопроектирования личности / Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Київ – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка,2017. – Том II: Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С.4 – 20.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КАПІТАЛ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Поліщук О. М.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Для успіху у професійній діяльності, відповідно до оновлень і змін, які постійно запроваджуються, важливо, щоб усі компоненти системи праці гармонійно поєднувались. Проблеми, що можуть виникати на одній із її ланок, можуть негативно впливати на всю систему. Людина будь-якої професії не може ефективно працювати, якщо вона не відчуває себе самодостатньою, впевненою, не може протистояти труднощам і неприємностям, не вірить у досягнення успіху, незважаючи на знання та досвід. Їй потрібно мати мету, бажання, мотивацію, творчі здібності, а особливо важливо мати здатність використовувати свої здібності для отримання результату. Вважається, що працююча людина тривалий час може продовжувати вчитися, досліджувати, експериментувати, шукати альтернативні способи розв'язання задач, оптимістично і з великим обсягом психологічних ресурсів. У свою чергу ці ресурси, як потенційні можливості людини, накопичуючись, перетворюються на більш стабільний конструкт, яким є психологічний капітал.

Психологічний ресурс є тим загальним поняттям, яке використовується для пояснення засобів, наявність/відсутність яких сприяє/перешкоджає досягненню мети та підтримки благополуччя людини. На думку Леонтьєва () «властивість бути ресурсом – це системна якість, яка набувається певними об'єктами чи індивідуальними особливостями в структурі діяльності, яка має мотив і мету. При цьому ресурси не пояснюють поняття, а описують» [3, с.22]. Ресурси можна

розрізняти за наступними класами: *фізіологічні* (стан здоров'я, тип нервової системи), *психологічні* (особливості особистості, характеру, здібностей, психічних процесів), *предметно-матеріальні* (засоби і предмети, що розширюють можливості людини), *соціальні*, що виникають у міжособистісній взаємодії людей (соціальна підтримка, соціальний капітал) [2].

Сьогодні досить часто можна почути про тиск робочих вимог, нові реорганізаційні зміни, жорсткий контроль результатів діяльності, зміни у процесах керування, вимоги до швидкого навчання новому, адекватному реагуванню щодо оновлень з використанням не лише офіційного робочого часу. Тому важливо розрізняти *специфічні, цілеспрямовані ресурси*, які потрібно мобілізувати людині, що є значущими для певних стресових станів, кризових ситуацій, а також *універсальні*, наявність яких сприяє виграшу в будь-якій ситуації. Опіраючись на ці ресурси, людина може не лише пристосуватись до змін, а пережити залученість і захопленість, які характеризують суб'єктивне благополуччя. Захопленість розуміється як показник позитивного, пов'язаного з професійними обов'язками психологічного стану, який включає енергійність, ентузіазм, зануреність у роботу [14]. Поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників для успішної діяльності є інтегративною моделлю співвідношення ресурсів і вимог, яка описує роль робочих і особистісних ресурсів, а також загальної продуктивності праці та задоволення нею [7].

Робочими ресурсами є фізичні, соціальні, організаційні аспекти роботи, (зокрема, автономія, соціальна підтримка, зворотній зв'язок, психологічний клімат), які допомагають знизити вимоги, пов'язані з психологічними та психофізіологічними стресами, досягати поставлених цілей, а також стимулюють особистісне зростання, навчання та розвиток [14], при цьому дефіцит будь-якого ресурсу підвищує ефективність його використання [1]. Вони сприяють доланню труднощів у професійній діяльності та мають мотиваційний потенціал.

Особистісними ресурсами є психологічні ресурси стійкості (ціннісно-смыслові ресурси, наявність яких дає впевненість у собі, стійку самооцінку, здатність до активності та прийняття рішень); психологічні ресурси саморегуляції (психологічні змінні, стійкі стратегії саморегуляції як способу побудови взаємодії з обставинами життя, міра суб'єктивного контролю, стійке очікування позитивних і негативних виходів із ситуацій, стратегії взаємодії зі складністю та невизначеністю, гнучкістю та негідністю цілепокладання, характеристики зв'язку зусиль і результатів діяльності); мотиваційні ресурси (енергетичне забезпечення дій особистості з подолання стресової ситуації); інструментальні ресурси (індивідуальні та набуті здібності, стереотипні тактики реагування на ті чи інші ситуації) [3].

Щодо професійної діяльності особистісні ресурси виконують посередницьку перцептивну функцію оцінки життєвих обставин, що змінюються відповідно до їх якісного та кількісного показника: люди з високими та низькими ресурсами по-

різному ставляться до вимог на робочому місці та професійної діяльності загалом. Виконуючи мотиваційну функцію, особистісні ресурси сприяють сприйняттю робочих ресурсів як доступніших, а вимог праці – як робочих задач, а не загрози благополуччю. Особистісними ресурсами в даному контексті є позитивні стани, пов'язані з можливістю особистості контролювати своє життя, як особисте, так і професійне [10], і тісно пов'язані з психологічним капіталом.

Психологічний капітал науковцями розуміється як: сукупність позитивно-орієнтованих психологічних здібностей, які можна виміряти, розвивати та якими можна керувати для підвищення продуктивності на робочому місці [8]; концепція, яка базується на певних індивідуальних і надихаючих конструктах позитивної психології [13]; позитивний психологічний стан розвитку [3]. Поняття «капітал» можна представити як цінність, а поняття «психологічний капітал» – як сукупність психологічних властивостей і особливостей людини, між якими встановлюються структурні зв'язки, що сприяють досягненню успіху, та включають у себе: 1) впевненість у собі, яка дозволяє людині досягти успіху в розв'язанні складних задач (самоефективність); 2) позитивне сприйняття того, що успіху буде досягнуто і зараз і в майбутньому (оптимізм); 3) визначення майбутніх цілей, воля і наполегливість у досягненні успіху (надія); 4) сила волі, здатність до відновлення, вміння знаходити вихід з проблемних ситуацій (життєстійкість) [11]. Розробивши свій опитувальник, що вміщує вимірювання зазначених показників, *Luthans, Youssef, Avolio (2007)* зауважили, що психологічний капітал не зводиться до їх суми, а є конструктом вищого порядку, ніж простий набір компетенцій [13]. Наголошується на тому, що психологічний капітал – це характеристика діяльності і стану, стійка сукупність рис особистості, тому можливими і доречним є програми з розвитку та підсиленню психологічного капіталу як особистості так і організації загалом [12,13].

Характеристики психологічного капіталу можуть бути стабільними впродовж тривалого часу, але, як і стани, можуть бути відкритими для змін і розвитку. Мандриковою, Горбуновою (2012), а також Манічевим, Манічевою (2015), було показано, що такі характеристики, як життєстійкість, диспозиційний оптимізм, самоефективність, толерантність до невизначеності є предикторами залученості до професійної діяльності, найбільший вплив на яку чинить життєстійкість [4,5]. Це пояснюється тим, що стійкість до складних професійних ситуацій є найбільш загальною характеристикою психологічного капіталу. Сама життєстійкість залежить від таких чинників, як соціальний контекст роботи, зворотній зв'язок, самооцінка ефективності власної діяльності. Рівень самоефективності й оптимізму як особистісних ресурсів визначається у поєднанні з впливом робочих ресурсів і життєстійкості як основи особистісних ресурсів особистості.

Інше розуміння психологічного капіталу базується на ідеї обмеженого ресурсу психічної енергії, яка, як і будь-які інші ресурси, може бути «інвестована» в ті чи інші види діяльності, здатні забезпечити безпосереднє задоволення від

роботи або відтерміновані вигоди, або ж марно витрачена і не принесе ні користі, ні задоволення [9]. Навички можна розвивати, підвищуючи їх внутрішню складність. Таким чином вкладені ресурси перетворюються на капітал, а для занять, що сприяють формуванню психологічного капіталу, як оволодіння більш складними вміннями, суттєвою є наявність позитивного емоційного тла і необхідності докладання зусиль. Важливим компонентом психологічного капіталу стає увага, яка може спрямовувати енергією в різні види діяльності та керувати цим процесом.

Отже можна виділити такі важливі властивості психологічного капіталу: *здатність до накопичення*, оскільки він є характеристикою стану та діяльності, таким чином його можна розвивати, підтримувати, підсилювати, акумулювати; *здатність до відтворення*, оскільки від нього залежить покращення суб'єктивного благополуччя, підвищення задоволення працею, залученість до професійної діяльності, профілактика професійного стресу (психологічний капітал окремої людини може впливати на ефективність і результативність як її діяльності, так і всієї організації); *здатність до обміну* (зміни власних форм), оскільки він впливає на здатність прикладати зусилля, зберігати позитивну налаштованість, стійкість і готовність долати труднощі на роботі, чим сприяти накопиченню професійних навичок і досвіду та встановленню соціальних відносин; *здатність до збереження*, оскільки за організації відповідних і сприятливих умов професійної діяльності людина може поповнювати та зберігати свої ресурси, якими і підтримає психологічний капітал.

Отже, психологічний капітал як накопичувальний, унікальний і відновлювальний ресурс може розвиватись і сприяти довготривалому успіху в професійній діяльності та благополуччю людини загалом. Психологічний капітал може бути зміцнений за рахунок розвитку та навчання у процесі діяльності, надання зворотного зв'язку з боку керівництва, забезпечення мотивації, чим підвищити продуктивність і особисту та ділову ефективність особистості. Чим вищий психологічний капітал, тим краще він сприяє роботі, і ця позитивність поширюється на всю організацію та впливає на позитивну атмосферу, яка там може бути створена. Тому він заслуговує на увагу, відкриваючи нові можливості для вивчення потенційних можливостей людини, перспективності у її професійній діяльності.

Список використаної літератури

1. Леонтьев Д.А. Экзистенциальный смысл суицида: жизнь как выбор / Леонтьев Д.А.// Московский психотерапевтический журнал. – No4., 2008 – С. 58-82. 33(3), 321-349.
2. Леонтьев Д.А. Развитие личности в норме и в затрудненных условиях: вызовы и ресурсы / Леонтьев Д.А.// Культурно-историческая психология No3. – 2014 – С. 97-106.
3. Леонтьев, Д.А. Саморегуляция, ресурсы и личностный потенциал /Леонтьев Д.А.// Сибирский психологический журнал. No 62. – 2016. – С. 18-37.

4. Мандрикова Е. Ю. Взаимосвязь увлеченности работой, личностных ресурсов и удовлетворенности трудом сотрудников /Мандрикова Е.Ю., Горбунова А.А.// Организационная психология. Т. 2, № 4. – 2012. – С.2-22.
5. Маничева Л. Г. Организационный контекст как предиктор вовлеченности в работу / Маничева Л. Г., Маничев С. А.//Вестник Санкт–Петербургского университета. Сер. 12, Вып. 1.– 2015. – С.53–65.
6. Трофімов А.Ю. Психологічний капітал в організації / Трофімов А.Ю., Боднар Ю.І. //Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки – №2(23) – 2014. – С. 259-265.
7. Bakker, A.B., Demerouti, E. (2008) Towards a model of work engagement. *Career Development International*, Vol. 13 Issue: 3, p.209-223.
8. Coleman, J. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. № 94 (Supplement). P.95-120.
9. Csikszentmihalyi, M. (2004). Materialism and the evolution of consciousness. In T. Kasser & A. D. Kanner (Eds.), *Psychology and consumer culture: The struggle for a good life in a materialistic world* (pp. 91-106). Washington, DC, US: American Psychological Association.
10. Hobfoll, S. E. (2002). Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*, 6, p.307-324.
11. Luthans, F., & Youssef, C. M. (2007a). Emerging Positive Organizational Behavior. *Journal of Management*, 33(3), 321-349.
12. Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., Norman, S. M. (2007b) Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction. *Personnel Psychology*. Vol. 60, N3. p. 541-572.
13. Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007c). Psychological capital: Developing the human competitive edge. Oxford, UK: *Oxford University Press*.
14. Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. (2004) Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi–sample study. *Journal of Organizational Behavior*. Vol. 25, N 3. p. 293-315.
15. Yildiz, E. (2017) The Effect of the Psychological Capital and Personality Characteristics of Employees on Their Organizational Commitment and Contribution to the Work: A Qualitative Research on Managers. *Journal of Management and Strategy* Vol. 8, No. 4; 2017. p.34-46.

ОСОБЛИВОСТІ СФОРМОВАНОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ (гендерний аспект)

Проскурняк О. П.

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Діапазон підходів до вивчення проблеми комунікативної толерантності досить широкий.

На думку В.М. Гришука, «комунікативна толерантність – це психосоціальна характеристика особистості з домінуючою спрямованістю свідомості на терпиму, безконфліктну комунікативну поведінку, на особливий, доброзичливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми» [4].

Л.П. Яцевич зазначає, що «комунікативна толерантність являє собою професійно важливу якість особистості, яка забезпечує цілісність особистісного та професійного розвитку майбутнього фахівця» [13].

С.Н. Толстикова вказує на те, що «комунікативна толерантність є інтегральним утворенням, що є однією із системоутворюючих характеристик особистості» [12].

О.Б. Скрябіна вважає, що «комунікативна толерантність – це стійкий особистісний стан, що визначає особливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми та характеризується наявністю в свідомості суб'єкта успішного, особистісно-значущого зразка терпимої комунікативної поведінки і домінантною спрямованістю свідомості на її виконання» [10].

Комунікативна толерантність, згідно з ідеями В.В. Бойка, демонструє ступінь вразливості особистості до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів і вчинків партнерів по взаємодії. Комунікативна толерантність – це систематизуюча характеристика, яка узгоджує психологічний ансамбль особистісних якостей. Явище комунікативної толерантності, на думку В.В. Бойка, обумовлене як свідомими, так і несвідомими реакціями людини на відмінності між її особистісними підструктурами й елементами особистісних підструктур партнера чи збірних типів людей, що існують у її свідомості [2].

Комунікативна толерантність проявляється у тих випадках, коли людина або не бачить особливих відмінностей між підструктурами своєї особистості та особистості партнера, або не відчуває негативних переживань з приводу наявних відмінностей. Відсутність комунікативної толерантності чи її низький рівень пояснюється негативними реакціями індивіда на відмінності, які він виявив між підструктурами власної особистості й особистості партнера. Особливості комунікативної толерантності можуть свідчити про внутрішню гармонію чи дисгармонію особистості, про здатність до самоконтролю та самокорекції, про ступінь професіоналізму, якщо професійна діяльність людини спрямована на взаємодію з іншими.

Отже, комунікативна толерантність – це характеристика ставлення особистості до інших людей, що показує ступінь її стійкості до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії. Тобто це особлива особистісна риса, яка відображає активну соціальну позицію, психологічну готовність до позитивної взаємодії з людьми, наділеними іншими поглядами, світоглядом, стилями мислення та поведінки. Здатність до толерантної взаємодії допомагає гуманізувати спілкування, адже вона виникає як наслідок самоцінності людини.

З метою подальшого аналізу проявів комунікативної толерантності у студентів ми провели пілотажне емпіричне дослідження. Збір емпіричного матеріалу відбувався за допомогою методики В.В. Бойка для діагностики комунікативної установки серед студентів 2 курсу географічного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вибірка становила 50 респондентів (25 жіночої статі та 25 чоловічої). Методика В.В. Бойко дозволила визначити загальний рівень комунікативної толерантності опитуваних і рівні толерантності за окремими показниками.

У результаті нами було виявлено низку особливостей у проявах компонентів комунікативної толерантності у респондентів жіночої та чоловічої статі.

1. Здатність розуміти та приймати індивідуальність інших людей у респондентів обох вибірок знаходиться в діапазоні середнього рівня і становить: у жінок 5,24 балів і 5,48 балів у чоловіків. Тобто респонденти обох вибірок вміють терпимо ставитися та приймати відмінності в інших людях, що є запорукою налагодження взаєморозуміння при спілкуванні.

2. Показники здатності оцінювати поведінку, способів думок чи окремі характеристики людей як еталон самого себе у респондентів жіночої статі становлять 4,68 бала, а у чоловічої – 5,68 балі. Тобто чоловіки в більшій мірі, ніж жінки, оцінюючи поведінку, характер думок чи окремі характеристики людей, розглядають їх через еталон самого себе. Отже, вони відмовляють партнерів у праві на індивідуальність і «втискують» його у ту чи іншу підструктуру своєї особистості. До того ж у прямому чи завуальованому вигляді вони вважає себе «істиною в останній інстанції», оцінюючи партнера, адже вони керуються власними звичками, настановами та настроями.

3. Показники здатності категорично чи консервативно оцінювати людей у респондентів обох вибірок майже не відрізняються – 5,88 балів у жінок та 5,52 балів у чоловіків. Тобто представникам обох статей властиво регламентувати прояв індивідуальності партнерів і вимагати від них бажаної одноманітності, яка відповідає внутрішньому світові респондентів: їхнім усталеним цінностям та смакам.

4. Прояв невміння приховувати чи бодай згладжувати неприємні почуття, які виникають при зіткненні з некомунікабельними якостями у партнерів, у респондентів жіночої статі дещо вищий і становить 7,8 бала. У респондентів чоловічої статі даний прояв становить 5,96 бала. Тобто, зазвичай, жінки частіше за чоловіків демонструють некеровані негативні реакції у відповідь на некомунікабельні якості партнера та його манеру спілкування.

5. Прояв прагнення переробити, перевиховати партнера зі спілкування у респондентів жіночої статі становить 5,6 бали, а в чоловічої – 3,58 балів. Тобто у респондентів жіночої статі в більшій мірі виникає бажання змінити ту чи іншу підструктуру особистості співбесідника. Ці спроби перевиховувати партнера проявляються в жорсткій чи пом'якшеній формі. Для жінок в більшій мірі властиво «читати мораль», повчати, докоряти в порушенні правил етикету та робити зауваження з різних приводів.

6. Прагнення підлаштувати партнера під себе, зробити його зручним у спілкуванні в більшій мірі характерне для жінок. Їхні показники тут становлять

6,24 балів проти 4,2 бали чоловіків. Такі респонденти ніби «обтісують» ті чи інші якості партнера, намагаючись регламентувати його дії або домогтися схожості із собою, наполягають на прийнятті їхньої точки зору.

7. Показники невміння пробачати іншим їхні помилки, незграбність, неприємності, які партнер вчинив не зумисне, у респондентів обох вибірок становить 4,84 балів у жінок і 4,52 балів у чоловіків. Отже, респондентам обох вибірок в однаковій мірі властиво «застрягати» на відмінностях між їхніми особистісними підструктурами та партнера.

8. Нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту, в якому опинився партнер, у респондентів чоловічої статі вища і становить 4,72 балів проти 1,44 балів у жінок. Респондентам чоловічої статі в більшій мірі властиво бути нетерпимими у тих випадках, коли партнеру зле, він постійно скаржиться, нервує, шукає співучасті та співпереживання. Людина з низьким рівнем комунікативної толерантності є душевно черства, і тому або не помічає таких станів, або вони її дратують, або, щонайменше, вони викликають у неї осуд. При цьому така людина ігнорує те, що сама теж була в дискомфортному стані та, як правило, розраховувала на розуміння та підтримку оточуючих.

9. Нездатність пристосовуватися до характерів, звичок, настанов або домагань інших у більшій мірі характерна для респондентів чоловічої статі. Їхні показники становлять 6,12 балів проти 3,36 балів прояву у жінок. Дані показники вказують на те, що адаптація до самого себе для чоловіків є функціонально важливішою і досягається простіше, а ніж адаптація до партнерів зі спілкування. У будь-якому разі, чоловіки будуть намагатися змінювати та переробляти перш за все партнера, а не себе. Однак взаємне існування передбачає адаптаційні вміння з обох сторін. І у жінок вони розвинуті краще.

Отже, важливими чинниками, які сприяють прояву високого рівня комунікативної толерантності студентів, виступає: обов'язкова позитивна комунікативна установка. У ній знаходять відображення: виховання, досвід спілкування, культура, цінності, потреби, інтереси, темперамент, емоційний стереотип поведінки та особливості мислення людини. Особливості комунікативної толерантності особистості можуть свідчити про її здатність до самоконтролю та самокорекції. Люди з високим рівнем комунікативної толерантності врівноважені, конструктивно взаємодіють з різними людьми. Завдяки цим позитивним якостям створюються психологічно комфортні умови для спільної діяльності та спілкування.

Список використаної літератури

1. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений / Н.А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : Сб. науч. метод. ст. – М.: МПИ, 2002. – С. 74-83.

2. Бойко В. В. Коммуникативная толерантность : методическое пособие / В.В. Бойко. – СПб : СПбМАПО, 1998. – 24 с.
3. Гребенец Е. С. Формирование коммуникативной толерантности у старшеклассников во внеучебной деятельности: дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Е.С. Гребенец. – Москва, 2013. – 173 с.
3. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : [монографія] / О.А. Грива. – К. : ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
4. Гришук В. М. Формирование коммуникативной толерантности у студентов гуманитарных специальностей в вузе : дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / В.М. Гришук – Киров, 2005. – 228 с.
5. Калач Е. А. Учебно-профессиональное взаимодействие как фактор успешного развития коммуникативной толерантности студентов специальности «связи с общественностью»: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Е.А. Калач – Ижевск, 2006. – 223 с.
6. Комогоров П. Ф. Философско-психологические основы толерантности как педагогического феномена / П.Ф. Комогоров // Образование и наука. – 2000. – № 1. – С. 186-197.
7. Король Л.Д. Умови та фактори формування міжнаціональної толерантності в молоді / Л.Д. Король // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Вип. 39. – С. 112–117.
8. Полякова В.І. Соціально-психологічні проблеми розвитку гендерної толерантності педагогічних працівників / В.І. Полякова // Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2014. – Вип. 40. – С. 156–160.
9. Скок А.Г. Стан вивчення змісту та основних компонентів толерантності в психології / А.Г. Скок // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2005. – Част. 14. – С. 143–147.
10. Скрыбина О. Б. Педагогические условия формирования коммуникативной толерантности у старшеклассников : дис. канд. пед. наук: 13.00.06/ О. Б. Скрыбина. – Кострома, 2000. – 209 с.
11. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : [сб. науч.-метод. статей]. – М., 2003. – 367 с.
12. Толстикова С. Н. Развитие коммуникативной толерантности у будущих социальных педагогов системы образования: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / С.Н. Толстикова. – Калуга, 2002. – 176 с.
13. Яцевич Л. П. Формирование коммуникативной толерантности у будущих специалистов социальной работы : дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Л.П. Яцевич. – Чита, 2010. – 193 с.

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СФОРМОВАНOSTІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОФЕСІЙ "ЛЮДИНА-ЛЮДИНА"

Проскурняк О. П.

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Кердей К. В.

*магістр кафедри психології,
факультету педагогіки, психології та соціальної роботи
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Діапазон підходів до вивчення проблеми комунікативної компетентності досить широкий. Так, на думку Ю.М. Ємельянова, «комунікативна компетентність завжди набувається у соціальному контексті. Основними факторами, що детермінують розвиток, є життєвий досвід людини, її загальна ерудиція, мистецтво, спеціальні наукові методи» [1, с. 8].

Є.В. Прозорова під поняттям комунікативної компетентності розуміє «здатність індивіда встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми» [2, с.193]. До її складу входить певна сукупність знань і вмінь, що забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу. Комунікативна компетентність розглядається тут як ступінь задовільного оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, як результат наочіння, засвоєння соціально психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки, оволодіння «технікою» спілкування.

Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Однією зі складових комунікативної компетентності є вміння усвідомлювати та долати комунікативні бар'єри, які можуть виникати, наприклад, при відсутності розуміння ситуації спілкування, що викликається розбіжностями між партнерами (соціальними, політичними, релігійними, фаховими, які породжують інтерпретацію тих самих понять, що обумовлюють різні світогляд і світосприйняття). Бар'єри у комунікації можуть мати також психологічний характер, відображаючи індивідуальні особливості тих, хто спілкується, їхні сформовані ставлення: від дружби – до ворожості стосовно один одного.

У своєму дослідженні ми виокремлюємо такі складові комунікативної компетентності:

- орієнтованість у різних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;

- адекватне розуміння людиною себе та власного психологічного потенціалу в ситуації взаємодії з партнером і його особливостей;
- готовність і вміння будувати контакт з людьми;
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;
- знання, уміння та навички конструктивного спілкування;
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Отже, комунікативна компетентність постає як складник структурований феномен, що містить: цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички. Вона передбачає уміння змінювати глибину та коло спілкування, розуміти та бути зрозумілим для партнера зі спілкування.

З метою емпіричного аналізу проблеми комунікативної компетентності ми провели дослідження, у якому вибірку склали 25 жінок і стільки ж чоловіків, професії яких відповідали типу «людина – людина».

Результати показали:

- за методикою В.Ф. Ряховського, суттєві відмінності у розвитку комунікабельності в досліджуваних обох статей відсутні; досліджуваних-жінок з низьким рівнем розвитку комунікабельності респондентів не виявлено, серед представників чоловічої статі таких лише 4 %; саме їм властиві такі якості, як: замкнутість, небалакучість, прагнення до самотності, наявність малої кількості друзів. Такі респонденти не прагнуть до спілкування, почуваються скуто в новому колективі, мають труднощі в установленні контактів з людьми, важко переживають образи, прагнуть запобігати прийняттю самостійних рішень; респонденти знають цю особливість свого характеру і часто бувають незадоволені собою; у 36 % респондентів жіночої статі та 28 % – чоловічої діагностовано середній прояв комунікабельності: вони товариські, у знайомій обстановці почуваються цілком упевнено, проте з новими людьми сходяться обережно, неохоче беруть участь у суперечках і диспутах; вони допитливі, охоче слухають цікавого співрозмовника, досить терплячі спілкуванні з іншими, відстоюють власну позицію без зайвої запальності; у той же час вони не люблять гучних компаній і багатослів'я; у 32 % респондентів жінок і 36 % чоловіків виявлено високий рівень прояву комунікабельності; вони настільки товариські та говіркі, що, буває, це дратує інших. Охоче знайомляться з новими людьми, не відмовляють у проханнях, хоча не завжди можуть їх виконати; їм бракує, посидючості, терпіння та відваги при зустрічі із серйозними проблемами; надмірний прояв комунікабельності серед респондентів обох статей не спостерігається. Отже, чоловіки та жінки мають практично однакові рівні розвитку комунікабельності, а гендерні особливості не виступають обмеженнями для ефективності їхньої діяльності;

- за методикою діагностики потреби у спілкуванні Ю.Л. Орлова, чоловіків з високим рівнем показника – 4 %, жінки у цій категорії відсутні; середній рівень

показника виявлено у 28 % чоловіків, низький – у 68 %; 32 % опитаних жінок мають низький рівень потреби в спілкуванні, нижчий від середнього – 32 %, середній – 28 %, вищий за середній – 8 %; можна констатувати, що у жінок потреба у спілкуванні виникає дещо частіше, ніж у чоловіків;

- за результатами дослідження «перешкод» у спілкуванні за методикою В.В. Бойко, серед труднощів, які відчувають респонденти в реальному житті, одне з перших місць посідають саме комунікативні труднощі: невміння вибирати оптимальний стиль спілкування, відсутність навичок і вмінь впливати на людей та на несприятливий соціально-психологічний клімат у колективі тощо. Ці труднощі не лише не сприяють ефективності діяльності опитаних, а й призводять до їхньої професійної деформації; показники щодо труднощів, які виникають при встановленні емоційних контактів під час спілкування у досліджуваних обох вибірок близькі за значеннями; незначні розбіжності між ними виявлено у невмінні керувати емоціями та дозувати їх: респонденти жіночої статі показали дещо вищі показники (4,12 балів), ніж чоловіки (1,72 балів); показники негнучкості, нерозвиненості та невиразності емоцій у респондентів чоловічої статі дещо вищі 2,8 балів, порівняно з жінками: 1,72 балів; у респондентів чоловічої статі зафіксовано також дещо вищі показники у домінуванні негативних емоцій (4,52 балів), проти показників у жінок, який становить 1,52 балів. Отже, чоловіки та жінки демонструють схожий прояв емоційних проблем, які виникають під час спілкування, і характеристики статі практично не впливають на ефективність комунікації;

- методикою В.В. Бойко, прояв стратегії психологічного захисту «Миролюбність» у спілкуванні в респондентів обох статей близькі за значеннями: у жінок – 8,96 балів, у чоловіків – 9 балів. Тобто, жінкам і чоловікам в однаковій мірі властива психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, в якій провідну роль відіграє інтелект, який пригнічує чи нейтралізує енергію емоцій у тих випадках, коли виникає загроза для «Я» особистості. Миролюбство – це партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, поступатися, готовність жертвувати окремими власними інтересами задля головного – збереження гідності та стосунків; проте, це не бездоганна стратегія захисту «Я», яка згодиться у всіх випадках; ліпше, коли миролюбство домінує та співвідноситься з іншими стратегіями (м'якими їх формами); прояв стратегії психологічного захисту «Уникнення» у респондентів чоловічої статі дещо вищий і становить 10 балів, тоді як у жінок – лише 5,92 балів. Тобто чоловіки частіше схильні економити інтелектуальні або емоційні ресурси, уникаючи конфліктів; прояв агресії як стратегії психологічного захисту в респондентів жіночої статі дещо вищий і становить 6,12 балів; у респондентів чоловічої статі даний показник лише 4,88 балів. Отже, жінки в більшій мірі та дещо більш витончено за чоловіків використовують цю стратегію психологічного захисту в спілкуванні;

- за методикою М.Снайдера, високий рівень комунікативного контролю,

що характеризуються легкістю входження в будь-яку роль; гнучкістю реагування на зміни ситуації; хорошим самопочуттям і настроєм; схильністю до прогнозування та передбачення враження, яке вони викликають в оточуючих; вмінням постійно тримати себе в формі, слідкувати за собою, знанням, де і як себе вести, уміннями керувати проявом своїх емоцій, виявлено у 56 % респондентів чоловічої статі та 32 % – жіночої; ще 60 % жінок властивий прояв середнього рівня контролю в спілкуванні. Серед респондентів чоловічої статі таких 36 %; ці опитані щирі та нестримані в емоційних проявах, але при цьому зважають на оточуючих; по 8 % опитаних обох вибірок мають низький комунікативний контроль. Їхня поведінка стійка, і вони не вважають за потрібне змінюватися залежно від ситуацій. Дехто із оточення цих опитуваних вважають їх «незручними» у спілкуванні внаслідок їхньої прямолінійності та негнучкості та несхильності до стереотипного реагування. Вони більш безпосередні та відкриті, у них більш стійке «Я», мало схильне до змін у різних ситуаціях.

У результаті ми можемо зробити такі **висновки**:

1. Комунікативна компетентність – сукупність знань і умінь учасників інтеракції у різноманітних ситуаціях з різними комунікативними партнерами, тобто набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами спілкування. Це система внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок. Вона передбачає вміння змінювати глибину й коло спілкування, розуміти та бути зрозумілим партнерам зі спілкування.

2. Поділ за гендерними ознаками в комунікативній компетентності варто сприймати лише умовно, оскільки він може нівелюватися соціальними та культурними чинниками, своєрідністю кожної особистості, її мовленнєвим розвитком. Адже комунікативна компетентність передбачає насамперед володіння гендерними стратегіями й тактиками, і саме тому чоловіки та жінки повинні знати особливості поведінки один одного, гендерні комунікативні стереотипи та формули нейтралізації конфліктної ситуації. Тому значимих відмінностей у показниках загального рівня комунікабельності серед респондентів обох вибірок не виявлено, як і потреби у спілкуванні.

3. Серед «перешкод» при встановленні емоційних контактів зі співбесідником у досліджуваних жіночої статі на першому місці знаходиться показник «невміння управляти емоціями та дозувати їх», а у респондентів чоловічої статі – «небажання зблизитися з людьми на емоційній основі».

4. Чоловіки частіше обирають у спілкуванні стратегію психологічного захисту «уникнення», а жінки – «миролюбство», що може свідчити про прагнення жінок поступатися напору партнера, не загострювати стосунків і не вступати в конфлікти.

5. Серед респондентів чоловічої статі ступінь самоконтролю при спілкуванні з іншими людьми дещо вищий, ніж у жінок.

Отже, перспективним у подальшому, на наш погляд, може стати більш детальне вивчення специфіки комунікативних процесів між чоловіком і жінкою та пошуку ефективних моделей спілкування.

Список використаної літератури

1. Емельянов Ю.Н. Теории формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности / Ю.Н. Емельянов // Дисс. на соискание науч. степени д-ра псих. наук: 19.00.05. – Ленинград. – 1990. – 403 с.
2. Прозорова Е.В. Педагогические условия формирования коммуникативной компетентности / Е.В. Прозорова // Мир психологии. – 2000. – № 2. – С.191-202.

КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ

Сандуляк А. Є.

магістрант кафедри психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Будь-яка соціальна взаємодія, що супроводжується передачею інформації, є комунікацією. Вчені (А. Мендель, П. Ватцлавік) вважають, що реальні комунікативні стосунки індивіда з іншими людьми чи соціальними групами (в тому числі і з сім'єю) є причиною будь-якого конфлікту чи невротичних станів (хвороб). Саме тому взаєморозуміння між батьками і дітьми здавна розглядалось як одна із найважливіших умов стабільної та щасливої сім'ї. Сім'я є природним середовищем соціалізації дитини, позаяк саме тут формуються якості та риси особистості. Усі батьки, які прагнуть виховати гармонійно розвинену особистість, відповідального громадянина, мають бути зацікавленими у створенні відповідного простору для розвитку своєї дитини [4].

Комунікативний простір є однією зі складових середовища сучасної сім'ї. Основою створення цього простору є спілкування, під час якого відбувається не просто отримання, засвоєння та передача інформації, а має місце процес формування особистості дитини.

Кожна форма спілкування по-своєму впливає на психічний розвиток дітей: ситуативно-ділова сприяє розвитку особистості, самосвідомості, допитливості, сміливості, оптимізму, творчості; позаситуативно-ділова та позаситуативно-особистісна формують уміння бачити в партнерові самооцінну особистість [6].

Вивченням різних форм спілкування в родині та їх впливу на формування особистості дитини займалися різні науковці. До прикладу: комунікативний простір міжособистісних відносин у родині висвітлювався в працях Д. Морено та Л. Орбан-Лембрик. Л. Соколова розкрила особливості спілкування в багатодітних сім'ях. Комунікацію як засіб розвитку особистості розглядали психологи: Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Виготський, А. Мудрик, Л. Петровська. В

дослідженнях М. Лісіної розкрито закономірності зв'язку форм і засобів спілкування дітей дошкільного віку з дорослими. Вплив стилю спілкування в повних і неповних родинах на формування особливостей психіки та поведінки дитини висвітлювалися в працях Е. Ейдемільера, О. Пенькової, О. Смирнової, А. Співаковської. Не обминули цієї проблеми і вітчизняні вчені-психологи, зокрема, О. Кононко, С. Ладивір, Ю. Приходько та інші науковці.

Аналіз праць із проблематики спілкування батьків і дітей, здійснений українським науковцем О. Горецькою, дозволив їй зробити висновок про те, як на формування психологічних особливостей дитини впливає стиль спілкування з нею батьків [1]. Зокрема: батьки з авторитарно-монологічним стилем спілкування застосовують суворі форми наказів і розпоряджень, часто критикують і карають дітей, не завжди вміють і хочуть вислуховувати дитину, дати пораду, підтримати емоційно чи прийняти її позицію. Найгірше, що такі батьки бувають непослідовними у вимогах до дитини.

Батьки ж з особистісно-діалогічним стилем спілкування приймають дитину такою, якою вона є. Вони оцінюють своїх дітей як рівноправних партнерів, учасників усіх сімейних подій. Такі батьки надають перевагу позитивній оцінці вчинків дитини, заохочують її на шляху до навіть найменшого успіху. Саме в таких сім'ях стосунки між усіма членами родини є дружніми та теплими.

Закономірно, що дорослі відіграють основну роль у розвитку особистості дитини: навчають її правил поведінки, організують на виконання повсякденних справ, налаштовують на позитивні вчинки, формують духовні цінності. Спілкування з дорослими виступає як джерело та рушійна сила психічного розвитку дитини, визначає внутрішній план дій дитини, сфери її емоційних переживань, пізнавальну активність, довільність і волю, самооцінку та самосвідомість, спілкування з ровесниками [6].

Спілкування з близькими дорослими та ровесниками є основною умовою формування ставлення дитини до самої себе, до інших людей, до навколишнього світу. Саме тому в разі порушення особистісного розвитку дитини психологи досліджують, в першу чергу, різні сторони сімейного спілкування, справедливо вважаючи його причиною тих чи інших проблем у формуванні дитячої особистості. «До факторів впливу сім'ї на становлення особистості дитини відноситься внутрішня та зовнішня діяльність сім'ї й охоплює здебільшого господарсько-економічну сферу сімейних взаємостосунків, яка безпосередньо формує сукупність шлюбно-сімейних уявлень дітей про права й обов'язки членів сім'ї, розподіл домашніх справ, бюджету й інших питань» [3, с. 210].

Комунікативний простір сім'ї є комплексом цілеспрямованого педагогічного впливу на дитину, який за кількісними та якісними змістовими показниками відрізняються від методів впливу інших соціальних інститутів. Суб'єкт-суб'єктний характер комунікації дорослого та дитини в межах сучасної сім'ї є, безперечно, визначальним фактором психічного розвитку особистості дитини.

«Поза спілкуванням неможливі розвиток у дитини специфічно людських психічних функцій, її особистісне становлення» [3, с. 79-80].

Незаперечним є той факт, що в сім'ї і поза нею дитина спілкується і має спілкуватися з іншими дітьми (добре, коли вона не єдина дитина в батьків). Але ці комунікаційні контакти значно поступаються і змістовністю, і глибиною особистісних відносин тим, які дитина має з дорослими.

Реалії сьогодення такі, що сучасна сім'я має досить обмежений комунікативний простір: мобільний зв'язок і соціальні мережі замінюють живе спілкування; постійна зайнятість батьків пошуками заробітку, як і їхнє постійне незадоволення ним і роздратування з цього приводу, зовсім не сприяють теплому та дружньому спілкуванню в сімейному колі. А досить часті розлучення? А неповні сім'ї, коли жінки з відомих усім причин часто-густо народжують позашлюбних дітей, цим самим зреалізувавши одвічне своє прагнення до материнства? Неповні сім'ї, на жаль, – явище досить поширене в нашому суспільстві. І першою (та головною) проблемою такої сім'ї є, як правило, відчуття родинного дискомфорту, що переживається дитиною, та недостатність адекватного спілкування з найдорожчими людьми. Ці фактори стають причиною розвитку в дітей комплексу неповноцінності, відсутності внутрішньої гармонії, психологічних порушень стосовно створення в майбутньому власної сім'ї.

Аналізуючи типові помилки, котрих допускаються батьки при вихованні дитини, науковці розробили [7] так звану модель комунікативного простору сучасної сім'ї. До основних положень такої моделі відносять такі:

1. Усі члени сім'ї мають рівні права, включаючи дітей будь-якого віку.
2. Кожен член родини має абсолютне право особисто вирішувати, як йому вчиняти у тій чи іншій ситуації.
3. Усі члени сім'ї можуть і вміють за допомогою слова виявляти свої почуття (як позитивні, так і негативні), які вони переживають в даний момент стосовно інших членів родини. Такі висловлювання сприймаються спокійно й адекватно, оскільки в сім'ї діє формула: «Усі ми можемо помилятися».
4. Має право на існування сімейна рада, однак рішення її має дорадчий характер. А тому кожен член родини може прийняти чи відхилити це рішення. Діти є повноправними членами сімейної ради, тому батьки мають радитися з ними теж.
5. Членам сім'ї не варто узагальнювати неприємне минуле. Значно дієвішим видається принцип «тут і тепер».
6. У сім'ї не дають негативних оцінок одне одному, а намагаються адекватно сприймати думки та почуття інших членів родини, хвалять добрі справи та гарні вчинки.
7. В родині панують довіра, повага, толерантна любов і ненав'язлива увага до світу переживань рідної людини. Традиційними є душевні розмови на будь-які теми.

Саме вищезгадані моменти дають змогу сучасним сім'ям уникнути багатьох криз шкільного та студентського віку, оскільки дітям не треба буде боротися за свою самостійність чи доводити свою дорослість. Також зникає сенс грубіянити дорослим, позаяк усі члени родини можуть і вміють висловлювати свою незгоду з будь-чим у прийнятній формі. Оскільки заборонених тем для розмови нема, то у дітей з таких сімей розвиваються самосвідомість і внутрішній контроль за своїми вчинками. І що особливо важливо – у таких родинах не накопичується гнів і образи, які можуть руйнувати стосунки та породжувати непорозуміння. Якщо ж дитина до того ще й переживає розлучення батьків, то модель взаємовідносин між нею, обома батьками та іншими членами родини має бути пронизана розумінням і врахуванням найактуальніших потреб цієї дитини, турботливим і уважним ставленням до неї, відслідковуванням її розвитку, заохоченням найменших здобутків і перемог при вирішенні як зовнішніх, і внутрішніх конфліктів.

Вербальними та невербальними засобами комунікації можна досягти згоди, консенсусу, наявності між індивідами одностайних пізнавальних і практичних орієнтацій, які дадуть змогу їм встановити взаєморозуміння. З метою сприяння правильному розумінню, адекватній інтерпретації молодою людиною адресованого їй повідомлення потрібно домогтися встановлення діалогічної взаємодії [2]. Без діалогу передача, усвідомлення й обговорення певної інформації, чиєїсь позиції чи думок неможлива. І тут, на нашу думку, надзвичайно важливим є визнання права опонента (будь-якого віку) мати власну думку чи займати власну позицію, відмова від позиції «істина тільки у мене». Уміти аргументовано переконувати, а не грубо давити – ось основне правило діалогічного спілкування в сучасній сім'ї. Лише за такої умови дитина в родині зможе розвинути самоповагу, відповідну самооцінку, само сприйняття. А це є необхідним фактором її психічного розвитку та самовдосконалення.

Отже, комунікативний простір сучасної сім'ї відіграє провідну роль у розвитку особистості дитини. Спілкування з дорослими є джерелом і рушійною силою психічного розвитку особистості дитини. Поза спілкуванням розвиток специфічно людських психічних функцій у неї, особистісне становлення дитини унеможлиблюються. Саме порушення процесу комунікації в сім'ях, спричиняючи відхилення у взаємостосунках між її членами, негативно позначається на самопочутті та соціальній адаптованості дитини і значно погіршує її психофізичний стан. А це вже поле діяльності психологів і психотерапевтів.

Список використаної літератури

1. Горецька О. В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Олена Віталіївна Горецька . – К., 2009. – 20 с.
2. Гурлева Т. С. Проблеми сімейної комунікації : причини та їх психопрофілактика / Т. С. Гурлева // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. – вип. 1 (3) / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Ін-т вищ. освіти АПН України, Ін-т спец. педагогіки АПН України. – [редкол. : Таланчук П. М. (голов. ред.),

Нікуліна Г. Ф. (заст. голов. ред.), Андрущенко В. П. та ін.]. – К., 2004. – С. 318-324.

3. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М. : КСП, 1996. – 368 с.

4. Ковтунович О. В. Соціальні характеристики комунікативного середовища сім'ї / О. В. Ковтунович // Актуальні проблеми соціальної сфери : [збірник наукових робіт викладачів і студентів / за заг. ред. Н.П. Павлик]. – Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2015. – Вип. 4. – 158 с.

5. Лисина М. И. Влияние общения со взрослыми на психическое здоровье ребенка / М. И. Лисина // Дошкольное воспитание. – № 8, 1982. – С. 43-47.

6. Михальська С. А. Спілкування батьків і дітей як фактор розвитку особистості дитини / С. А. Михальська // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. – Вип. 31. – С. 227-237.

7. Семья в психологическом консультировании: опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина;. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.

РОЛЬ МОВИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Собкова С. І.

*кандидат психологічних наук, асистент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Процес соціалізації є основою багатьох явищ і процесів, що ведуть до становлення та функціонування особистості як суб'єкта соціальних відносин і визначають вектор її формування.

У соціальній психології, як і в соціології, одним з важливих механізмів соціалізації особистості визнається ідентифікація, сутність якої полягає в ототожненні індивідом себе з певною групою або спільнотою. Такий механізм сприяє активному засвоєнню зразків поведінки, які притаманні членам групи, прийняттю індивідом групових норм, соціальних ролей, настанов та ідеалів як своїх власних. «Людина відчуває глибоку потребу бути належною до спільностей, схожих на себе» [11, с. 51], – писав К.-Г. Юнг. Е. Еріксон у своїй теорії епігенезу ідентичності виділяє вісім стадій, які охоплюють життя людини як єдиний часовий простір соціалізації. При цьому кожному стадію автор наділяє своєю психосоціальною кризою [12, с. 115]. Соціальна ідентифікація вважається важливим критерієм соціалізованості особистості.

Основними *сферами соціалізації* вважають діяльність, спілкування та самосвідомість [7], оскільки «вони, взяті в цілому, створюють для індивіда “розширену дійсність”, у якій він діє, пізнає та спілкується, тим самим засвоюючи не лише найближче мікросередовище, але й усю систему соціальних відносин. Разом з цим освоєнням індивід вносить у неї свій досвід, свій творчий підхід; тому нема іншої форми освоєння дійсності, крім її активного перетворення» [1, с. 276].

Сферу спілкування в соціальній психології багато дослідників розглядають як одну зі сфер життя, в якій відбувається соціалізація особи, оскільки спілкування є

умовою успішного здійснення всіх інших видів діяльності [1; 5; 8]. О. Леонтьєв зазначав: «Спілкування в своїй початковій зовнішній формі, у формі спільної діяльності або формі спілкування мовного чи навіть мисленнєвого, становить необхідну та специфічну умову розвитку людини в суспільстві» [6, с. 422]. В. Новіков зауважує: «Особа існує та реалізує себе у спілкуванні з людьми, а цьому передуює процес соціалізації» [8, с. 193]. Особа у спілкуванні як сфері соціалізації «набуває нових (особистісних) рис, засвоює певні конвенційні норми спілкування в діяльності та нормативи самої діяльності, її соціальні якості» [там само, с. 167]. Отже, спілкування розглядається як необхідна умова та засіб соціалізації людини і як сфера, яка підлягає розширенню та поглибленню. Під розширенням розуміють примноження контактів індивіда з іншими людьми з урахуванням специфіки цих контактів на кожному віковому етапі. Під поглибленням спілкування мають на увазі перехід від монологічного спілкування до діалогічного, до центрованого, яке передбачає вміння орієнтуватися на партнера з точнішим його сприйняттям [3].

Вважається, що соціалізація являє собою основу для формування особистості, яка володіє такими знаннями та якостями, що сприяють її продуктивному функціонуванню в суспільстві.

Соціалізація включає як соціально контрольовані процеси цілеспрямованого впливу на особистість (виховання), так і стихійні спонтанні процеси, що впливають на її формування. Отже, людина виступає як суб'єкт, який формується в соціальному середовищі, що характеризується, крім ряду соціально-психологічних параметрів також і специфікою використовуваної оточенням даного середовища мови.

Одним з найголовніших засобів соціалізації визнається мова. Багатьма дослідниками привілейована роль у процесах соціалізації відводиться мові завдяки її універсальності та силі. Щоби стати компетентним носієм культури, суб'єкт повинен вміти говорити так, як прийнято у цій культурі. Якщо ми вважаємо, що культура як багатогранність практик і систем значень, що розділяється людьми, маніфестується різними засобами, то мова виявляється розміщеною поряд з іншими сферами (релігією, родиною) [13, с. 85.]. Мова є похідною від соціального контексту, вона – своєрідна «карта» соціальної території, яка відображає такі соціальні категорії, як ролі, статуси, ситуації, події через вибір тих чи інших мовних засобів [там само, с. 87].

Тільки володіючи мовою, людина може перейняти культурні цінності, знання, стереотипи поведінки. За участі мови відбувається процес осмислення навколишнього світу і пізнання себе. Мова акумулює досвід життя цілого народу в усій його повноті та різнобарвності. Кожна новонароджена людина через процес засвоєння мови отримує доступ до колективного досвіду та долучається до культури свого етносу [4, с. 19]. Більшість дослідників визнають велике значення мови в процесі становлення особистості, тому питання вивчення даного засобу соціалізації дуже актуальне. Зрозумівши природу мови, вивчивши механізми її становлення та визначивши її можливості, можна розробити оптимальну систему виховання

соціально відповідальної й активної особистості.

Особливістю сучасного суспільства є відкритість міжнародних кордонів. Міжнаціональні відносини дуже розвинені, тому питання соціалізації за допомогою мови актуальне не тільки на початковій стадії розвитку людини, але і в зрілому віці (наприклад, при потраплянні в іншомовне середовище). Ця проблема актуальна й у світлі того, що в даний час має місце процес перетворення мови – її зміни. У зв'язку із цим у звичні механізми соціалізації також вносяться певні корективи [2].

Варто зазначити, що мовний розвиток особистості ніколи не припиняється. У житті людини взагалі не можна визначити момент, коли можна було б сказати, що процес оволодіння мовою завершений. У виробництві, житті та побуті особистість освоює безліч соціальних ролей, сукупність яких і складає саму особистість. З виникненням у особистості в повному обсязі людських якостей не припиняється її розвиток. Подальша мовна еволюція полягає в удосконаленні мови та у всебічному (соціальному, психічному та мовленнєвому) оволодінні ситуативними формами мови.

Людина сама по собі – завжди своєрідна особистість. Взаємодія мовного середовища та того, хто говорить, має двосторонній характер: з одного боку відбувається вплив середовища на мову особи, а з іншого – процес засвоєння особистістю результатів цього впливу [2].

Ці два процеси супроводжують мовну діяльність людини протягом всього життя. Основним питанням у вивченні соціалізації особистості стає, на думку О. Петренко, положення про те, у якій ролі виступає людина по відношенню до того соціального середовища, яке її оточує, – в активній або в пасивній. Якщо людина грає пасивну роль, то особистість формується під впливом чинників соціального порядку, не беручи участь самостійно в процесі своєї соціалізації. Якщо ж припустити, що людина проявляє певну активність при взаємодії з різними чинниками соціального життя, то виникає питання, наскільки широкий ступінь її активності в соціальному середовищі, яким є рівень її залежності від зовнішнього соціального впливу. Ні філософія, ні психологія, ні соціолінгвістика не дають на це питання повної відповіді [9].

Для людини мова – засіб вираження думки, засіб пізнання дійсності, засіб комунікації, тому людина засвоює з мовного середовища тільки те, що забезпечує її мовні потреби, тобто особистість оволодіває мовою соціуму вибірково. У будь-якому мовному суспільстві існують норми, які ставлять людину в конкретні рамки, тобто вона не може не засвоїти їх, але і не може вийти за їх межі. Окрім того, людина вільна засвоїти всю систему певної мови, але, з одного боку, вона обмежена тільки мовним станом навколишнього соціального середовища. З іншого боку, вся мовна система людині не потрібна, так як вона непомірно надлишкова в співставленні з мовленнєвою практикою особистості. Отже, вибіркковість при засвоєнні людиною мови соціального середовища обумовлена об'єктивним станом цього середовища, а також фізичними, психічними та соціальними здібностями людини [2].

Отже, протягом усього свого життя людина продовжує засвоювати мову навколишнього середовища, але разом із цим і вдосконалювати своє мовлення, й у кожен момент особистої історії життя її мовлення відрізняється неповторною індивідуальністю, що поєднує в собі всі можливі види мови в усіх можливих сферах суспільної практики [10].

Ступінь засвоєння людиною мови середовища залежить від сприятливих соціальних умов і від можливостей, здібностей, самостійності ініціативи самої людини, а також від того, наскільки суспільство забезпечує свободу людини, тобто процес взаємодії соціального середовища та суспільства має конкретно-історичний характер. Отже, міра мовної соціалізації буде залежати як від сприятливих умов у мовному середовищі, так і від зустрічних зусиль з боку людини. Але цей процес ніколи не буде однаковим для всіх людей, так як мовне середовище діє на людину, заломлюючись через її внутрішній світ, який завжди індивідуальний [2].

Список використаної літератури

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 378 с.
2. Антонова Н. С. Язык как социализирующий фактор личности в процессе активного диалога культур / Н. С. Антонова // Гуманитарный вектор. – Чита : Изд-во Забайкальского государственного университета, 2012. – С. 53-57.
3. Бодалев А. А. Личность и общение: избранные труды / А. А. Бодалев. — М. : Педагогика, 1983. – 272 с.
4. Болдычева В. А. Традиция и язык как способы трансляции культуры // Известия Российского Государственного Педагогического Университета Им. А. И. Герцена. – № 12 (90), 2009. – С. 16-20.
5. Донцов А. И. Проблемы групповой сплоченности / Александр Иванович Донцов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 128 с.
6. Леонтьев А. Н. Проблема развития психики / А. Н. Леонтьев. – [4-е изд.]. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 584 с.
7. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
8. Новиков В. В. Социальная психология : феномен и наука / В. В. Новиков. – М. : МАПК, 1998. – 464 с.
9. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии / А. Д. Петренко. – К. : Рідна мова, 1998. – 254 с.
10. Тимофеев В. П. Личность и языковая среда : учеб. Пособие / В. П. Тимофеев. – Шадринск, 1991. – 122 с.
11. Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Гюстав Юнг. – [Под ред. В. Зеленского]. — СПб. : Ювента; М. : Прогресс-Универс, 1995. – 716 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – [Пер. с англ.] / Под общ. ред. А. В. Толстых / Э. Х. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
13. Miller P. J. Language as Tool in the Socialization and Apprehension of Cultural Meanings / Peggy J. Miller and Lisa Hoogstra // New Directions in Psychological Anthropology / Theodore Schwartz, Geoffrey M. White, Catherine A. Lutz (eds.). – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 83-101.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ТА САМООЦІНКИ (ОБРАЗУ Я) ПІДЛІТКІВ

Степаненко О. П.

асистент кафедри психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Швачій Р.А., Зелінська В.В., Тритенко І.М., Ляковська А.-Х.І.

студенти кафедри психології

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Сучасний світ характеризується тенденцією мінливості меж вікових періодів. Особливо актуальним це є для підлітків, адже саме в цьому віці найінтенсивніше відбувається розвиток самосвідомості та Я-образу особистості.

У дітей із соціально дезадаптованих сімей підлітковий вік настає раніше, ніж у їхніх ровесників із благополучних сімей. Відповідно, динаміка розвитку особистості безпосередньо пов'язана зі здатністю до соціальної адаптації.

Соціально-психологічна адаптація характеризується полярністю (процеси адаптованості-неадаптованості – психорегулятивні механізми, які представлені у внутрішньому світі особистості).

Однак неадаптованість може проявлятися не тільки негативно, а й позитивно. Вона зумовлює суперечливі відношення між цілями та результатами, ця суперечність має природний характер. Проте неадаптивність небажана тільки в тому випадку, коли вона проявляється як дезадаптація у ситуації постійного неуспіху спроб індивіда реалізувати себе та свої соціальні мотиви.

Соціально-психологічна адаптація являє собою:

– процес і результат активного пристосування індивіда до видозмінного середовища за допомогою найрізноманітніших інтеріоризованих соціальних засобів (дій, вчинків, діяльності);

– компонент дійового ставлення індивіда до світу, провідна функція якого полягає в оволодінні ним відносно стабільними умовами й обставинами свого буття;

– осмислення та розв'язання типових, переважно репродуктивних завдань і проблем шляхом соціального прийняття чи ситуативно можливих способів поведінки особистості, що конкретно виявляється в наявності таких психологічних феноменів, як оцінка, розуміння та прийняття нею навколишнього середовища і самої себе, їх будови, вимог, завдань тощо [3].

Низка науковців (Б.Г. Ананьєв, Н.Є. Бернс, Л.І. Божович, Ф. Зімбардо, І.С. Кон, Є.Т. Соколова, В.В. Столін, П.Р. Чамата, С.Л. Рубінштейн та ін.) досліджували самооцінку, її складові, а також її вплив на соціальну адаптацію індивіда [1].

Самооцінка виступає як відносно стійке структурне утворення, компонент Я-концепції, самопізнання і як процес самооцінювання. Основу самооцінки

складає система особистісних сенсів індивіда, прийнята ним система цінностей. Вона трактується як центральне особистісне утворення і як центральний компонент Я-концепції.

Самооцінка як особистісне утворення регулює поведінку та діяльність людини і є автономною характеристикою особистості, що формується при активності самої особистості та відображає особливості її внутрішнього світу.

Самооцінка є основою внутрішньої мотивації і тісно пов'язана з процесом пізнання. А її структура представлена двома компонентами – когнітивним (відображає знання людини про себе) та емоційним (ставлення до себе як міру задоволеності собою).

Самооцінка також має полярний характер, і відповідно, може мати як адекватні, так і неадекватні прояви. Неадекватна самооцінка слугує джерелом внутрішніх і міжособистісних конфліктів та негативно впливає на структуру особистості. Нестійка самооцінка також виступає причиною порушення діяльності суб'єкта та деструктивно впливає на його поведінку [2].

Стосовно зв'язку самооцінки та Я-концепції, самооцінку визначають як оцінку людиною самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Самооцінка є результатом, свого роду проекцією реального «Я» на «Я» ідеальне.

«Я» – це диференційована частина феноменального поля, або поля сприйняття людини (визначеного як загальність того, що переживається людиною), яка складається з усвідомленого сприйняття та цінностей «Я», а також із самосприйняття й оцінки своїх взаємостосунків з іншими людьми. Попри те, що «Я» людини має мінливий і динамічний характер, воно завжди являє собою цілісне утворення, а уявлення людини про себе саму залишається відносно постійним.

Я-концепція відображає ті характеристики, які людина сприймає як такі, що їй притаманні, тобто трактує кожен з них як частину себе. З погляду феноменологічного напрямку, Я-концепція часто відображає те, як ми бачимо себе у різноманітних ролях, які ми граємо в тих чи інших життєвих ситуаціях. Ці рольові образи формуються в результаті взаємодії між людьми, тому Я-концепція може включати певний набір образів. Легко помітити, що «Я» людини може складатися з наборів результатів сприйняття, що відображають багато специфічних «ролей» у різних життєвих контекстах.

Я-концепція включає не тільки наше сприйняття того, які ми є, але також і те, якими ми прагнемо бути. Цей компонент «Я» називається ідеальним «Я». Думка людини про себе базується на ставленні до нас інших людей. Тому виокремлюються декілька джерел формування самооцінки, які змінюють значущість особистості на різних етапах її становлення: оцінка інших людей; коло значущих інших або референтна група; актуальне порівняння з іншими; порівняння реального й ідеального «Я».

Самооцінка може бути оптимальною та неоптимальною. При оптимальній

самооцінці суб'єкт правильно оцінює свої можливості та здібності, достатньо критично ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі й успіхи, намагається ставити перед собою реальні цілі. Іншими словами, адекватна самооцінка є результатом реальної оцінки себе, своїх здібностей і можливостей, без переоцінки, але й без надмірної критичності.

Але самооцінка може бути і неоптимальною: занадто завищеною або занадто заниженою. На основі неадекватно завищеної самооцінки у людини виникають помилкові уявлення про себе, ідеалізований образ своєї особистості та можливостей, своєї цінності для оточуючих. Відбувається гостре емоційне відштовхування «усього», що порушує уявлення про себе. Сприйняття реальної дійсності спотворюється, ставлення до неї стає неадекватним – суто емоційним [1].

Самооцінка може бути й заниженою: особистість недооцінює свої реальні здібності та можливості. Наслідком такої тенденції стає невпевненість у собі та неможливість самореалізуватись.

З метою підтвердження результатів теоретичного аналізу даної проблеми ми провели пілотажне дослідження на базі громадської благодійної організації «Ковчег», у якому взяло участь 7 підлітків віком від 10 до 14 років. Нами були використані такі методики:

- малюнкова методика «Малюнок дерева»;
- дослідження соціальної адаптованості П.С. Кузнецова;
- методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда.

За результатами, отриманими за методикою дослідження соціальної адаптованості П.С. Кузнецова, ми не виявили у нашій вибірці максимального та мінімального значень показників, але отримали середній показник (43 %) та низький (57 %). Дані результати можуть свідчити про те, що у досліджуваних недостатній рівень соціальної адаптованості.

За методикою дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда, можна зробити висновки про те, що за шкалою «Адаптивність» позитивна адаптація проявляється у 100 % досліджуваних, проте ми отримали і 100 % дезадаптивної поведінки. Отримані результати свідчать про те, що у досліджуваних ні в сім'ї, ні в школі, ні у найближчому соціальному оточенні не було вироблено конкретних соціальних взірців поведінки у суспільстві. Порівнюючи отримані результати за цими шкалами, ми виявили, що 43 % досліджуваних мають деяке уявлення про нормативну та ненормативну поведінку, проте у 57 % таке уявлення відсутнє, ці межі у них розмиті. Це може бути свідченням того, що у соціальному середовищі, де відбувається їхня соціалізація, немає чітких норм поведінки у суспільстві. Тому, наприклад, досліджувані у певних ситуаціях вимагають уваги зі сторони інших дорослих чи однолітків, тому можуть почати кричати або поводити себе по-іншому чином, що не відповідає

загальноприйнятими соціальними нормами. Шкала «Прийняття – неприйняття себе» цієї методики свідчить про прийняття власного тіла, поведінки, зовнішнього вигляду (зачіски, одягу): 82 % досліджуваних виявили прийняття себе як єдиний більш-менш стабільний чинник у їхньому нестабільному середовищі, за допомогою якого вони можуть самореалізуватися та самоствердитися. Проте 28 % опитуваних виявили низький рівень прийняття себе, що свідчить про соціальну дезадаптованість і відсутність компенсаційних механізмів. Натомість 86 % респондентів виявили як норму неприйняття себе. Це можна пояснити їхнім становищем у соціумі, недостатніми пізнавальними можливостями та недостатнім прийняттям у сім'ї. У 14 % респондентів ми виявили низький рівень неприйняття себе. Це може свідчити про компенсацію низької самооцінки та прагнення до самоствердження.

Проективна методика «Малюнок дерева» дає нам можливість визначити рівень самооцінки, самосприйняття, прийняття власного тіла, навички спілкування та конфліктність особистості. Отже, за шкалою «самооцінка» ми отримали такі результати: переважна більшість опитуваних (57 %) схильні надавати собі більше позитивних оцінок, ніж негативних. За шкалою «Самосприйняття» ми виявили, що 72 % досліджуваних демонструють негативне ставлення до самих себе, тобто у них порушена або відсутня самоідентифікація як така. Тільки 28 % респондентів виявляють самосприйняття, це можна пояснити тим, що діти, знаходячись у сприятливому середовищі, самоідентифікуються або знаходять механізми її компенсації. За шкалою «Прийняття тіла» було виявлено, що у більшості респондентів – негативне ставлення до власного тіла. Це можна пояснити у даній вибірці тим, що психічне дозрівання в опитуваних відбулося дещо раніше, ніж у їхніх ровесників із сприятливого соціального середовища. Результати, отримані за шкалою «Навички спілкування», мають такий розподіл: у 43 % переважають позитивні навички спілкування над негативними, в 28,5 % домінують негативні установки у спілкуванні, у 28,5 % ці показники врівноважені, тобто вони використовують у спілкуванні як позитивні, так і негативні способи взаємодії. За шкалою «Конфлікт» ми виявили у 57 % ситуативний рівень конфліктності (інструментальне використання конфліктної поведінки), у 28 % респондентів – низькі показники конфліктності, у 14 % – високий рівень конфліктності.

На основі коефіцієнта лінійної кореляції Ч. Пірсона нами була встановлена сильна пряма кореляційна залежність між методикою К. Роджерса – Р. Даймонда (шкала «Прийняття себе») та методикою П. Кузнецова на визначення соціальної адаптованості ($r = 0,933$; $p \leq 0,05$), що свідчить про те, що чим краще себе приймає підліток, тим вищий рівень у нього соціальної адаптації і навпаки.

Спостерігається значима пряма кореляційна залежність між шкалами «Самосприйняття» та «Самооцінка» за методикою «Дерево» ($r = 0,926$; $p \leq 0,05$), що свідчить про залежність самооцінки від рівня самосприйняття підлітком себе. Оскільки в підлітковому віці особа перебуває на етапі формування власної

ідентичності (образу Я), вона зіставляє наявні у неї дані про себе з оцінкою себе, яку вона отримує від навколишніх. Це зумовлено тим, що чим краще вона себе знає, тим більше розширюється спектр її взаємодії із середовищем, відтак, чим адекватніше вона із цим середовищем взаємодіє, тим виразнішим стає її бачення себе, що сприяє підвищенню самооцінки. У свою чергу, це призводить до зростання якісного рівня самосприйняття.

Згідно результатів, існує сильний зворотний зв'язок між показниками шкал «Самооцінки» та «Прийняття тіла» за методикою «Дерево» ($r = -0,888$; $p \leq 0,05$). Отриманий показник свідчить про те, що у досліджуваних нашої вибірки рівень прийняття власного тіла залежить від рівня самооцінки. Тобто, чим нижча самооцінка підлітка, тим гірше він приймає образ власного тіла.

У свою чергу, ми виявили сильний позитивний кореляційний зв'язок між шкалами «Прийняття тіла» та «Конфлікт» за методикою «Дерево» ($r = 0,882$; $p \leq 0,05$). Це може свідчити про наявність конфлікту на рівні власного «Я» (внутрішньоособистісний конфлікт), конфлікт між Я-реальним і Я-ідеальним, а також актуальну потребу у відстоюванні особистісних меж.

Отже, на основі отриманих результатів дослідження ми можемо зробити висновок про те що, як результат минулого досвіду особистості, самооцінка включає в себе задані ззовні та набуті особистістю (соціально-психологічний норми), а також сконструйовані нею як суб'єктом суспільного розвитку. Результати дослідження свідчать про те, що самооцінка підлітків має прямий зв'язок із прийняттям ними себе, свого тіла та самосприйняттям. Адаптованість підлітків залежить від прийняття себе та соціальних норм, у яких підліток розвивається як особистість, отримує соціально-психологічний досвід і самореалізується. На основі цього ми можемо дійти висновку, що неадекватна самооцінка, самосприйняття, деструктивні навички спілкування порушують процес самоуправління, викривляють самоконтроль та призводять до дезадаптації підлітків.

Список використаної літератури

1. Онуфрієва Л. А. Самооцінка як складова Я-концепції майбутніх фахівців соціономічних професій / Л. А. Онуфрієва. // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2013. – № 22. – С. 396–412.
2. Василенко Я. О. Я-тілесне у структурі Я-концепції / Я. О. Василенко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - 2013. – Вип. 46(1). – С. 31-37.
3. Василенко Я. О. Обґрунтування та характеристика програми розвитку феноменів – "Я" тілесного упідлітковому віці / Я. О. Василенко. // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2014.– Вип. 49 – С. 93-104.

КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Чаплак Я. В.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Сучасній особистості досить важко адаптуватися в суспільстві з появою та розвитком комп'ютерних технологій, кіберреволюції в інформаційному просторі, що характеризується високим рівнем динамічності та стала каталізатором кардинальних змін взаємодії та відносин у суспільстві. Інноваційні технології інформаційного середовища сьогодення призвели до формування новітньої культури та нових соціальних структур на основі того, що кіберпростір допомагає ефективно реалізовуватися з неймовірною швидкістю багатьом соціальним, політичним, економічним та іншим проектам в досить широких масштабах. Можна ствердно сказати, що суспільство вступило на ще невідомий для себе новітній рівень свого розвитку з тієї причини, що в сучасній комунікації інформаційна складова все більше набирає значимості, але її не завжди можна перевірити на рівень екологічності. І значимість цієї інформаційної складової постійно зростає за допомогою безперервного та інтенсивного прогресу в сфері кібертехнологій, збільшуючи, при цьому, вплив на суспільство та породжуючи, в певній мірі, відповідну залежність людей від інформаційно-комунікативних потоків. Тобто, ми сьогодні стали свідками динамічного етапу формування нових різновидів кіберкультури, соціалізації особистості (кіберсоціалізації) та прискореного процесу глобалізації системи масової комунікації в цілому під впливом безперервного та інтенсивного росту кібертехнологій, що посилює залежність суспільства від інформаційного простору.

Кіберсоціалізація особистості – це процес адаптації людини в інформаційному середовищі. Як зазначає В.Плешаков, вона розуміється як процес якісних змін структури самосвідомості особистості та мотиваційно-потребнісної сфери індивідуума, що відбувається під впливом і в результаті використання людиною сучасних інформаційно-комунікативних і комп'ютерних технологій в якості засвоєння та відтворення нею культури в межах персональної життєдіяльності [7]. На думку С. Бондаренка, кіберсоціалізація є інтеграцією користувача в соціокультурний простір, що відбувається за допомогою засвоєння відповідних технологій інформаційної комунікації, соціальної навігації, інформаційної культури та грамотності, а також соціальних цінностей, норм і рольових вимог [2, с. 56].

Саме інформаційно-комунікативний простір кіберсередовища є дуже важливим механізмом соціалізації особистості в оточуючому середовищі тому, що за допомогою інформаційних соціальних мереж суспільна життєдіяльність людини переходить у технологічну віртуальну реальність, відбуваються суттєві

зміни в психологічній та соціальній сферах життя людини. Т. Жданова та Н.Черноярова зосереджують свою увагу на тому, що саме кіберпростір виступає альтернативною реальністю, в якій можливо абстрагуватися від різноманітних проблем оточуючого середовища, спробувати виправити будь-яку проблему за допомогою неодноразових спроб, експериментувати, старатися самостійно приймати рішення в тій чи іншій ситуації, незалежно від результативності [4, с.123]. О. Івушкіна та І. Сілютіна вказують на те, що «...соціальні мережі Інтернету якраз і направлені на конструювання такої особистості, яка могла б «вбудовуватися» у віртуальні системи кіберпростору, вибудовувати власну ідентичність на основі цих систем і взагалі з комфортом реалізувати себе в кіберпросторі» [6, с.194]. На думку науковців, основну роль у цьому випадку відіграють саме ЗМІ, дискурсивні практики за допомогою яких реалізуються симулякри кіберкультури у масову культуру [6].

Отже, віртуальний простір стає сьогодні реальною сферою життєдіяльності людини, в певних випадках, кардинально змінюючи багато чого в самій особистості – коло інтересів, спілкування, стиль, звички, образ життя в цілому тощо. Тобто, медіанасичене інформаційне середовище сьогодні відіграє неабияке значення у формуванні особистості. Саме ж Інтернет-середовище є невід'ємним структурним елементом сучасних інформаційних технологій в цілому та здобуває з кожним роком все більшу популярність серед різних верств населення.

На думку Т. Жданової та Н.Черноярової, Інтернет – це засіб відображення реального середовища й одночасно є умовою конструювання реальності. Він неабияк впливає на соціалізацію особистості та сприяє новим утворенням: установок, норм та цінностей. А це, в свою чергу, здійснює вплив на потреби, систему відношень, структуру смислових координат сучасної людини тощо [4, с.122]. Одне із основних завдань Інтернет-середовища полягає в тому, щоб репрезентувати простір повсякденності, так як Інтернет зі своїм технологічним ресурсом спроможний сьогодні не тільки реалізовувати завдання кіберсоціалізації особистості, але й надавати окремим явищам і феноменам суспільного життя певних значимості, статусів, престижу тощо [3]. З цього приводу потрібно зазначити, що із прогресивністю та вдосконаленням технологічного інструментарію надання Інтернетом значимості, статусів та престижу стає більш якісним і наближеним до реалістичності. Це вказує на те, що сьогодні за допомогою інформаційно-комунікативних марафонів фактично стираються кордони між реальним і віртуальним світами.

М.Бізюкова акцентує увагу на тому, що соціальні мережі перетворилися не просто в невід'ємну атрибутику життя сучасного суспільства, але й стали фактором, що невинно змінює соціокультурну життєдіяльність взагалі: збільшився та постійно зростає об'єм інформації, у зв'язку з цим збільшилася кількість соціальних взаємодій, відповідно розширився вибір моделей і мотивів поведінки особистості, з'явилися нові способи трансляції та засвоєння соціального

досвіду тощо. Сьогодні живе спілкування легко замінюється розмовою в соціальних мережах. У результаті безпосередній контакт людини з людиною, що розвиває емоційну сферу, замінюється на певну механічну взаємодію, що створює лише ілюзію спілкування [1]. Інколи люди з певних причин надають більшу перевагу спілкуванню у віртуальному світі, ніж у реальному. Так, наприклад, у віртуальній комунікації стає можливим висловлювання заборонених в реальному житті агресивних тенденцій, висловлювання тих чи інших думок, що не завжди можна висловити в реальності навіть самим близьким тощо [11].

Вплив віртуального середовища на соціалізацію людини Т. Жданова та Н. Черноярва розглядають на основі таких поглядів, що тісно взаємопов'язані між собою та мають неабиякий вплив на особистість: в ідентифікації свідомості та самопізнання (осмислення свого «Я», особистої соціальної ролі та приналежності тощо); зміні спілкування (розширення кола спілкування, розвиток тих чи інших навиків комунікації, зміна її просторово-часових характеристик тощо); розширенні видів діяльності, зміні їх характеру [4, с.122]. Процес інформаційної соціалізації особистості відбувається за допомогою використання симулякрів у побудові певної віртуальної ідентичності в процесі інтеграції людської свідомості в інформаційне середовище та перебудові інтенціональної спрямованості суб'єкта із системи символів безпосередньої соціальної реальності на системи симулякрів, пов'язані з відповідною структурою віртуальних норм, образів і ролей [6, с.194].

Як зазначає В.Плешаков, «інтернетизація» життєвого простору сучасної людини стала сама по собі новою потребою: Інтернет «завжди має бути під рукою», так як кіберпростір віртуального соціалізуючого Інтернет-середовища надає фактично необмежені можливості щодо задоволення і / чи квазізадоволення фактично будь-яких потреб особистості в сфері отримання бажаних знань, розвитку необхідних умінь, пошуку та дослідженні всього того, що тільки може зацікавити людину. Науковець у своєму дослідженні виокремлює потреби, що, в певній мірі, можна задовільнити за допомогою кіберсередовища: фізіологічні, екзистенційні, соціальні, престижні та духовні [8].

Правильне застосування ресурсів інформаційного простору надає можливість людині отримати переваги перед тими, хто не використовує чи слабо орієнтується в його ресурсах, кіберсередовище стає одним із мегафакторів соціалізації сучасної особистості, а кіберсоціалізація – дуже важливим різновидом соціалізації [3]. Але такі науковці як Т. Жданова та Н. Черноярва зосереджують свою увагу на тому, що «...можна говорити про конструктивну та деструктивну соціалізацію, яка може проявлятися у формі негативних залежностей: компульсивної (нав'язливої) поведінки; фетишизації інтернет-інформації без критичного її осмислення» [4, с.126-127]. І цей перелік різновидів негативної залежності можна ще продовжити.

Потрібно зазначити, що технологічний інструментарій кіберпростору може призвести до негативних наслідків не тільки в процесі соціалізації окремої

особистості, але й для нашого суспільства в цілому з тієї причини, що не існує чіткого та надійного алгоритму щодо його аналізу на рівень екологічності, а це може спричинити неконтрольований хаос у суспільстві, або може призвести до інформаційної експансії тощо [5]. Як показує досвід, без надійних алгоритмів інформаційної безпеки процес кіберсоціалізації особистості є дуже вразливим щодо застосування деструктивних методів впливу. Так, наприклад, одним із основних недоліків інформаційно-комунікативних марафонів (потоків) є нестримний і постійно зростаючий потік інформації, яка не завжди є неперевіреною (або, яку взагалі неможливо перевірити з тих чи інших причин). У процесі кіберсоціалізації «...індивід прагне за допомогою віртуальних симуляцій замінити реальне соціокультурне життя. А так як різноманітні інформаційно-комунікативні потоки мережі в Інтернет представляють собою аналог реального світу, то й значна частина життя може проводитися людиною в умовах віртуальної реальності. Відповідно, особливості соціалізації у сучасному глобальному суспільстві все більше залежать від впливу симуляційних утворень, що можуть викривляти реалістичні соціальні зв'язки та стосунки» [1]. І прикладів з цього приводу можна навести безліч, проаналізувавши більшість інформаційно-комунікаційних потоків кіберпростору.

Технологічний прогрес кіберпростору зумовив зміни в інформаційно-комунікативних засобах і до утворень в різновидах розумової діяльності людини. Еволюційний період зміни свідомості людини сьогодні в самому розпалі, але особистість ще не дійшла до відповідного рівня розвитку, щоб в результаті хаотизації інформаційних потоків на достатньому (безпечному) рівні вміти трансформувати свій когнітивно-стратегічний потенціал і встигати займатися ефективною обробкою інформації за досить короткий проміжок часу, що, в свою чергу, надає можливість застосовувати маніпулятивні технології впливу на індивідуальну та соціальну свідомість з метою створення чи поглиблення суспільних криз [9]. Крім цього, на думку О. Івушкіної та І. Сілютіної, «...некритичне сприйняття інформації дозволяє маніпулювати свідомістю людини засобами мас-медіа, що і є характерним для масової культури, однак на рівні кіберсоціалізації відбувається, певним чином, віртуальна авто маніпуляція – коли людина свідомо використовує віртуальні образи для своєї кіберпрезентації й починає ототожнювати себе із цими образами» [6, с.193].

Як зазначають Г.Чуйко та О.Вакарюк, «...маніпулювання залишається настільки живучим, тому що існують ґрунтовні об'єктивні та суб'єктивні причини її використання. Це і поширеність даного феномену в світовій історії, і сприйняття його як соціокультурного явища, і вдосконалення його прийомів і технік» [10, с.86]. А якщо врахувати необмежені можливості кібертехнологій в інформаційному середовищі та недосконалу систему кібербезпеки, що викликано, передусім, тим же безперервним динамічним процесом прогресивності

технологічного ресурсу кіберпростору, то можна констатувати той факт, що маніпуляція стає «живучішою» в рази.

У сучасній шкалі прогресії становлення кіберпростору досить багато конструктивних перспектив щодо існування та розвитку як окремої особистості, так і нашого суспільства в цілому, але для того, щоб кіберсоціалізація була конструктивною та екологічною, соціальним інститутам потрібно зосередити свою увагу на дослідженні принципів екологічності формування особистості на рівні інформаційної культури, забезпеченні достатнього ресурсу та технологічного інструментарію інформаційної безпеки.

Список використаної літератури

1. Бизюкова М. Киберсоциализация – процесс развития личности в условиях информационного общества [Электронный ресурс] / М.Бизюкова // Культурологический журнал. - Выпуск 2 (12) – 2013. – Режим доступа: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/217.html&j_id=15
2. Бондаренко С.В. Социальная структура виртуальных сетевых сообществ : дис. на соискание науч. степени д-ра социол. наук : 22.00.04 [Электронный ресурс] / С.В. Бондаренко. – М.: РГБ, 2005. – 320с. – Режим доступа: <http://banderus.2.narod.ru/63249.html>
3. Данилова М. А. Интернет-социализация студенческой молодежи – автореферат по социологии [Электронный ресурс] / М.А.Данилова - URL: <http://www.dissercat.com/content/internetsotsializatsiya-studencheskoi>
4. Жданова Т.А. Влияние виртуальной среды на социализацию современной молодёжи [Электронный ресурс] / Т.А.Жданова, Н.С.Черноярова // Электронное научное издание «Учёные заметки ТОГУ». – Т6. - №2. – 2015. – С.121-127. – Режим доступа: http://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2015/TGU_6_84.pdf
5. Зварич І.М. Хаотизація кіберпростору як засіб абсурдизації та прояв суспільної кризи / І.М.Зварич, Я.В. Чаплак // Зб. тез доповідей всеукраїнського науково-практичного семінару «Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності», 18 травня 2018 р., м. Чернівці [електронний ресурс] / ред. кол.: Т. М. Титаренко (гол. ред.) та ін. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. – С. 36-40. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/37070402/>
6. Івушкіна О.В. Особистість у кіберкультурі (до питання про кіберсоціалізацію людини) [Електронний ресурс] / О.В. Івушкіна , І.М. Сілютіна // Культура народів Причорномор'я. — 2013. — № 259. — С. 192-195. – Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/92588>
7. Плешаков В.А. Киберсоциализация как инновационный социально-педагогический феномен [Электронный ресурс] / В.А. Плешаков. – Режим доступа - http://sirdionis.ucoz.ru/load/prezentacija_po_teme_kibersocializacija/1-1-0-1
8. Плешаков, В.А. Теория киберсоциализации человека. Монография [Текст] / В.А. Плешаков, А.В. Мудрик. - М.: МПГУ, 2011. - 400 с.
9. Чаплак Я.В. Кліпова хаотичність як засіб абсурдизації та маніпулятивна технологія [Електронний ресурс] / Я.В. Чаплак, І.М. Зварич // Психологічний часопис :збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – № 4. – Том 14. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С.19-36. – Режим доступу: <https://doi.org/10.31108/2018vol14iss4pp19-36>
10. Чуйко Г.В. Маніпуляція свідомістю як одна з глобальних проблем сучасності [Електронний ресурс] / Г.В.Чуйко, О.Б.Вакарюк // Зб. тез доповідей всеукраїнського науково-практичного семінару «Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності», 18 травня

2018 р., м. Чернівці / ред. кол.: Т. М. Титаренко (гол. ред.) та ін. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. – С. 84-87. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/711262/1/>

11. Young K.S. Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder // CyberPsychology and Behavior. – 1998. – № 3. – P. 67-81.

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ІНТЕРНЕТУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ СОЦІУМУ

Чуйко Г. В.

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Гуляс І. А.

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Насправді, небагато часу минуло з тих пір, коли Інтернет перетворився на місце, де відбувається не лише значна частина спілкування наших сучасників (переважно молоді), що робить його невід'ємною складовою інформаційно-комунікативного простору соціуму, але й життя в цілому.

Дещо парадоксально, але у світі насправді немає нічого суто віртуального, навіть фантастичні романи чи твори фентезі, здавалося б, цілком придумані, подекуди мимовільно містять частку реальності, їх автори, навіть самі не бажаючи цього, її відображають, хоча й у фантазмагоричному вигляді, не кажучи вже про Інтернет, який з часу його появи традиційно позиціонується як віртуальний світ, залишаючись при цьому достатньо реальним, причому його «вростання» у реальність (дійсність) рік від року лише зростає. Початково Інтернет розумівся переважно як засіб збереження та передачі інформації, через деякий час – почав витісняти друковану продукцію, взявши на себе роль грандіозної бібліотеки для всіх професій і потреб, і лише ближче до сучасності він перетворився на ще один універсальний засіб спілкування, об'єднуючи можливість ведення розмови письмово та усно. Як зазначає Г.Агафонова, «у першому пункті Декларації про принципи кіберстабільності та кіберсвіту, яка була затверджена 20 серпня 2009 р. Всесвітньою федерацією вчених (WFS), наголошується: всі уряди повинні розуміти, що міжнародне право гарантує людям вільну передачу інформації та ідей; ці гарантії також поширюються на кіберпростір. Обмеження повинні застосовуватися тільки у вигляді необхідної міри» [1] (зазначимо, що свобода передачі інформації в Інтернеті усе ж відносна (а не «гарантована») і, можливо, не для кожного користувача.

Інтернет прийнято вважати віртуальним інформаційним простором (смісловим синонімом чого є «вільний»), практично не задумуючись ні над значенням слова «віртуальний», ні над, власне, віртуальністю самого просторово-часового й інформаційного виміру Інтернету. Тоді як поняття «віртуальний»

означає водночас і неіснуюче реально, фантастичне, вигадане, і цілком можливе, ймовірнісне, а з англ. *virtual* – фактичний, дійсний, тобто, цілком реальний.

Навряд чи хтось заперечить, що Інтернет існує реально, однак те, що відбувається в ньому (демонструється), лише частково – фантастичне, а частково – цілком реальне, тому можна говорити про те, що віртуальний простір/час Інтернету не такий вже й віртуальний (а іноді – надто реальний, більш того, ніби натякає на можливість існування різних реальностей і в нашому часі та світі). Причому мова тут може йти саме про інформаційний бік Інтернету, адже Інтернет з часу свого заснування – найбільша в світі бібліотека, з одного боку, та джерело найсвіжіших новин, – з іншого (пов'язує минуле з теперішнім). І якщо Інтернет-бібліотека в значній мірі саме віртуальна (зважаючи на те, що може в ній зберігатися), то Інтернет-новини у тому ж ступені реальні (адже вони – відображення справжніх, реальних подій у країні та світі). Цілком реальними їх заважає визнати особливість їх подачі користувачу Інтернету: кліпово-хаотична за формою (адже новини тут представляються у вигляді «нарізки» фрагментів інформації про різні (як надважливі, так і такі, що мало на що впливають і мало кому цікаві) події, розрізнені за змістом і суб'єктивно об'єднані лише у спільному просторово-часовому форматі) та з різним ступенем осмисленості/абсурдності за змістом, що сприяє розвитку кліпового мислення. Як зазначають у цьому контексті автори статті, «у зв'язку з використанням кліпової хаотичності подачі інформації як технології маніпуляції суспільною й індивідуальною свідомістю, питання виникає, власне, не до процесів мислення, а до відповідних неекологічних соціальних проектів створення інформаційно-комунікативних потоків» [2, с.34-35], у тому числі в Інтернеті, спрямованих, за суттю, на те, щоб позбавити людину можливості на основі поєднання відповідних символів і знаків сформувати певну осмислену думку про те, що реально відбувається.

Так само напівреальними виявляються й користувачі всієї павутини: сприймаючи Інтернет саме як віртуальний простір і світ, вони не лише обирають собі імена, відмінні від реальних, але існують у цьому віртуальному світі як логіни чи аватари – ймовірні та бажані (частіше – для приховування себе за уявним словом чи образом) зображення реальних користувачів Інтернету. І справа може бути не в тому, що людині не подобається власне фото чи вона не хоче справжнє своє фото поміщати в Інтернет, а, можливо, саме так вона чинить, щоб зберегти певну частку анонімності в Інтернеті, що дасть їй можливість хоча б у віртуальному просторі бути собою (проявляти свою суть) значно більше, ніж у реальному житті, чи, навпаки, маніпулювати враженням про себе та іншими людьми завдяки повідомленню певної інформації [4], забуваючи про те, що свобода в Інтернеті також віртуальна (відносна). Зазначимо, що віртуальне спілкування в Інтернеті саме таким і виявляється за суттю: як для тих, хто лукавить у цьому процесі, так і для інших – кому відносна анонімність Інтернету дає чи не єдину можливість розкритися по-справжньому чи просто бути чесним і

відвертим. Крім цього, частіше – це спілкування «за темою» (переважно імпульсивно-емоційне, а не логічно-продумане): можливість подискутувати з Інтернет-опонентами з питань, які цікавлять багатьох (чи більшість) користувачів всесвітньої мережі. Однак, якщо мова йде про спілкування в мережі Інтернет друзів і близьких людей (через цілковиту неможливість побачитися та поговорити віч-на-віч), їх спілкування максимально наближається до відвертого та реального (такого, яке відбувається ніби сам-на-сам).

Віртуальність Інтернету проявляється, зокрема, й у тому, що він, створений людьми, підвладний людині і без її втручання перестав би змінюватися, на відміну від реального світу. Однак створений він на основі набутого людського досвіду попереднього існування соціуму та цивілізації взагалі, тому, будучи віртуальним за визначенням, є цілком реальним, відображаючи цей досвід існування людини у всесвіті, з одного боку, з іншого ж, – будучи включений у теперішнє реальне існування людини: він давно став частиною існування сучасного соціуму та життя чи не кожної людини, і використовується ними задля реалізації власних цілей. Так, для окремої людини Інтернет – і розрада, і розрядка, і величезне (майже невичерпне) джерело інформації та можливість вільно та відверто спілкуватися, відкритися, тоді як для соціуму в цілому – це важливий спосіб не лише інформування громадян – користувачів Інтернету, але й уміла та відносно непомітна (порівняно з іншими засобами, у тому числі інформаційними) маніпуляція індивідуальною та суспільною свідомістю, зорганізована, як зазначалося вище, кліпово-фрагментарною формою подачі інформації, що веде до поступової абсурдизації її смислу (що стається, коли зв'язку з попередніми «дозами» інформації, поєднавши їх за змістом, щоб зрозуміти суть цілісної реальної події, яку вона відображає, встановити уже не вдається), зокрема, через надмірну кількість попередніх (накопичених) неосмислених і незрозумілих інформаційних кліпів [3].

Висновки. Інтернет – це, за суттю, фантастичний світ з безліччю можливостей і майже без обмежень, й у цьому він переважно віртуальний, як і просторово-часова реальність у ньому, проте, враховуючи те, що Інтернет, хоча й у цифровій системі, існує у цілком реальному світі, він також є (і з часом буде ставати все більше) реальним, а не лише віртуальним, хоча продовжуючи залишатися ймовірнісним. Тому поєднання слів «віртуальна реальність» означає не чітку відповідність інформації в Інтернеті реальній дійсності чи фактам (як слідувало б з перекладу слова), а лише ймовірному її тлумаченню.

Список використаної літератури

1. Агафонова Г. Роль Інтернету у побудові інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Ганна Агафонова // Освіта регіону. – № 4. – 2013. – С.198-204. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1208>
2. Чаплак Я.В. Кліпова хаотичність як маніпулятивна технологія соціально-психологічного впливу в кіберпросторі [Електронний ресурс] / Я.В. Чаплак, Г.В. Чуйко /

Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – № 13 (3). – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. – С.21-40. – Режим доступу: doi: <https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3pp21-40>.

3. Чуйко Г.В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на формування кліповості індивідуальної та суспільної свідомості [Електронний ресурс] / Г.В. Чуйко, Я.В. Чаплак // Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – 2018. – № 14 (4). – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – С.37-53. – Режим доступу: doi: <https://doi.org/10.31108/2018vol14iss4pp37-53>.

4. Chuyko H. Manipulative aspect of self-presentation / Halyna Chuyko, Yan Chaplak // Kształcenie zawodowe w perspektywie współczesnych uwarunkowań społecznych. – Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego; Wydział Pedagogiczny i Artystyczny Instytut Pedagogiki i Psychologii, 2015. – S.349-358.

ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК САМПРОЕКТУВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Шиловська О.М.

кандидат психологічних наук,

*старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Однією із визнаних особливостей дорослості є спроможність до індивідуальної осмисленої самопобудови, що передбачає самопроектування, планування, саморозвиток, вміння визначати мету не лише певного виду діяльності, але й життєвих етапів в цілому тощо. Внутрішні передумови перерахованих процесів, на наш погляд, закладаються в молодшому шкільному віці, коли дитина під впливом соціокультурного середовища вчиться усвідомлювати не лише власне «Я», але й події, що відбуваються в її житті.

Молодший школяр починає розуміти, що він є індивідуальністю, яка піддається соціальним впливам, тому зобов'язаний вчитися і в процесі учіння змінювати себе. Дитина засвоює знання, ідеї, які існують у суспільстві, систему ціннісних орієнтацій і одночасно систему очікувань соціуму стосовно її поведінки. Разом з тим дитина переживає свою унікальність і прагне ствердитися серед дорослих та однолітків.

Психологічні зміни, що відбуваються в період молодшого шкільного віку, свідчать про широкі можливості розвитку дитини на даному віковому етапі. Протягом цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає оточуючий світ і самого себе, особистості, яка набуває власний досвід проживання, переживання, усвідомлення життєвих подій. Саме в даному віковому періоді інтенсивно розвивається самосвідомість.

У дітей молодшого шкільного віку починає формуватися самототожність як характеристика особистісного досвіду. Формування рефлексії, що відбувається на даному віковому етапі, сприяє усвідомленню дитиною власного «Я», свого

життєвого досвіду, будуванню власної «Я-концепції» як однієї з можливих передумов здатності до самопроекування. Однак формування самототожності може гальмуватися за рахунок залежності дитини від зовнішніх впливів. Дитина молодшого шкільного віку не лише залежна від соціокультурного оточення, але й максимально відкрита для інформаційного потоку з боку соціуму.

За результатами попередніх досліджень молодший школяр при вирішенні життєвих завдань, що виникають перед ним, часто наслідує значимого дорослого, багато в чому керуючись його сприйманням ситуації. Схильність дитини наслідувати дорослого перешкоджає розвитку у неї здатності до самостійного прийняття рішень. Було виокремлено кілька рівнів готовності дитини до прийняття рішень: неготовність молодшого школяра до самостійного прийняття рішень; прийняття рішення виключно за допомогою дорослих; прийняття будь-якого рішення пов'язано з уявними труднощами, які дитина малює в своїй уяві; прийняття рішення можливе при підтримці друзів; прагнення дитини самостійно приймати рішення. Лише близько 15 % дітей молодшого шкільного віку потенційно готові до розвитку здатності до самопроекування. В той же час у більшості молодших школярів цей процес гальмується за рахунок недостатнього рівня інтелектуального, емоційного, особистісного розвитку, а також суттєво обмежується впливом соціального оточення.

Зауважимо також, що мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям, завдяки якому відбувається соціалізація дитини. У молодшому шкільному віці закладається фундамент культури мислення, мовлення і спілкування, розвиваються комунікативні здібності, пізнавальна активність, образне творче мислення. Мовленнєва компетенція є однією з провідних базисних характеристик особистості, яка закладена в програмі нового Державного стандарту освіти.

У Концепції загальної середньої освіти зазначається, що освітніми результатами початкової школи є повноцінні мовленнєві, читацькі уміння і навички. В Державному стандарті початкової освіти зазначено, що "мета і завдання цього навчального предмета (української мови) у початковій школі полягає не лише в опануванні грамоти (початкових умінь читати і писати), а й у мовленнєвому розвитку молодших школярів — умінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення. "

Особливе значення для розвитку мовлення має перехід учнів 2-4 класів до літературного читання. Як наголошує Л.С. Виготський [1], у процесі читання художніх текстів відбувається не просто засвоєння прочитаного, а усвідомлення свого ставлення до творів мистецтва або формування нових знань через своєрідний діалог між автором і читачем на основі тексту.

В Державному стандарті освіти при роботі на уроках літературного читання та української мови в основу покладений текстоцентричний метод, використання якого передбачає забезпечення розвитку вміння дитини вести діалог з текстом,

висловлювати свою думку, порівнювати особистісний досвід з досвідом героїв літературних творів, навички осмислення можливих смислів тексту, шляхом відповіді на творчі запитання, які передбачають висловлення власної думки та власного ставлення до прочитаного. Ми передбачаємо, що використання даного методу впливає на розвиток здатності дитини молодшого шкільного віку до самопроектування і, насамперед, сприяє розвитку вміння породжувати «Я-висловлювання», що на даному віковому етапі є першим кроком до розвитку нарративних способів осмислення життєвих подій.

Таким чином, дискурсивні практики самопроектування, які доцільно застосовувати у роботі з молодшими школярами спрямовані на:

- 1) мовленнєвий розвиток дитини. Варто зауважити, що процес формування й удосконалення навичок усного мовлення учнів початкових класів досить складний і спрямований на розвиток навичок говоріння, що включає роботу над побудовою як діалогічних, так і монологічних висловлювань. Зокрема, для розвитку усного мовлення в молодших школярів доцільно застосовувати такі прийоми як дати відповідь на поставлене запитання (спочатку коротку, а потім розгорнуту); побудувати діалог за зразком, малюнком чи словесно описаною ситуацією; усний переказ прочитаного твору; складання текстів-описів, розповідей, міркувань; висловлення своєї думки відносно певної життєвої ситуації, побудова власних висловлювань стосовно прослуханих чи прочитаних творів. Така робота є основою для розвитку у дітей вміння будувати «Я-висловлювання»;
- 2) розвиток навичок самопізнання та самоаналізу. Практики даного блоку спрямовані на вміння аналізувати особливості свого характеру, розрізняти власні емоції та почуття, вміння формулювати свої бажання та мрії, усвідомлення себе як ціннісної особистості (унікальність власного імені, зовнішності, власних рис характеру тощо);
- 3) розвиток у дитини ставлення до себе як до суб'єкта спілкування, усвідомлення себе у різних соціальних ролях (сина / дочки, учня, товариша), розвиток навичок поведінки, що відповідає певній соціальній ситуації та вміння ефективно взаємодіяти у різних життєвих ситуаціях;
- 4) розвиток позитивного ставлення до себе, в основі якого лежить пошук внутрішніх ресурсів для досягнення цілей, що дитина може поставити на найближчу перспективу (отримання позитивної оцінки, налагодження стосунків із друзями, батьками, вміння взаємодіяти у колективі, досягнення певних успіхів у гуртках тощо). Практики даного блоку спрямовані на підвищення самооцінки, вміння ставити цілі, знаходити ресурси для подолання перешкод, що дитині молодшого шкільного віку досить складно досягнути без участі та допомоги дорослого;
- 5) усвідомлення молодшими школярами своєї ролі у створенні власного майбутнього, що передбачає розвиток навичок планувати на найближчу

перспективу (день, тиждень, місяць тощо). Однак чим молодша дитина, тим часовий проміжок, який можна планувати менший, оскільки молодший школяр ще не здатний без допомоги дорослого чітко підпорядковувати дій власним планам. Не менш важливим є усвідомлення цінності часу та розвиток вміння раціонально його використовувати, що на даному віковому періоді також не можливе без участі дорослого. Для вміння створювати хоча б найближчий обрис майбутнього необхідним є також розвиток навичок впевненої поведінки, зняття тривожності, адекватний рівень домагань дитини, що відповідає її здібностям та можливостям на даному етапі розвитку.

Звернемо також увагу на те, що стосовно дітей молодшого шкільного віку зарано говорити про самопроекування, як усвідомлений та спрямований процес. Зарано, на наш погляд, говорити і про авторство, що передбачає створення проекту «Я». Якщо за допомогою дорослого можлива інтерпретація певних життєвих подій, то реінтерпретація можлива в окремих дітей, як правило, з високим рівнем інтелектуального розвитку і лише за умови систематичної розвивальної роботи, побудованої за принципами нарративної психології.

Оскільки особистісний проект може втілюватися в різних дискурсивних формах, ми використовуємо в своїй роботі притчі, як тексти, що створені культурою і в яких зафіксовано соціокультурні норми, різні варіанти особистісного розвитку, схвалені та прийняті суспільством.

Використання притчі було також зумовлено тим, що вони, виконуючи функцію моделювання ситуації, допомагають вчитися за допомогою моделі і дають можливість по-різному інтерпретувати зміст історії, події, що описуються в притчі, та зіставляти цей зміст з власною життєвою ситуацією. Крім того, притчі виконують функцію відображення, зберігання досвіду, трансляції традицій, що допомагає людині збагатити власну модель світу, усвідомити власні обмеження і розширити варіанти взаємодії та емоційного реагування дитини в певних життєвих ситуаціях.

Таким чином, дискурсивні практики самопроекування у роботі з молодшими школярами, на наш погляд, повинні бути спрямовані на мовленнєвий розвиток дитини; розвиток навичок самопізнання та самоаналізу, усвідомлення своєї соціальної ролі і вміння взаємодіяти з оточенням відповідно до цієї ролі; розвиток навичок планування на найближчу перспективу і вміння раціонально використовувати час; розвиток позитивного ставлення до себе та вміння знайти внутрішні ресурси для досягнення певної поставленої мети.

Список використаної літератури

Выготский Л.С. Психология развития человека /Л.С.Выготский. — М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. — 1136 с.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Всеукраїнський науково-практичний семінар

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Київ, 27 листопада 2018 року

Технічний редактор – Лукашук І.І.
Верстка, макетування – Лукашук І.І.

Свідоцтво про державну реєстрацію
ДК № 891 від 08.04.2002 р.

Формат 60x84/16
Електронне виання.
Умов.-друк. арк. 6,7. Обл.-вид. арк. 6,2.
Друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2